

B Ü Y Ü K
MECİDİYE
CAMİİ VE
ORTAKÖY

KUVEYTTÜRK

Kuveyt Türk Katılım Bankası Kültür Yayınları Dizisi: 4

“BÜYÜK MECİDİYE CAMİİ VE ORTAKÖY”

EDITÖR	Mehmet Baha Tanman
YAYIN KURULU	Yrd. Doç. Dr. Gözde Çelik Prof. h.c. M. Uğur Derman Prof. Dr. Ahmet Ersen Cengiz Göncü Dr. M. Çağhan Keskin Serap Timaş Koçak Dr. Sevgi Parlak Prof. Dr. Turgut Saner Prof. Dr. M. Baha Tanman Ferhan Tekinmirza
PROJE KOORDİNATÖRÜ	Hasan Yılmaz
KURUMSAL İLETİŞİM	Gökhan Şengül Esra Hebil
KITAP TASARIM	Abdüsselam Ferşatoğlu
FOTOĞRAF	Cihat Hıdır
SON OKUMA	Dr. Mustafa Demiray
YAPIM	Fotografika Ltd. Şti. Selami Ali Mh. Vakıf Sk. No: 2/2 D.7 34664 Tel: +90 (216) 201 10 94 Üsküdar İstanbul
BASKI ve CİLT	Pasifik Ofset Cihangir Mah. Güvercin Cad. No:3/1 Baha İş Mrk. A Blok 34310 Haramidere / İstanbul
ISBN	978-605-63459-2-0
BASKI YERİ ve YILI	İstanbul 2014

Copyright © Her hakkı mahfuzdur.

Tüm yayın hakları Kuveyt Türk Katılım Bankası'na aittir.

Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar hariç, yayıncının izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

KUYEYT TÜRK KATILIM BANKASI A.Ş.

Büyükdere Cad. No: 129/1 34394 Esentepe / İSTANBUL

Tel.: +90 (212) 354 11 11

www.kuveytturk.com.tr

ORTAKÖY'ÜN OSMANLI DÖNEMİNDE GELİŞİMİ VE MİMARİ ESERLERİ

ORTAKÖY'ÜN OSMANLI DÖNEMİNDE GELİŞİMİ

Boğaz'ın Rumeli/Avrupa yakasındaki önemli yerleşimlerden olan Ortaköy güneyde, Yahya Efendi Tekkesi'nin bulunduğu Çırağan mevkiinden başlar ve kuzeyde Kuruçeşme semtine kadar devam eder. Söz konusu semt, Dolmabahçe'den Kuruçeşme'ye kadar uzanan "sahilsarayları kuşağı" içinde yer alır. Başka bir ifadeyle, Ortaköy İskelesi'nin önündeki meydan ve bunun kuzey yönündeki Büyük Mecidiye Camii bu kuşağın ortasında küçük bir kesinti teşkil ederler. Ortaköy'de iskân, yakın bir tarihe kadar içinden üstü açık bir derenin aktığı, günümüzde Dereboyu Caddesi'nin uzandığı vadiyle bunun yamaçlarında gelişmiştir.

Hâlen İskele Meydanı ile Ortaköy Camii'nden Muallim Naci Caddesi üzerindeki Ortaköy Hamamı'na kadar uzanan düz alan kısmen zaman içinde derenin alüvyonlarıyla oluşmuş, kısmen de Osmanlı döneminde denizin doldurulmasıyla elde edilmiştir. Bu sebepten ötürü Büyük Mecidiye Camii ile bunun geri-

sindeki Nevşehirli İbrahim Paşa Çeşmesi ahşap kazıklar üzerine inşa edilmiştir.

Ortaköy'deki yapılaşmanın Osmanlı döneminde geçirdiği değişimleri en ayrıntılı biçimde aydınlatacak belgeler kuşkusuz, hâlâ araştırmaya açılmamış olan Tapu ve Kadastro arşivinde bulunmaktadır. Bu konuda yararlanılabilecek temel kaynaklar, 17. yüzyıl ortalarına ait *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, bir yüzyıl sonra Hafız Hüseyin Ayvansarâyî tarafından kaleme alınan *Hadîkatü'l-cevâmi'* ve 19. yüzyıl başına ait olan *Bostancıbaşı Defteri'*dir.

Evliya Çelebi Ortaköy'e dair şu bilgileri verir:

Kasaba-i Ortaköy 'imâretlerin beyân ider

*Kadîm-i a'sârda cümle kefereler
sâkin imiş, ba'dehü Süleymân Hân
'asrında Defterdâr (---) Paşa leb-i
deryâda bir câmi' binâ itmeğiyle sâ'ir
a'yân [u] kibârlar¹ dahı yalılar idüp
ma'mûr olmuşdur. Sâhil-i bahirde
bir derenin iki cânibinde² iki bin üç
yüz kat-ender-kat yalılar ve bâğlı
ve bâğçeli sarâylar ve büyütlardır.³
Leb-i deryâdaki yalılardan ibtidâ'
Baltacı Mahmûd Ağa yalısı ve*

Şekerci Yahûdî yalısı ve İshak Yahûdî yalısı ve (---) zâde yalısı ve Mi'mâr Mustafâsı⁵ yalısı ve Safiye Sultân⁶ yalısı ve Ekmekçüzâde Ahmed Paşa⁷ yalısı ve Cigâloğlu Mahmûd Beğ yalısı ve Kara Hasanoglu yalısı ve Çelebi Kethudâ yalısı ve Nakkaş Paşa⁸ yalısı bu yalılardan mâ'adâ derûn-ı şehirde cümle kefereler ve Yahûdiler ile mâlâ-mâldır⁹ ve cümle iki yüz mikdârı dükkândır. Çoğu meyhânelerdir han ve imâret ve medrese ve bezâzistânı¹⁰ yoktur ammâ bâğ ve bostânları çoktur hâkim-i Galata Mollâsı nâ'ibi ve subaşısı ve yeniçeri yasakçısı vardır ve bostâncıbaşı dahi hükm ider ta'zîri¹¹ serbestdir. Ancak Defterdâr Paşa câmi'i ve Baltacı Muhammed¹² Ağa mescidi var gayrı yoktur ve bir hammâmı var {Binâ-yı Hüsvrev Kethudâ kâr-ı Mi'mâr Sinân} gâyet hevâsı hûbdur¹³ dellâkları mahbûbdur.¹⁴ Sebilhâneleri yoktur ammâ leb-i deryâda tekyeli Mustafâ Paşa'nın bir 'aynü'l-hayât'¹⁵ çeşmesi târîhi budur:

Can-fezâ çeşme-i sevâb oldu,
sene (---)

Bu ribata ziyâretgâh ve gayrı
'imâristân yoktur.¹⁶

Hadîkatü'l-cevâmi'de, semtin en eski Müslüman yapısı olan Defterdar İbrahim Paşa (Defterdarburnu) Camii ve çevresine ilişkin şu bilgilere rastlanır:

Defterdâr Burnu Câmiî
Bânîsi Defterdâr İbrahim Paşa'dır
ki muttasılinda¹⁷ vâki' sâhilsarâyın
dahî ibtidâ¹⁸ bânîsi mumâileyhdır.¹⁹
Ve câmi-i şerîfin mahfil-i humâyûnu
dahî vardır. Sonra bu mahalle
zamân-ı Sultân Ahmed Hân-ı Sâlîsde

bir halvetsarây binâ olunub ismine Neşâdâbâd tesmiye olunmuşdur²⁰.
Ve civârında vâki' sahilhâne-i kebîri²¹ Sultân Hamîd Hân devrinde meşâhîr-i ricâl-i Devlet-i Aliyye'den²² Selîm Efendi ki sonra üç tuğ ile çerâğ olmuşdur²³ tecdîd ve tezyîn etmişdir²⁴ ki sırada sarây ile sahilhâne beyninde²⁵ bir sed ve bir çeşme-i ra'nâ²⁶ ve namâzgâh binâ olmuşdur. Ba'de devr-i Sultân Selîm Hânî'de²⁷ sahilasarây-ı mezkûru Hadîce Sultân Hazretleri²⁸ karındâş-ı vâlâ-şânından²⁹ almağla gâyet a'lâ ve müzeyyen³⁰ olarak resm-i cedîd üzre tecdîd etmişdir³¹. Ve Selîm Paşa Sahilsarâyı dahî sultân-ı müşârileyhin³² uhdesine³³ geçmekle kendiye müte'allik kimseler³⁴ sâkin olurlar idi. Sultânın vefâtından sonra hattât-ı benâm³⁵ Râkım Efendi mutasarrıf³⁶ olmuşdur...³⁷

III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmud (1808-1839) dönemlerinde İstanbul ve yakın çevresinde, kıyılardaki mülkiyet durumunu tespit eden Bostancıbaşı Defterleri Ortaköy kıyısındaki yerleşimin niteliği hakkında da aydınlatıcı olmaktadır. Defterlerdeki kayıtlar bir semtin iskelesinden onu izleyen semtin iskelesine kadar uzanan kısımlara ayrılmıştır. 1230/1814-15 tarihli *Bostancıbaşı Defteri*'nde, Ortaköy'ün güney sınırı olarak kabul ettiğimiz Yahya Efendi Tekkesi'nden, kuzey sınırını teşkil eden Defterdar İbrahim Efendi/Paşa Camii'ne kadar olan yapılar şu şekilde kaydedilmiştir:³⁸

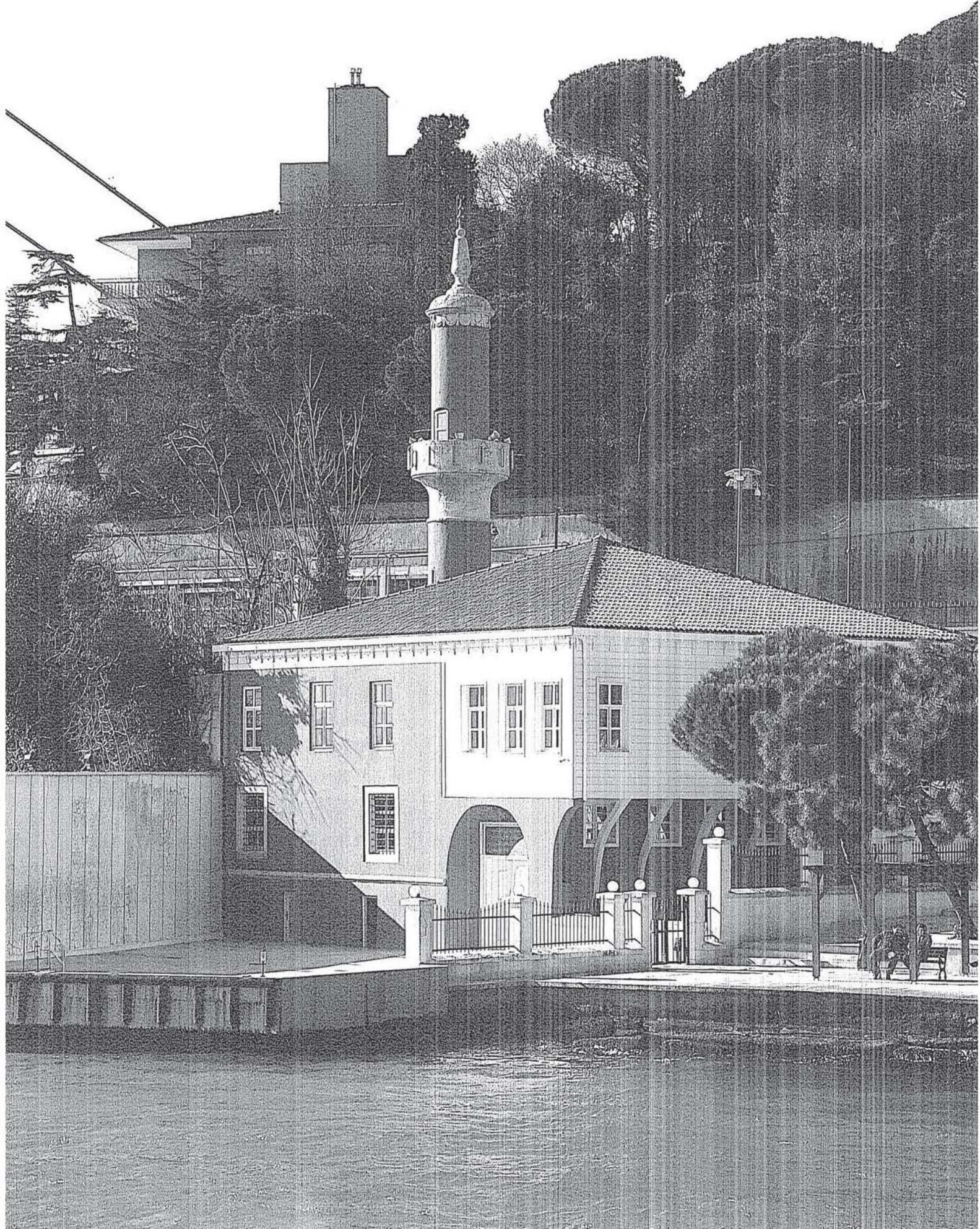
Beşiktaş İskelesi -> Ortaköy
İskelesi: ... Yahyâ Efendi Deresi
ve İskelesi, Sâbık Galata Mollası⁴⁰
Şerîf Efendi'nin yalısı, Kaftan

Ağası halîlesinin yalısı, müste'ciri Kapucular Kethüdâsı Ağa, Râgıb Paşa kerîmesinin yalısı, müsteciri Behçet Bey, Vâlide Sultan Hazretleri'nin kethüdâsı Seyyid Mehmed Efendi'nin yalısı, Şâban Halife Câmî-i Şerifi, Hüseyin Paşa hemşîresi hanımın yalısı, Emin Efendi Yalısı, müste'ciri sâbık Başçavuş Ağa, Dühân bezirgânı¹⁷ Ahmed Ağa'nın hânesi ve kayıkhânesi, Melek Mehmed Paşazâde Kadri Bey'in yalısı ve kayıkhânesi, Mustafa Ağa'nın yalısı, müste'ciri Kavanozzade Ağa, Müderrisinden Tarakçızâde Tâhir Efendi'nin yalısı, Karahisarîzâde Silahşor-i Hassa Süleyman Bey'in yalısı, Melek Paşa hazîmedârı halîlesinin yalısı, Kuzzâtndan Ahmed Efendi'nin yalısı, Melek Paşazâde Kadri Bey'in diğer yalısı, Durak Paşazâde Abdi Bey'in yalısı, Hüseyin Haseki'nin yalısı, Keresteci Bogos zimmînin hâne ve dükkânı, Aralık iskele, Beylik salhâne-i ganem, ve mumbâne, Ortaköy İskelesi¹, Ortaköy İskelesi -> Kuruçeşme İskelesi: Gencalizâde Ahmed Ağa'nın kahvesi, Câbi-i vakıf⁵² Ahmed Efendi'nin kahvesi, Halil Efendi halîlesinin hânesi, ve kahve dükkânı, Ortaköy Ustası Hüseyin'in kahvesi, Mehmed Kethüdâ Câmî-i Şerifi ve mekteb-i latîfi⁵³, Câmî-i şerif tahtında⁵⁴ üç bâb⁵⁵ dükkân, Ocak İmamzâdenin hânesi ve üç göz kayıkhânesi, Sarraf Artin zimmînin hânesi, Sarraf Agyazar zimmînin arsası, Sarraf Arsuan zimmînin arsası, Hintir sarrâfın hânesi, Sarrâf Agob zimmînin hânesi, Sarrâf Ohannes zimmînin hânesi, Sarraf Dakesoğlu zimmînin hânesi, Sarraf Papasoğlu Canik zimmînin hânesi, Koyun

iskelesi, Sarrâf Şamanto Yahudinin hânesi, Sarrâf Kamanti⁵⁶ Yahudinin hânesi, Darphaneci Yorgaki zimmînin hânesi ve kayıkhânesi, Zimmî-i mesfûrun⁵⁷ diğer hânesi, Sarraf Uzun Yako Yahudinin hânesi, Dülbendci Karabet vereselerinin hânesi, Morevî⁵⁸ Ahmed Paşa halîlesinin yalısı, Ortaköy Bostancıyân Ocağı, İsmetlû Hatice Sultan Hazretleri'nin⁵⁹ Neşatâbâd Sarây-ı âlileri, Defterdar İbrahim Efendi Câmî-i Şerifi ve mâ-i lezîz çeşmesi⁶⁰ ...

Bu kaynaklarda yer alan bilgileri ve günümüze intikal edebilen yapıları dikkat alarak Ortaköy'ün tarihî topografyası ve sosyal yapısı hakkında şunlar söylenebilir: Türklerin Ortaköy'de yerleşmesi, I. Süleyman (Kanunî) döneminde (1520-1566), Ortaköy-Kuruçeşme sınırında Defterdar İbrahim Paşa Camii'nin inşa edilmesiyle başlar.⁶¹ Bir defterdar tarafından yaptırılan camide, normalde selâtin camilerine özgü olan hünkâr mahfilinin bulunması dikkat çekicidir⁶² ve padişahın bazı Cuma selâmlıklarını bu camide icra ettiğini düşündürmektedir. İbrahim Paşa caminin yanında bir de sahilsarayını inşa ettirmiştir. *Hadîkatü'l-cevâmi'*deki "mahallesi vardır" kaydı bu caminin çevresinde bir Müslüman Türk yerleşiminin oluştuğunu gösterir. Bu yapıyla aynı yıllarda Ortaköy Hamamı inşa edilmiştir.

Büyük Mecidiye Camii ile aynı eksen- de ancak daha içeride yer aldığı bilinen, 16. veya 17. yüzyıla ait Mahmud Ağa Mescidi'nin yerine, veziriazamı Nevşehirli İbrahim Paşa'nın⁶³ (ö.1730) kethüdâsı Mehmed Efendi tarafından sahilde

bir cami yaptırılır. Mehmed Kethüda Camii'nin gerisinde (batısında), Nevşehirli İbrahim Paşa'nın 1723 tarihli meydan çeşmesi yer alır. Boğaziçi yerleşimlerinin hepsinde gözlendiği üzere, Ortaköy İskelesi'nin önünde de, cami ve çeşmeyle donatılmış bir meydan bulunmakta, bunun çevresinde kahvehaneler, dükkânlar, ayrıca mezbaha ve mum imalathanesi gibi üretim yapıları yer almaktaydı.

Defterdar İbrahim Paşa'nın, camiinin yanında bir sahilsarayı inşa ettirmesini müteakip Osmanlı hanedanına ve yönetici sınıfına mensup birçok şahsın Ortaköy sahilinde yalılar inşa ettikleri, 17. yüzyıldan itibaren zengin gayrimüslim tüccar ve sarrafların da bunlara katıldığı anlaşılıyor. Bu yalılar 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yavaş yavaş yerlerini hanedana mensup sultan efendilere tahsis edilen sahilsaraylarına terk etmeye başlar. Tanzimat döneminde ise Ortaköy sahilinin tamamı mirî saraylar ve yalılar tarafından işgal edilecek, kıyı şeridindeki bu dönüşüme paralel olarak, Mehmed Kethüda Camii de yerini görkemli bir padişah camiine (Büyük Mecidiye Camii) terk edecektir.

Boğaziçi'ndeki keyifli yaşamın kıvamını bulduğu 18. yüzyılın sonlarında, kıyıların güzelliğini anlatan ve "sahilnâme" olarak anılan bir manzume grubu ortaya çıkar. İzzet Efendi (ö.1798), Boğaziçi iskelelerine ilişkin sahilnâmesinde Ortaköy'den şöyle söz eder:⁶⁴

*Ortaköy'de bula gör bir güzel mûy-i miyân
Bir miyâncı araya girmeye ver redd-i cevâb*

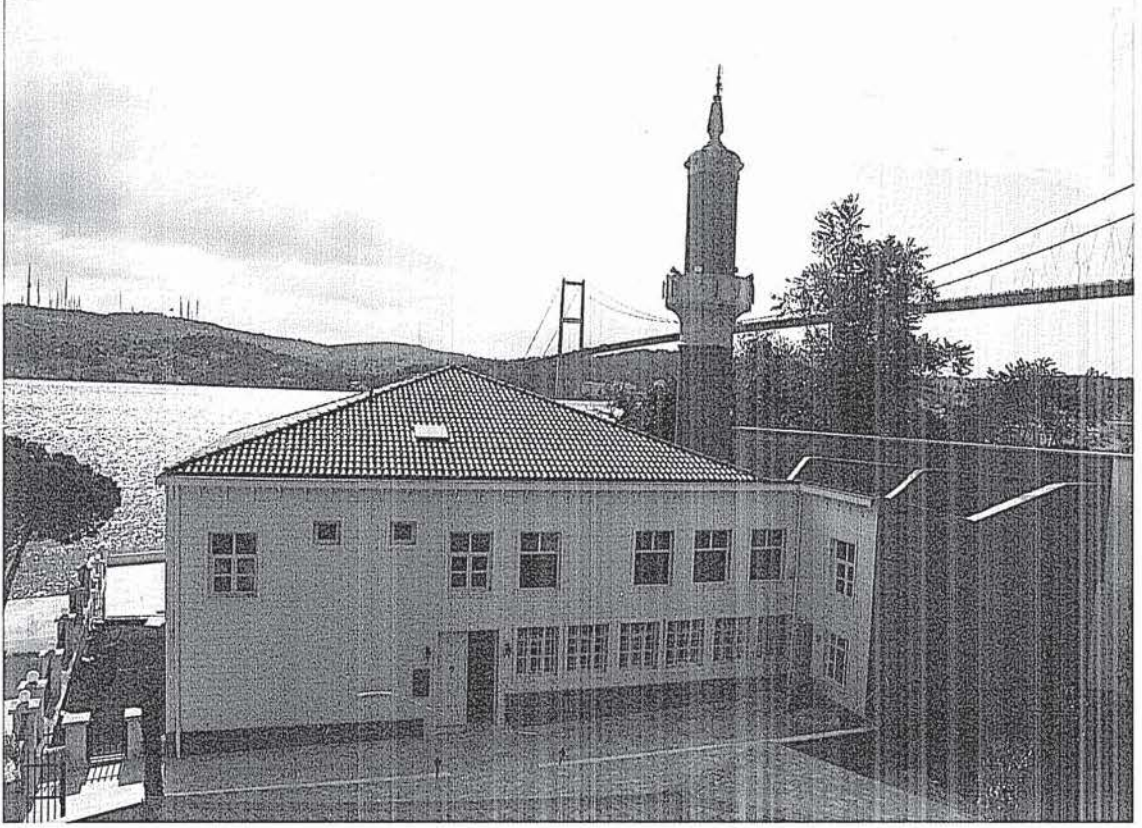
Mehmed Fennî Dede'nin *Sevâhilname* başlıklı manzumesinde de Ortaköy şu beyitle anılmaktadır:⁶⁵

*Oldu dil almış iken kayb-ı cihândan reste
Ortaköy'de yine bir mûy-i miyâna beste*

Gözden geçirebildiğimiz kaynaklar, Ortaköy'ün daha 17. yüzyıl ortalarında kozmopolit bir nüfus yapısına sahip olduğunu gösteriyor. Eremya Çelebi Kömürciyan 17. yüzyılda semt halkının çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğunu ifade eder. Gayrimüslim cemaatlerin varlıklı kesimi kıyı şeridindeki yalılarda ikamet etmektedir. Söz konusu yalıların Müslümanlara ait yalılarla iç içe olmadığı, iskelenin güney (Marmara) ve kuzey (Karadeniz) yönlerinde toplandığı dikkati çeker. Evliya Çelebi Yahudilere ait iki yalının adını vermekte, 19. yüzyıl başında sahilde Yahudilere ait konut sayısı üçle, Rumlara ait olanlar birle sınırlı kalmakta, buna karşılık Ermenilere ait on tane yalı ve "hane" teşhis edilmektedir. 18. yüzyılın ikinci yarısında Ortaköy'deki Ermeni nüfusunun arttığı kesindir. Ayrıca Ermeni yalı sahiplerinden çoğunun sarraf olduğu dikkati çekmektedir. Nispeten mütevazı konumda olan gayrimüslimler ise Ortaköy'ün iç kesimlerinde, Dereboyu'nda ve yamaçlardaki evlerde yaşamaktaydı.

Sonuçta, tıpkı Ortaköy'ün karşısındaki Kuzguncuk'ta ve İstanbul'un başka birçok semtinde olduğu gibi, burada da *Pax Ottomana* içinde, farklı inançlara sahip cemaatlerin dostane ilişkiler içinde yüzyıllar boyu birlikte yaşadığına tanık oluyoruz.

R2 Defterdar
İbrahim Paşa
Camii, kara
yönünden
görünüm

MİMARİ ESERLER

Cami ve Mescitler

Defterdar İbrahim Paşa Camii⁶⁶

“Defterdarburnu Mescidi” ve “İhmal Paşa Camii” olarak da anılan yapı (R1, 2, 3) Ortaköy-Kuruçeşme sınırında, Boğaz kıyısında yer alır. Kanunî dönemi defterdarlarından İbrahim Paşa tarafından inşa edilmiştir,⁶⁷ II. Mahmud tarafından 1831-32’de yenilenmiştir. Harimi örten ahşap tavandaki kalem işleri de 19. yüzyılın ikinci yarısında, muhtemelen Abdülmeccid dönemindeki (1839-1861) bir onarım işaret etmektedir. 1941’de Vakıflar tarafından restore edilen yapının minaresi 1961’de yenilenmiş, cami son olarak 2011’de Kerem Aydın adındaki hayır

sahibinin desteğiyle kapsamlı bir onarım geçirilmiştir.

Boğaz kıyısındaki konumuyla “yalı camiler” grubuna giren yapı kıyıya doğru alçalan araziye oturuşuyla da “yarı fevkânî” olarak nitelendirilebilir. Şöyle ki, kara tarafından zemin kotunda olan harimin altında Boğaz tarafında kayıkhaneye birimleri ve hünkâr mahfili girişi yer almaktadır. Caddeden merdivenle inilen avlunun gerisindeki caminin harimi kâgir duvarlı, buna sonradan eklendiği anlaşılan kapalı son cemaat yeri, bunun üzerindeki mahfiller ve kuzeydeki hünkâr mahfilinde ise duvarlar ahşap iskeletli olup dışarıdan ahşap kaplama, içeriden bağdadi sıvayla donatılmış, bütün bu birimler kiremit kaplı bir kırma çatı altına alınmıştır.

Batı (giriş) cephesinde ahşap duvarla kapatılmış olan son cemaat yeriyle bunun üstündeki mahfillere açılan dikdörtgen açıklıklı giriş ve pencereler sıralanır. Söz konusu pencereler II. Mahmud dönemi yapılarında görülen, birleşme noktalarında baklava biçiminde pulların bulunduğu ince demir parmaklıklarla donatılmıştır. Son cemaat yeriyle harimi ayıran duvarda giriş sola kaydırılmış, bunun sağındaki iki pencerenin arasına küçük bir mihrap yerleştirilmiştir. Duvarın sağında minare kapısı yer alır. Bu duvardaki iki pencereyle harimin doğu ve kuzey duvarlarındaki ikişer pencere birbirinin eşi olup ilk inşa döneminden kalmadır. Dikdörtgen biçimli bu pencereler kesme taş sövelerle kuşatılmış olup klasik döneme özgü kare açıklıklı ve lokmalı demir parmaklıklara donatılmıştır.

Harimin batı ve kuzey duvarlarının üst kesiminde, kare kesitli ahşap dikmelerle birbirinden ayrılmış mahfil açıklıkları vardır. Batı duvarındaki dört adet açıklıktan kuzeyde (sağda) yer alan ikisi, ahşap kafeslerle kapatılmış olup hanımlara tahsis edilmiştir. Güneyde (solda) yer alan ve kafesiz olan diğer ikisi ise müezzin mahfilleridir. Kuzey duvarının üst kesiminde, sağda (doğu yönünde) yer alan, oymalı ve yıldızlı ahşap şebekelere sahip olan iki açıklık hünkâr mahfiline aittir. Hünkâr mahfili batı yönünde, kapılı bir duvarla sınırlandırılmış, bunun arkasına, kafesli üç açıklıkla harime açılan, muhtemelen saraylı hanımlara mahsus mahfil yerleştirilmiştir. Güney duvarında da altlı üstlü üçer pencere sıralanır.

Yanlardan yeşil renkte somaki boyalı pilasterlerin kuşattığı, yarım daire planlı mihrapta, geç dönem Osmanlı mihraplarında sıkça rastlanan, iki yana açılmış perdelerin ortasına kandil motifi yer alır. Yarım küre biçimindeki kavsara kısmı dilimlere ayrılmış, bunların içi bitkisel bezemelerle doldurulmuştur. Mihrabı taçlandıran ampir üslubundaki lentonun üzerine sülüs hatlı ayet levhası yer alır.

Ahşap minberin yan yüzeylerinde, yeşil zemin üzerine applike edilmiş ve yıldızlanmış kıvrımlı yaprak kabartmaları görülür. Bunların gerisinde ise, ancak minberin içinden görülebilen, Kanunî dönemine ait, fileto kakmalı geometrik şebekeler yer alır. II. Mahmud'un onarımında eski minber korunarak dışına, dönemin zevkine uygun süslemelere sahip ahşap bir kılıf giydirildiği anlaşılıyor.

Harimin tavanında da iki döneme ait süslemelerin varlığı gözlenir. Tavanın merkezinde yer alan, köşeleri 45° pahlı kare biçimindeki ahşap göbek II. Mahmud döneminin özelliklerini sergiler. Ortadaki dairenin çevresinde ışınal düzende yer alan yüzeyler, yeşil zemin üzerinde yıldızlı kıvrımlar ve küçük kartuşlardan oluşan süsleme öğeleriyle kaplıdır. Bu tavan göbeğinin benzerlerine, aynı döneme ait başka konutlarda (örneğin Arnavutköy'de bugün mevcut olmayan Köçeoğlu Yalısı'nda), çatılı mescitlerde ve tarikat yapılarında da rastlanır. Tavanın geriye kalan yüzeyi, enli çitalarla, ortadaki göbeğe göre taksim edilmiş, dört adet köşeleri 45° pahlı "L" biçiminde pano tasarlanarak bunların içine, branda

üzerine yağlıboya tekniğiyle, Abdülme-
cid dönemi üslubunu yansıtan süslemeler
yapılmıştır: İçlerinde gül demetleri barın-
dıran yuvarlak madalyonların çevresinde
gelişen kıvrımlı dallar ve yapraklar.

Duvarların alt kesiminde, pencerelerin
arasında kalan yüzeyler, dikdörtgen ve
kare çerçeveler içinde kırmızı somaki bo-
yamalarla kaplanmış, üst kesimlerdeki
yüzeyler de yine çerçeveler içinde eklek-
tik süsleme gruplarıyla bezenmiştir.

Silindir biçimindeki bodur minarenin
gövdesiyle peteği tuğla örgülü olup sı-
vayla kaplıdır. Yalın görünümlü şerefeyle
eteğinde girland kabartmalarının sıralan-
dığı külah ise kesme küfeki taşıyla örül-
müştür. Yapının kuzey yönünde, sınırlı
sayıda kabri içeren küçük bir hazire yer
almaktadır.

Doğu cephesinin sağında yer alan dik-
dörtgen açıklıklı hünkâr mahfili girişi
üzerinde, yapının II. Mahmud tarafından
yenilendiğini belgeleyen kitabe, bunun
üzerinde de adı geçen padişahın beyzî
madalyon içinde tuğrası yer alır (R4).
Ta'lik hatlı manzum kitabenin, "Aynî"
mahlaslı bir şaire ait olan metni şöyledir:

*Fürûğ-ı şem'a-i mihrâb-ı hilâfet muktedây-ı dîn
Vekîl-i Fahr-i Â'lem Şâh-ı Adlî sâye-i Ma'bûd
Kılub şevketle İbrahim Paşa ma'bedin ihyâ
Ana bir mahfil icâd eyledi ol kible-i maksûd
Musallîler cemâ'atle edâ etdikçe beş vakti
Serîrinde Hüdâ ömr-i şerîfin eylesün memdûd
Mücevher söyledi târihini Aynî secde-i şükr et
Bu ra'nâ câmii ta'mîr kıldı cûd-i Hân Mahmûd
1247[1831-32]*

Defterdarburnu Camii'nin dış görünü-
mü, onarım geçirdiği II. Mahmud döne-
minin ahşap konutlarını ve tarikat yapı-
larını andırır. Harimin duvarlarındaki
ve tavanındaki süsleme programı için
de aynı şey söylenebilir. Özellikle Boğaz
(doğu) cephesindeki kayikhane girişle-
riyle kuzey cephesinde, eliböğründelerin
taşıdığı hünkâr mahfili çıkması, cami-
nin zamanında çevresini saran sahilsa-
raylarıyla tam bir uyum içinde olmasını
sağlamaktaydı.

Mahmud Ağa Mescidi⁶⁹

Büyük Mecidiye Camii ile aynı eksen-
de ancak daha içeride yer aldığı bilinen
Mahmud Ağa Mescidi'nin inşa tarihi tes-
pit edilememiştir. Mamafih III. Ahmed
döneminde (1703-1730) harap durum-
da olduğuna göre 16. veya 17. yüzyılda
yapılmış olsa gerektir. Mimari özellikleri
hakkında bilgiye sahip değiliz. Kâgir du-
varlı ve kırma çatılı bir bina olduğu tah-
min edilebilir.

Mehmed Kethüda (Kethüda Ağa) Camii⁷⁰

“Mehmed Kethüda Camii” veya “Kethüda Ağa Camii” olarak tanınan yapı Büyük Mecidiye Camii’nin bulunduğu arsada yer almaktaydı. Bu caminin fevkânî olduğunu, altında üç adet dükkân bulunduğunu, yanında bir de mektebin yer aldığını ve bir hünkâr mahfiliyle donatıldığını biliyoruz.

Büyük Mecidiye (Ortaköy) Camii⁷¹

Sultan Abdülmecid’in inşa ettirdiği 1854 tarihli Büyük Mecidiye Camii halk arasında daha çok “Ortaköy Camii” olarak anılır. Tarihi Yarımada’dan Çengelköy’e uzanan manzarasıyla semtin en mutena mevkiinde yer alan bu cami Ortaköy’ün Osmanlı çağına ait yegâne anıtsal eseridir ve bulunduğu çevreye Tanzimat devrinin damgasını vurmuştur.

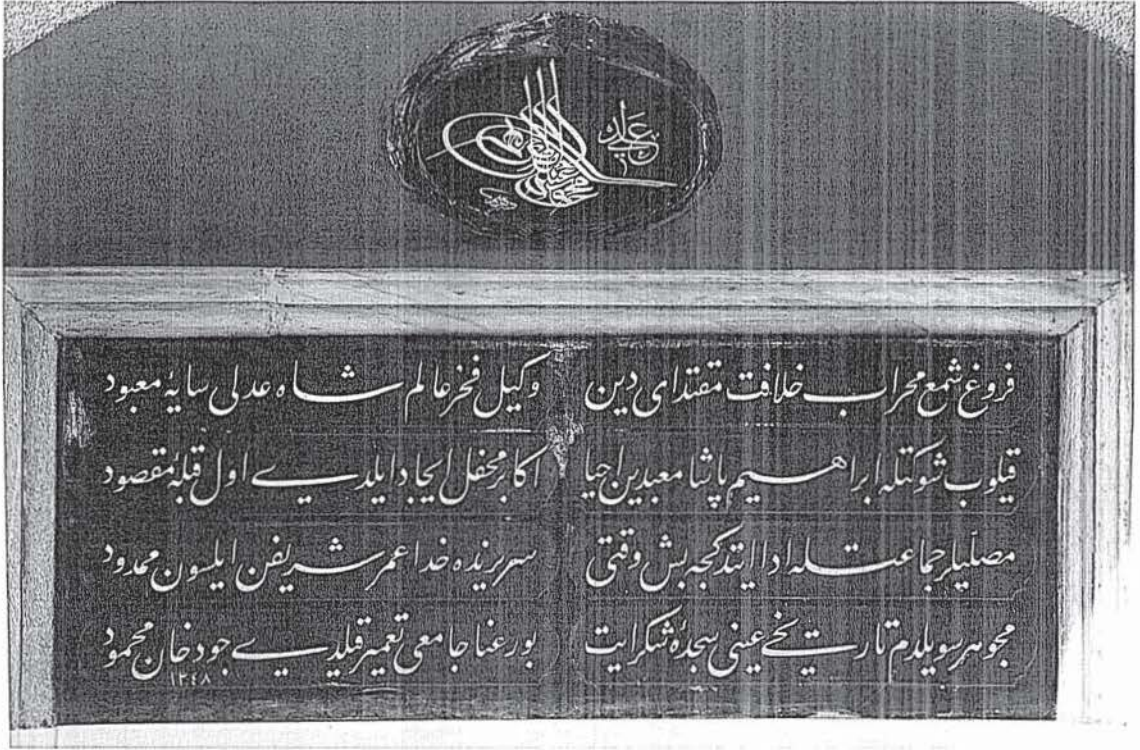
Tarikat Yapıları

Beşiktaş Mevlevîhanesi⁷²

İstanbul’daki Mevlevî âsitânelerinden⁷³ olan Beşiktaş Mevlevîhanesi, günümüzde Çırağan Palas Kempinski Oteli olarak kullanılan Çırağan Sarayı’nın bulunduğu yerde, 1622 yılında Sadrazam Ohrili Hüseyin Paşa (ö.1622)⁷⁴ tarafından yaptırılmıştır. Aynı yıl içinde, II. Osman’a (Genç) (1618-1622) karşı düzenlenen Yeniçeri ayaklanmasında katledilen Hüseyin Paşa, ricası üzerine Beşiktaş Mevlevîhanesi’nin postuna oturan Gelibolu Mevlevîhanesi Şeyhi Ağazade Mehmed Hakikî Dede’nin (ö.1652) müntesiplerindendi.

R3 Defterdar Ibrahim Paşa Camii, harimden görünüm

Ahşap malzemeyle inşa edildiği anlaşılan yapının zaman içinde birçok onarım, genişletme ve yeniden inşa faaliyetine sahne olduğu bilinmektedir. Beşiktaş Mevlevîhanesi'nin kaderi, Mevlevîliğin kendisi gibi, başından beri saray çevresiyle ve devlet ricaliyle bağlantılı olagelmiş, söz konusu bağlantı gerek mevlevîhanenin barındırdığı kültür ortamını gerekse de binalarının niteliğini etkilemiştir.

Bir sadrazam tarafından, "Kazancıoğlu Bahçeleri" olarak bilinen ünlü bir mesirenin yanında inşa ettirilen Beşiktaş Mevlevîhanesi, kuruluşundan az sonra, bu bahçelerin IV. Murad (1623-1640) tarafından "hadâik-i hassaya" dahil edilerek kızı Kaya Sultan'a (ö. 1659)⁷⁵ verilmesi ve hasbahçenin kıyısında bir yalı inşa

edilmesiyle bir anlamda hanedana komşu olmuştur. Saray çevresiyle sıkı ilişkilerin kurulduğu IV. Murad ve İbrahim (1640-1648) dönemlerinde mevlevîhanenin müdavimleri arasında, Kaya Sultan'ın eşi Sadrazam Melek Ahmed Paşa'nın (ö.1662)⁷⁶ bendegânından olan Evliya Çelebi de yer almıştır. Daha sonra IV. Mehmed'in (Avcı) (1648-1687) yakın çevresinde de Beşiktaş Mevlevîhanesi postnişini Çengî Yusuf Dede'yi (ö.1669) görüyoruz. Yusuf Dede, padişah nezdindeki itibarından yararlanarak, dönemin tasavvuf karşıtı ulemasından, 1666'da mevlevîhanelerde sema törenlerinin yasaklanmasını sağlayan Vanî Mehmed Efendi (ö.1685) ile mücadele etmiştir.

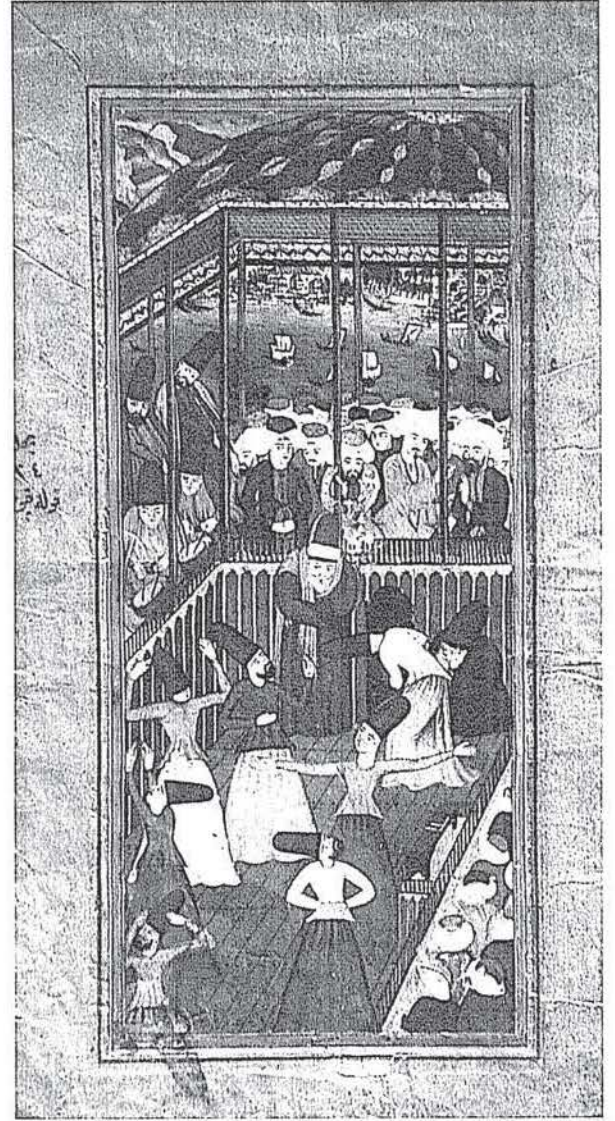
Beşiktaş Mevlevîhanesi'nin bulunduğu kıyı şeridinin en şaşıaalı dönemi

III. Ahmed'in saltanatına, diğer adıyla Lâle Devri'ne rastlar. Bu dönemde III. Ahmed'in, damadı Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'ya ihsan ettiği hasbahçede ünlü çerağân eğlenceleri düzenlenmekte, bu arada yeniden inşa ettirilerek İbrahim Paşa tarafından eşi Fatma Sultan'a (ö.1733)⁷⁷ hediye edilen yalı da artık "Çerağân/Çırağan Yalısı" olarak anılmaktadır. Osmanlı üst tabakasıyla mevlevîhane arasındaki sıcak ilişkiler, Çengî Yusuf Dede'nin halefi olan Eyyubî Mehmed Dede (ö.1723) ile oğlu Ahmed Dede'nin (ö.1763) şeyhlikleri boyunca sürmüş, 18. yüzyılın sonuna kadar da canlılığını korumuştur.

Mevlevî muhibbi III. Selim'in saltanatı İstanbul'daki diğer mevlevîhaneler gibi, Beşiktaş Mevlevîhanesi için de her bakımdan bir yeniden yapılanma dönemi oldu. Tanınmış bir hattat ve Mesnevî şârihi olan Yusuf Zühdfî Dede'nin (ö.1817) postnişin olduğu bu dönemde, 1791-1795 yılları arasında III. Selim, kız kardeşi Beyhan Sultan'a (ö.1824)⁷⁸ ait olan Çırağan Yalısı'nı, saray ölçeğinde yeniden inşa ettirirken komşu arsadaki Beşiktaş Mevlevîhanesi'ni de yenilemiştir.⁷⁹ Bu sırada mevlevîhanenin, sarayın ana (harem) binasıyla, Rodoslu Yalısı'nın yerine yaptırılan mabeyin dairesi arasında kalarak çevresini kuşatan saray kompleksiyle bütünleştiği bilinmektedir⁸⁰

II. Mahmud döneminde sarayın ve yüksek bürokrasisinin Batı'ya yönelimi yoğunluk kazanmış, gelenekten kopma eğilimleri daha radikal bir çizgiye oturmuştur. Bu arada kıyafetlerle birlikte devletin tari-

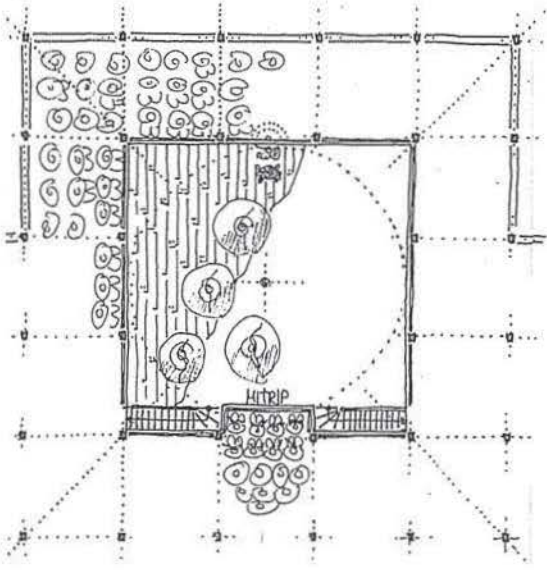
R5 Beşiktaş Mevlevîhanesi'nde sema ayinini tasvir eden minyatür

katlara bakışı da değişmeye başlar.⁸¹ Osmanlı yönetimindeki bu zihniyet değişimi Beşiktaş Mevlevîhanesi için de sonun başlangıcı olmuştur. Nitekim II. Mahmud 1836-1838 arasında Çırağan Sarayı'nın tekrar genişletilmesi sırasında, çevredeki bazı başka hayır eserleriyle⁸² birlikte Beşiktaş Mevlevîhanesi'ni de yıktırması, bitişik arsadaki Musahib Abdi Bey Yalısı'na taşınan mevlevîhanenin türbesinde bulunan kabirler ise saraya eklenen bölümün bodrumunda kalmıştır. Bu arada ilginç olan, Mevlevîlerin yanı sıra bütün tarikat ehlini rahatsız eden bu davranışına rağmen, II. Mahmud'un hemen her hafta Beşiktaş Mevlevîhanesi'ndeki ayinleri izlemeye gelmesi, dönemin postnişini Ermenek Şeyhizade Mehmed Kadri (Abdülkadir) Dede'yle (ö.1851) sohbet etmesi, ayrıca sarayın bodrumundaki Mevlevî kabirlerinde her gece kandil yaktırmasıdır. Kanaatimizce bu durum, hat sanatına ve eski musikiye derinden vâkıf olan II. Mahmud'un, içinde yetiştiği ve bağlı olduğu kültür ortamından "şahsen" kopamamasının bir sonucudur. Olaya kurumlar arası ilişkiler ve bunun mimariye yansımaları açısından bakıldığında, III. Selim döneminden farklı olarak, yeni mevlevîhane artık saray kompleksinin bir parçası değildir. Belli ki Osmanlı sarayı bundan böyle dervişlerle aynı mekânı paylaşmak istememektedir.

Osmanlı yönetici sınıfıyla kurulan yakınlığın başlangıçta mevlevîhanenin varoluş nedeni ve "sebeb-i ikbali", daha sonraları ise "sebeb-i felaketi" olduğu söylenebilir. Nitekim Tanzimat dönemi

Beşiktaş Mevlevîhanesi'ne son darbeyi indirir. Sultan Abdülmecid, (1839-1861) yeniden inşa ettirmek üzere 1859'da Çırağan Sarayı'nı yıktırması, ancak eskisinden daha büyük ve gösterişli olan yeni sarayın inşaatını başlatmak 1864'te halefi Abdülaziz'e (1861-1876) nasip olmuştur. Bu arada 1867-1868'de Musahib Abdi Bey Yalısı'ndan bozma mevlevîhane de, saraya yer açmak amacıyla ortadan kaldırılır. Beşiktaş Mevlevîhanesi bu defa önce geçici olarak Fındıklı'daki Karacehennem İbrahim Paşa Konağı'na, buradan da 1870'te Maçka'da inşa ettirilen yeni binaya taşınır. Ne var ki kaynaklarda "Maçka Mevlevîhanesi" olarak anılan bu tesis de 1874'te yıktırılarak yerine, halen İTÜ Maden Fakültesi olarak kullanılan Maçka Silahhanesi⁸³ inşa ettirilmiştir. O tarihte postnişin bulunan, dönemin önde gelen Mevlevî şeyhlerinden ve bestekârlarından Hüseyin Fahreddin Dede (ö.1911),⁸⁴ ailesiyle birlikte, babasının müntesiplerinden Hüseyin Efendi'nin Eyüp Bahariyesi'ndeki yalısına, mevlevîhanenin dedegâni da bunun yanındaki Hatab Emîni Mustafa Efendi'nin yalısına taşınır. Bu yalılarının arsasında yapımına başlanan, açılış töreni 2 Nisan 1877 Çarşamba günü icra edilen Bahariye Mevlevîhanesi,⁸⁵ gerek "yalı-tekke" konumuyla gerekse de barındırdığı seçkin kültür ortamıyla Beşiktaş Mevlevîhanesi'nin mirasını 1925'e kadar yaşatacaktır.

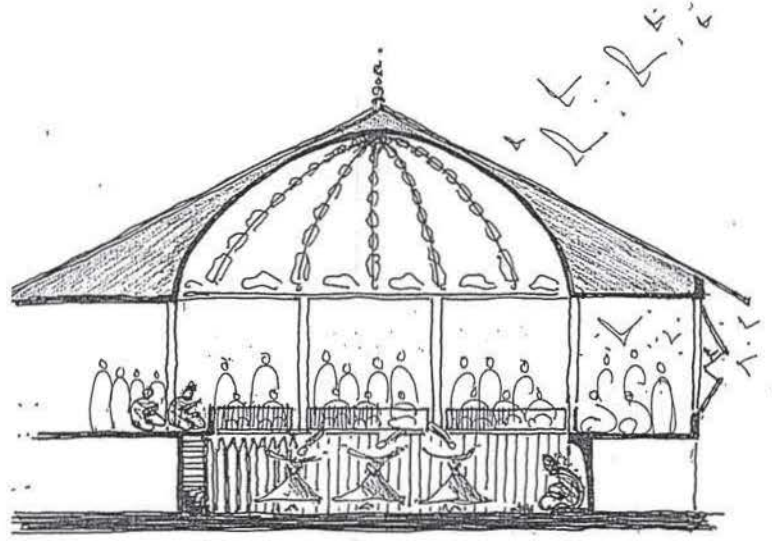
Ulaşabildiğimiz kaynakların sunduğu bilgiler daha ziyade Beşiktaş Mevlevîhanesi'nin tarihçesine ve

postnişinlerine ilişkindir. Bu arada mevlevîhanenin mimarisi hakkında bizi aydınlatan en eski tanık, inşa edilmesinden yaklaşık çeyrek yüzyıl sonra, 17. yüzyılın ortalarında yapıyı görmüş olan Evliya Çelebi'dir:

*Ve tekyegâh-ı Dervîşan-ı Beşiktaş:
Evvelâ tekye-i Mevlevîhâne-i (--)
Paşa, leb-i deryâdâ semâ'hânesi
deryâya nâzır fevkânî⁹⁶ bir
mevlevîhânedir kim İslâmbol'da
ve gayrı diyârda misli yokdur.
Semâ'hânesi bir musanna⁹⁷ tavan
kubbe-i la'l-gündür⁹⁸ kim şimdiki
üstâdları ana nazîre kubbe inşâ
idemezler gâyet refî⁹⁹ ve pesendîde⁹⁰
kubbe-i âlidir ve fukarâ hücreleri⁹¹
cânib-i garbında⁹² ma'mûrdur. Ve
meydân-ı semâ'hâne serâpâ⁹³ ceviz
levhasıdır. Ve bu meydânın cânib-i
selâsi⁹⁴ billûr⁹⁵ ve necef⁹⁶ ve morân⁹⁷
camlardır.⁹⁸*

Diğer taraftan *Hadîkatü'l-cevâmi'*de mevlevîhanenin başlangıçta bir mescit-semahaneden ibaret olduğu, mutfağının

(matbah-ı şerifin) dahi bulunmadığı,⁹⁹ sonradan genişletildiği kayıtlıdır:

*Beşiktaş Mevlevîhânesi Mescidi: ...
Dergâh-ı mezkûrun binası 1131
Cemâziyelâhiresinde resîde-i hitâm
olmuşdur. Lâkin matbahı olmayub
yalnız bir sema'hânedden ibâret idi.
Ba'de vukû bulan tecdîd ve ta'miri
sirasında tevsi' kılınmışdır.¹⁰⁰*

Sonuçta 1622'de yaptırılan ve 18. yüzyılın sonlarına kadar ayakta kalabilen ilk yapıdaki semahanenin konumu, tasarımı ve bezemesi hakkında bilebildiklerimiz yukarıda adı geçen kaynaklarda aktarılanlarla sınırlıdır.¹⁰¹

Bu arada ABD'de, Philadelphia Freer Library'de bulunan¹⁰² ve Lâle Devri'nin ünlü nakkaşı Levnî'nin (ö.1732) okuluna bağlı bir sanatçı tarafından 18. yüzyılın ilk çeyreğinde, 1720 civarında üretildiği anlaşılan,¹⁰³ 28.70 x 11.80 cm. boyutlarındaki bir minyatür Beşiktaş Mevlevîhanesi'nin, Evliya Çelebi'yi hay-

R6-7 Beşiktaş
Mevlevîhanesi,
semahanenin
plan ve kesit
restitüsyonları

ran bırakan 1622 tarihli semahanesine ilişkin -en azından şimdilik- yegâne görsel belgeyi oluşturmaktadır (R5).¹⁰⁴ Söz konusu minyatürde tespit edilen, mimariye ve sema ayinine ilişkin ayrıntıların çoğu gerçeğe uygundur. Söz konusu ayrıntıları şöyle sıralayabiliriz:

Kompozisyonun merkezini oluşturan sema alanının zemini, kible doğrultusunda uzanan ahşap levhalarla kaplanmış, levhalar döşeme kirişlerine çivilerle tespit edilmiştir. Mevlevî mukabelelerinde sema çıplak ayakla icra edilmekteydi.¹⁰⁵ Onun için sema alanının zemini halı, kilim veya hasırla kaplanmayıp çıplak bırakılmakta, zemindeki ahşap kaplama kaliteli malzemedен üretilmekte ve cilalanmaktaydı.¹⁰⁶

Mevlevî terminolojisinde “züvvâr” olarak anılan ziyaretçilere/seyircilere mahsus, zemini yükseltilmiş (fevkânî) mahfiller sema alanını çepeçevre kuşatır. Mahfillerin sınırında, bir yüzü yeşil, diğer yüzü kahverengi boyalı, kare kesitli ahşap dikmeler sıralanmakta, bunların arasında düşey çubuklu korkuluklar uzanmaktadır. Mahfil tavanı, bordo zemin üzerine beyaz boyalı çıtalarla karelere bölünmüştür. Mahfillerde gözlenen bütün bu ayrıntılar dönemin özelliklerine uygundur.

Bektaşîye ile Nakşibendiyye'nin hafî (sessiz/gizli) zikri uygulayan kolları dışında, hemen bütün tarikatlarda ayinlerin izlenmesine izin verilmekteydi. Esasen musiki, şiir ve raksın birlikteliğini sergilediğinden insanların estetik duyarlılığına hitap eden bu ayinler, tasavvuf akımının

tarikatlarda şeklinde kurumlaşması sırasında “celb-i kulûbe” (kalplerin cezp edilmesine) vesile olmaları için ihdas edilmiş, zaman içinde, özellikle de İstanbul'da 17. yüzyıldan itibaren biçim ve musiki açısından zenginleşmiş, bu arada Mevlevî ayinleri de en ahenkli kıvamına ulaşmıştı. Tanpınar bu hususta şöyle der:

*Asıl sema'a gelince, şüphesiz dünyanın en güzel rakslarından biridir. Mukaddesin iklimini zaptetmiş, orada hilkatın sırrını tekrarlayan bir bale. Yazık ki Degas cinsinden bir ressamı çıkmadı.*¹⁰⁷

Bu gelişmeye paralel olarak Mevlevî ayinlerinde “seyirlik” yönün ağır basmaya başladığı,¹⁰⁸ seyircilerin mevlevîhanelerde oldukça kalabalık bir topluluk meydana getirdiği gözlenmektedir. Mevlevîhanelerdeki seyirci kalabalığı, tasarıma, söz konusu yapılarda diğer tarikatların tekkelerine oranla mahfillere daha fazla yer ayrılması şeklinde yansır. Örneklerin çoğunda züvvâr mahfilleri, girişin ve mihrabın önü dışında sema alanını çepeçevre kuşatmakta, çoğu zaman iki katlı olan bu mahfillerden alttakiler erkeklerle, üsttekiler kadınlara ayrılmakta, İstanbul'daki mevlevîhanelerde fevkânî mahfil alanının bir kısmı (genellikle güneybatı veya güneydoğu köşesi) hünkâr mahfili olarak değerlendirilmektedir. Galata Mevlevîhanesi'nde en azından 17. yüzyıl başlarından itibaren bu düzenin geçerli olduğu kesindir. Yenikapı ve Kasımpaşa mevlevîhanelerinde de II. Mahmud döneminde yenilenen semahaneler aynı özelliği paylaşmaktadır.¹⁰⁹

Ancak minyatürde gözlenen mahfil düzeni bunlardan oldukça farklıdır. Bir kere buradaki mahfiller iki katlı olarak tasarlanmamıştır. Zeminden yaklaşık bir insan boyu yüksekliğinde yer alan mahfiller sema alanını kuşatan bir sekime meydana getirir. Nitekim semanın en güzel biçimde seyredilebilmesi için izleyicinin belirli bir yükseklikte bulunması gerekmektedir. Böylelikle semanın, kozmik-mistik simgelerle yüklü olan dairesel koreografisi daha iyi algılanabilmekte, tennûrelerin açılışı bütün güzelliğiyle izlenebilmekte, ayrıca görünümü her zaman iç açıcı olmayabilen ayaklar da gizlenmiş olmaktadır.¹¹⁰ Şüphesiz Beşiktaş Mevlevîhanesi'ndeki züvvâr mahfillerinin tasarımında yukarıda değinilen husus etkin olmuştur. Semanın izlenmesi açısından "ideal" denebilecek bu mahfil düzeninin başka mevlevîhanelerde karşımıza çıkmaması ya da en azından çok yaygın olmaması,¹¹¹ muhtemelen mahfillerin altında kalan, semahaneye kapalı, alçak tavanlı hacimlerin kullanışsızlığıyla açıklanabilir.

Mahfil sekisinin sema alanına bakan yüzünü (alnını) kaplayan aşı boyalı düşey tahtaların sınırlarına sarı boyalı enli çiteler (pasalar), üst kesimlerine küçük kaş kemerler çakılmak suretiyle, Osmanlı döneminde "kitabeli" denilen türde, düşey kartuşlu bir kaplama elde edilmiştir.¹¹² Aynı mimari ayrıntı İstanbul'da, 17. yüzyılın sonlarına ve Lâle Devri'ne ait birçok sivil yapının cephesinde teşhis edilebilir.¹¹³

Deniz yönündeki sekinin içinde, yuvarlak kemerli küçük mihrap nişi dikhati çeker.

Semahanelerde, namaz fonksiyon şemasının ağırlık merkezini oluşturmadığı için mihraplar genellikle küçük boyutlarda ve iddiasız bir biçimde tasarlanmaktadır.

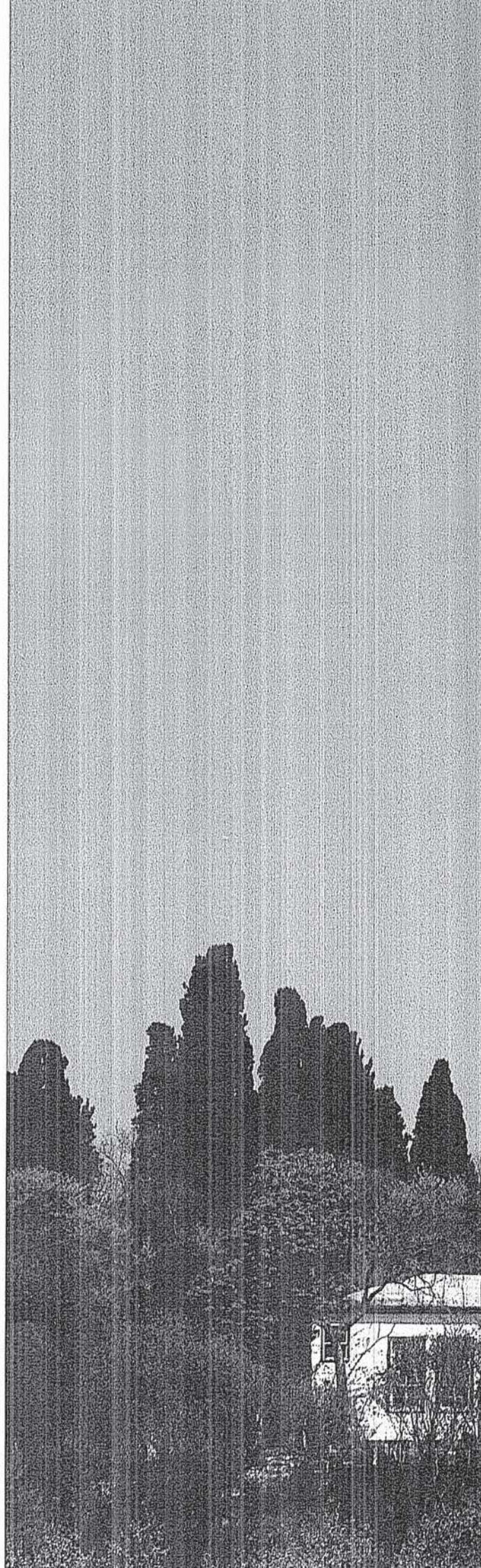
Sema alanının batı sınırında, mahfilden daha alçak tutulmuş, çevresi aynı tür kaplamalarla donatılmış, üzerine rahlesi bulunan Mesnevî kürsüsü yerleştirilmiştir.¹¹⁴ Mesnevî kürsülerinin, sema alanının batı sınırına, kürsüde oturanın sağ kibleye gelecek şekilde yerleştirilmeleri gerektiğinden¹¹⁵ minyatürdeki kürsünün konumu aslına uygundur.

Cephedeki saçağın altında gözlenen, yeşil ve sarı şeritlerden oluşan zikzaklı kuşak birçok başka Osmanlı yapısında da karşımıza çıkan bir ayrıntıdır. Sema alanını örten kubbe büyük ihtimalle çatı altında gizlenmişti. Kubbenin iç yüzeyinde, çivit mavisi zemin üzerine mercan kırmızısı ve yaldız kullanılarak, klasik dönem Osmanlı yapılarında çokça rastlanan bir süsleme şeması uygulanmıştır. Merkezdeki yuvarlak göbekten çıkan, düğümlerle birbirine eklemlenerek ve gitgide büyüyerek sıralanan şemseler kubbe eteğinde dizili palmetlere bağlanır.¹¹⁶ Çatı altında gizlenen ahşap iskeletli kubbeler Osmanlı yapı terminolojisinde "çârpuşta" kubbe olarak anılmaktaydı.¹¹⁷ Benzerleri birçok köşk ve kasırda, divanhanelerin kare planlı sofa birimlerinde karşımıza çıkar.¹¹⁸ Bu tür kubbeler, Osmanlı sivil mimarisinde barok üslubun etkisiyle 18. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde yaygınlaşan beyzî planlı divanhane sofalarında da, biçimleri ve bezeme şemaları değişe-

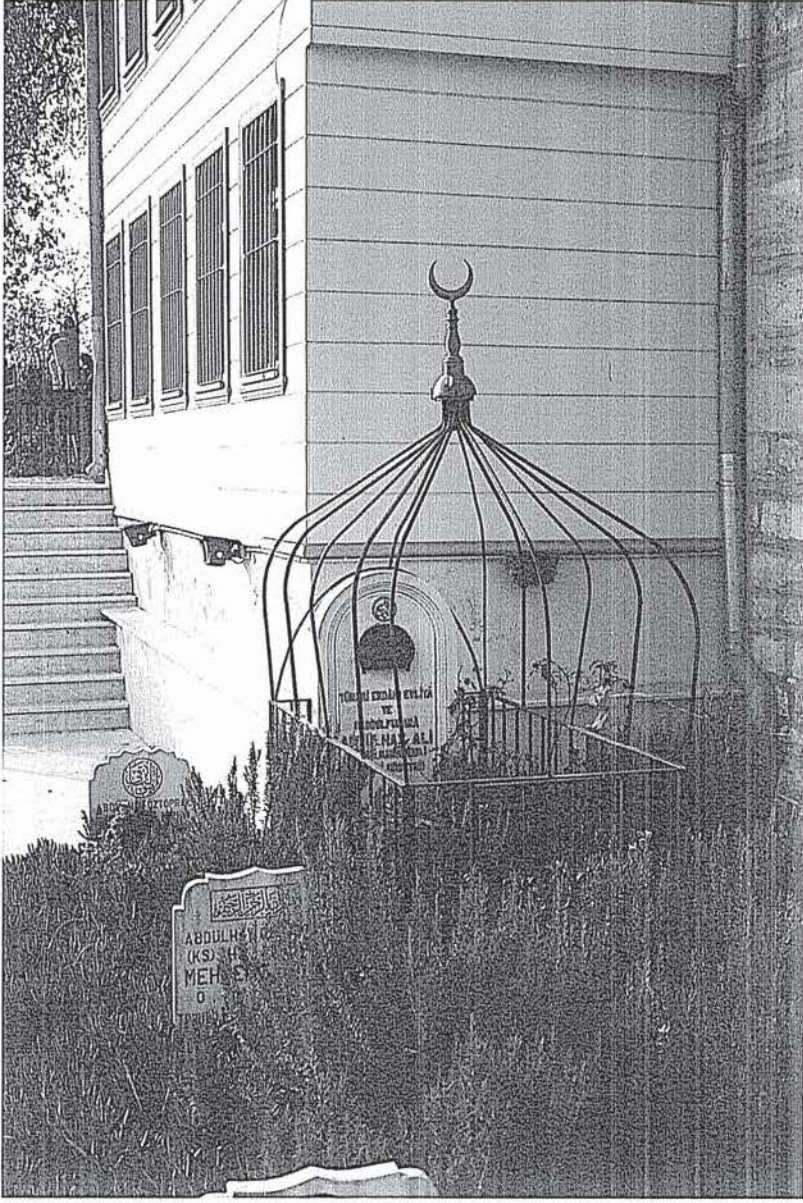
rek varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹¹⁹ Tespit edilebilen örnekler her ne kadar 16. yüzyıl sonlarından geriye gitmiyorsa da, büyük bir ihtimalle sivil mimari kökenli olan ahşap kubbeler birtakım tarikat yapılarının veya mescit-tekke, cami-tekke türünden çift fonksiyonlu yapıların ayin mekânlarında da kullanılmıştır.¹²⁰

Sema meydanının güney kenarında, mihrabın biraz solunda ayakta duran ak sakallı şeyh 1669-1723 arasındaki postnişin Eyyubî Mehmed Dede olmalıdır. Minyatürün 1720 civarında yapıldığını kabul ettiğimize göre burada gözlenen yaşlı şeyh tasvirinin oldukça gerçekçi bir yaklaşımla ele alındığı söylenebilir. Boyunda hardal renkli şalı (ridâsı), başında beyaz dolama destarlı sikkesi vardır. Ellerini koyu yeşil renkli hırkasının yenleri içinde kavuşturmuştur.

Minyatürde tasvir edilen sekiz semazenden yedisi sema halindedir. Aksakallı yaşlı bir semazen, semanın o anda icra edilen bölümüne (selâmına) katılmaya-
rak siyah hırkası içinde mihrabın sağında, huşu içinde gözlerini yummuş olarak dizüstü oturmaktadır. Geriye kalan yedi semazen, semadaki farklı hareketleri icra ederken tasvir edilmiştir. Öyle ki hepsinin duruşları birbirinden farklıdır. Bir tanesi semaa başlamak üzere şeyhin önünde “baş kesmekte”, beş tanesi “kol açmanın” değişik aşamalarında bulunmakta,¹²¹ bir tanesi de kollarını açmış halde sema etmektedir. Minyatürde, ana hatları Pîr Adil Çelebi'nin Konya Dergâhı'ndaki şeyhliği (1421-1460) sırasında tespit edi-

R9 Yahya Efendi Tekkesi,
Şeyh Abdülhay (Öztoprak) Efendi'nin kabri

len sema koreografisine ilişkin bütün ayrıntılar gerçeği yansıtır.¹²²

Ancak semazenlerin giysileri, gerek biçimleri gerekse de renkli olmalarıyla günümüzde görülenlerden farklıdır. Bir kere tennûrelerinin üzerinde, vücuda oturan, dar ve uzun kollu, yuvarlak yakalı, düğmesiz gömlekler bulunmaktadır. Son dönem Mevlevî giyimindeki¹²³ destegül-

lerden farklı olan bu gömlekler konunun uzmanlarınca araştırılmaya muhtaçtır.

Ayrıca tennûreler ve gömlekler her semazende farklı renkte (beyaz, gri, nohudî, sarı, yeşil, mavi) kumaşlardan biçilmiştir. Bu renklilik ilk bakışta, semazenleri bembeyaz görmeye alışık olan bizlere, nakkaşın yaptığı bir fantezi gibi görünebilir. Halbuki beyaz tennûrelerin yanı sıra renkli tennûre giyme geleneğinin tekkelerin son dönemine kadar yaşatıldığı bilinmektedir.¹²⁴ Tasavvufta renklerin Allah'ın çeşitli isimlerini (esmâ-i hüsnâyı) ve Allah yolundaki (seyr-i sülûktaki) insanın farklı ruh haletlerini ifade ettiği hesaba katılırsa, minyatürde gözlenen renklerin rastgele seçilmemiş olabilecekleri düşünülebilir.

Mutrıb¹²⁵ maksûresinde, başlarında sikkeleri, sırtlarında duman rengi hırkalarıyla arkada ayakta duran iki neyzen ve bunların önünde oturan iki kudümzen görülmektedir. Neyzenlerin neyleri üfle-yiş biçimleri, kudümzenlerin de ellerindeki "zahmeleri" tutuşları gerçekçi bir biçimde tasvir edilmiştir.

Postnişinin, semazenlerin ve mutrıbın başlarındaki sikkeler koyu devetüyü renğinde olup 16. yüzyıla ait Osmanlı minyatürlerinde de görüldüğü gibi, uzun ve tepeleri kubbe biçimindedir. 19. yüzyılda sikkelerin uzunluğu bir miktar azalmış ve tepeleri düzleşmiştir.

Züvvâr mahfillerini "lebâleb" doldurmuş olan seyircilerin hepsi erkektir. Farklı yaş gruplarından olan ve değişik renklerde elbiseler giyen bu kişilerin ortak yanları,

başlarında, Osmanlı bürokrasisine mensup olduklarını gösteren çeşitli kavukların bulunmasıdır. Seyircilerin giysileri ve kavukları ayrıca incelenebilir. Ancak burada ilginç olan, Mevlevîlik ve özellikle Beşiktaş Mevlevîhanesi ile Osmanlı yönetici sınıfı arasındaki yakınlığın minyatüre bu şekilde yansıtılmış bulunmasıdır.

Bunların yanı sıra, söz konusu minyatürde gerçeğe uygun olmayan hususlar da yer almaktadır. Örneğin sema alanı dikdörtgen planlı olarak algılanmaktadır. Ne var ki Mevlevî ayininin dairesel koreografisinden ötürü sema alanı için en uygun olmayan biçim dikdörtgendir. Nitekim mimari özellikleri tespit edilebilen mevlevîhanelerde sema icrasına çok elverişli olan (semazenlerin kullanmadıkları ölü alanların seyirci mahfillerine katıldığı) daire, sekizgen, köşeleri pahlı kare biçiminde alanlara bolca rastlanır. Sayıca daha az olmakla birlikte, özellikle cami-mevlevîhane niteliğindeki yapılar da kare de kullanılmıştır. Ancak birkaç önemsiz taşra yapısı dışında, dikdörtgen hemen hiç karşımıza çıkmaz.¹²⁶ Büyük bir ihtimalle Beşiktaş Mevlevîhanesi'nde kare planlı olan sema alanı, minyatür sanatçısı tarafından, daha çok semazeni kompozisyona katabilmek için kible doğrultusunda bir miktar uzatılmıştır.

Ayrıca minyatür sanatçısının, aslında mihrabın (post makamının) karşısında bulunması gereken mutrıb maksûresini, kompozisyona girebilmesi için sema alanının soluna (doğusuna) yerleştirdiği dikkati çeker. Kanaatimizce söz konusu maksûre asıl bulunduğu yerde tasvir edil-

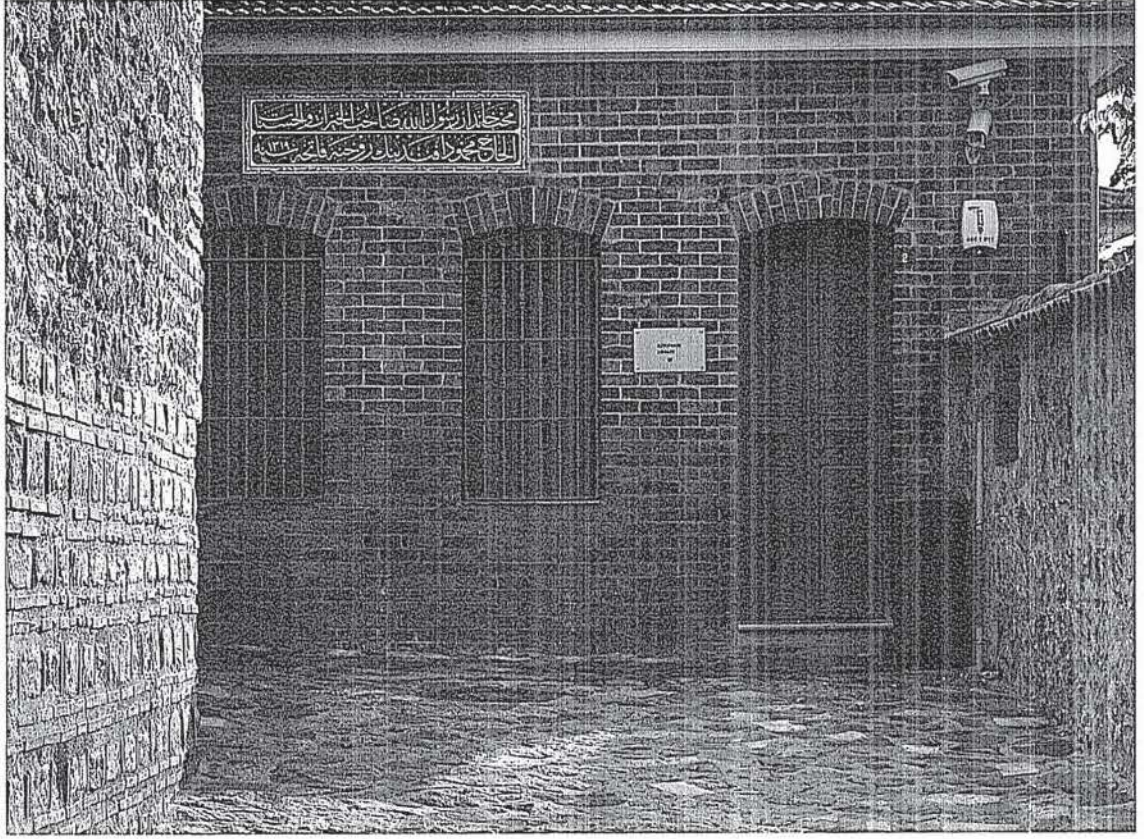
seydi, semahaneye mihrap ekseninden (Mevlevî sembolizminde çok önemli bir yeri olan "hatt-ı istivâdan")¹²⁷ bakmayı tercih eden nakkaşın, sema törenini layıkıyla "göstermesini" engelleyecekti.

Mutrıb iki neyzen ve iki kudümzenden ibarettir. Minyatürün yapıldığı dönemde ve özellikle Beşiktaş Mevlevîhanesi gibi Mevlevî musikisinin en önemli merkezlerinden birinde ayinin yalnızca bu iki çalgıyla icra edilmesi pek akla yakın değildir. Büyük bir ihtimalle mutrıbda bunların yanı sıra başka çalgılar,¹²⁸ ayrıca ayinhanlar (ayin okuyanlar) da bulunmaktaydı. Kompozisyonda mutrıbın, Mevlevî musikisinin "amblemleri" olarak algılanan iki temel çalgıyla "temsil edildiği" anlaşılmaktadır. Aynı şekilde mihrabı gösterebilmek için, bunun tam önünde bulunması gereken post makamı (burada durması gereken postnişin) biraz sola kaydırılmıştır.

Mahfillerin dış sınırında, normal olarak pencereci duvarların bulunması gereken yerde, sema alanının sınırında benzerleri görülen dikmeler yükselmektedir. Mahfillerdeki züvvârın ve mutrıbın gerisinde, bu dikmelerin arasından, dalgalı deniz üzerinde yüzen yelkenliler ve kayıklar görülmekte, arka plan Boğaz'ın Anadolu yakasındaki yerleşimler ve korularla son bulmaktadır.¹²⁹

Minyatürdeki semahane bu yönüyle, ancak bahar ve yaz günlerinde düzenlenen "biniş-i humayûnlarda" kullanılan, çepeçevre direkliklerle kuşatılmış, iç mekânı çevresindeki doğayla bütün-

R10 Yahya Efendi
Tekkesi, Hacı
Mahmud Efendi
Kütüphanesi

leşen, muhtemelen çadır kökenli olan bazı Osmanlı köşklerini andırır.¹³⁰ Beşiktaş Mevlevîhanesi'nde de aynı türde bir "yazlık semahanenin" bulunduğu ileri sürülebilir. Ancak en azından Osmanlı mimarisinde, bu varsayımı destekleyecek türde, yazlık-kışık iki ayın mekânına sahip hiçbir tarikat yapısı bilinmemektedir. Kaldı ki yaz aylarında bile sık sık serin kuzey rüzgârlarının estiği Boğaz kıyısında, tamamen dışa açık böyle bir mekânda Mevlevî mukabelesinin icra edilmesi mümkün değildir. Belli ki minyatür sanatçısı mevlevîhanenin, Evliya Çelebi tarafından da vurgulanan "müstesna" konumunu eserine yansıtmak amacıyla gerisindeki denizi ve manzarayı kompo-

zisyona katmak istemiş, bunun için deniz yönündeki pencereleri tasvir etmemiştir.

Sonuçta, söz konusu minyatürde teşhis edilen, 17. yüzyıl Osmanlı mimarisine uygun tasarım esaslarına ve ayrıntılara dayanarak, ayrıca mevlevîhanelerinin hepsi için geçerli bazı özellikleri de hesaba katarak Beşiktaş Mevlevîhanesi'ndeki 1622 tarihli semahanenin tahminî bir restitüsyonunu yapmak mümkündür (R6-7):¹³¹

Sema alanı yaklaşık 10.00 x 10.00 m. boyutlarındadır. Doğu, batı ve güney (Boğaz) yönlerinde, yaklaşık 2.00 m. yüksekliğinde ve 3.50 m. derinliğinde züvvâr mahfilleriyle kuşatılmıştır. Mahfillerin sınırında, birer tane köşelerde, ikişer tane de bunların arasında olmak

üzere, toplam on iki adet kare kesitli (20.00 x 20.00 cm.) dikme bulunur. Zeminde, girişin yer aldığı kuzey kenarında, ortadaki iki dikme arasındaki açıklık mutrib maksûresine ayrılmış, bu bölüm 1.00 m. kadar ileriye taşırılmıştır. Mutrib maksûresine iki yandan 1.00 m. eninde dik merdivenlerle çıkılmaktadır. Fevkânî mahfillerin altında kalan, alçak tavanlı hacimlerin ne şekilde kullanıldığını kestirmek kolay değildir. En akla yakın varsayım bunların birtakım selâmlık birimleri olarak değerlendirilmiş olmalarıdır.

Mahfillerle birlikte yaklaşık 17.00 x 17.00 m. boyutlarında olan semahane büyük bir ihtimalle kuzey yönünde bütünüyle, doğu ve batı yönlerinde de kısmen selâmlık kanadına bitişmekteydi.¹³² Güneye (Boğaz'a) doğru yapı kitlesinden taşan semahanenin bu yöndeki duvarı tamamen, batı ve doğu duvarları da kısmen (büyük bir ihtimalle yarısına kadar) pencerelerle donatılmıştı. Bu duvarlardaki pencere düzenine ilişkin iki varsayım ileri sürülebilir.

Cephelerin alt kesiminde uzanan yatık dikdörtgen biçimindeki pencereler düşey hareketli kepenklerle kapatılmakta, tepe pencerelerinin yerinde, duvarın dış yüzeyinde kitabeli kaplama, iç yüzeyinde de, dikdörtgen veya kemerli panolar içinde bezeme grupları bulunmaktaydı.¹³³

Cephelerdeki pencereler iki sıra halinde düzenlenmişti. Alt sıradaki pencerelerin dikdörtgen açıklıkları ahşap kepenkler ve parmaklıklarla donatılmıştı. Bunların üzerinde, kemerli ve revzenli (alçı vitray-

lı) tepe pencereleri vardı. Osmanlı dinî ve sivil mimarisinde çok yaygın olan bu düzenlemenin sayısız örneği vardır. Yalnızca Galata Mevlevîhanesi'nin 17. yüzyıl başında yenilenen semahanesini saymak yeterli olacaktır.

Sonuçta Freer Library'deki bu minyatür Osmanlı tasvir sanatı açısından önemli bir eser olmanın ötesinde, çoğu ortadan kalkmış bulunan 17. yüzyıl tarikat yapılarından sıra dışı bir örneği bize tanıtmaktadır. 17. yüzyıldan günümüze değişmeden ulaşabilmiş hiçbir ahşap mevlîhane, hatta hiçbir ahşap tarikat yapısı yoktur. Ayrıca söz konusu minyatür, içerdiği ilginç ayrıntılarla, İslâm mimarisi tarihinde, sivil yapılarla tarikat yapıları arasında başından beri gözlenen yakınlığı, 17. yüzyıl Osmanlı ortamında belgelemektedir.

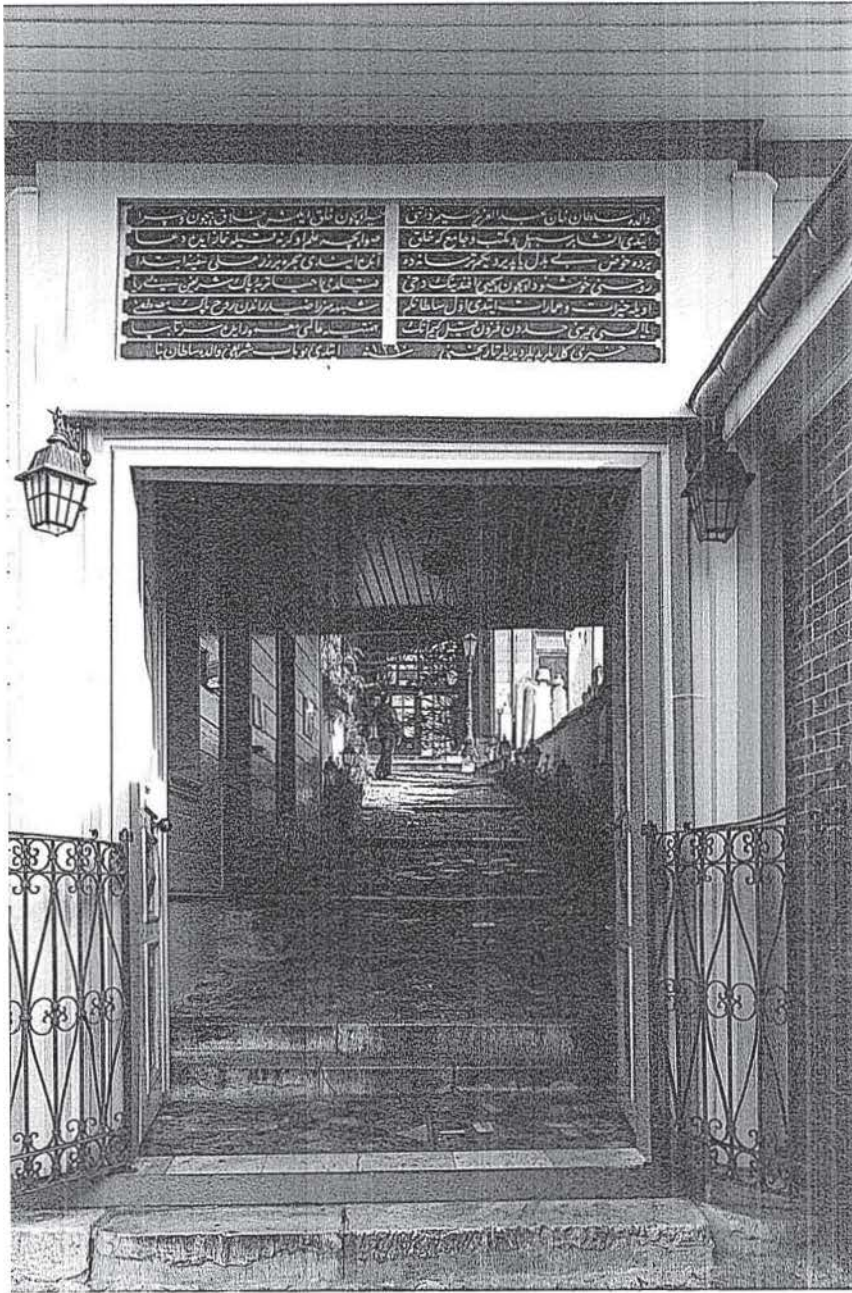
Diğer taraftan Osmanlı İstanbul'unda seçkin kültür odaklarından olan Beşiktaş Mevlevîhanesi'nin, çevresindeki sahil sarayları ve ricâl yalılarıyla, konum, tasarım ve bezeme bakımından böylesine bütünleşmesi Boğaziçi uygarlığının kıvamını bulduğu bir döneme ışık tutmakta ve Mevlevîliğin İstanbul'daki kültür ortamından ne denli etkilendiğini göstermektedir. Bu son husus A. Hamdi Tanpınar tarafından şu cümlelerle ifade edilmiştir:

*Tarikat olarak Mevlevîliği esas çizgileriyle Sultan Veled kurar. Fakat teşrifati, nezaketi, terbiyesi, sülûkün ve âyinin erkânı tıpkı musikisi gibi daha sonraki zamanın, Osmanlı devrinin ve biraz da İstanbul'undur.*¹³⁴

Yahya Efendi Tekkesi¹³⁵

İstanbul'un manevî hayatında hâlâ ayrıcalıklı bir yere sahip olan Yahya Efendi Tekkesi Beşiktaş ile Ortaköy'ün sınırında, Çırağan Sarayı'nın gerisindeki yamaçta 1538 civarında tesis edilmiştir (R8). Banisi, Trabzon'da 1495'te dünyaya gelen, Kanunî'nin sütkardeşi olan, adı geçen padişahın ve II. Selim'in (1566-1574) dönemlerinde ilim, tasavvuf ve sanat hayatına damgasını vuran Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi'dir (ö.1570).¹³⁶ Âlim, mu-tasavvıf, şair, tabip, astronom, matema-tikçi ve çiçek yetiştiricisi olan bu müstes-na zat, "Üveysilik" olarak adlandırılan, manevî eğitimin, herhangi bir tarikata bağlı olmaksızın doğrudan Hızır'dan, bir peygamberden veya bir veliden alınan il-hamla gerçekleştirildiği meşrebe sahipti.

Yahya Efendi'nin kendi imkânlarıyla satın aldığı geniş arazi, bugünkü tekke arsasının yanı sıra, daha sonra Yıldız ve Çırağan saraylarının arazilerine katılan bölümleri, ayrıca Yüksek Denizcilik Okulu'nun arsasını da içine almakta, Yıldız Tepesi'nden Boğaz kıyısına ka-dar uzanmaktaydı. Son derecede imarçı bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılan Yahya Efendi, istinat duvarlarıyla yamaçları set-lere ayırmak ve denizi doldurmak suretiyle bu araziyi ıslah etmiş, mescit-tevhidha-ne, medrese, hamam, çeşme ve müteaddit evlerden oluşan bir külliye niteliğindeki ilk tekkeyi tesis etmiş, çevresini bağlarla ve çiçek bahçeleriyle donatmış, bu arada tekkenin bulunduğu yere kemerlerle su getirilmiştir.¹³⁷

R11 Yahya Efendi Tekkesi, cümle kapısı

R12 Yahya Efendi Tekkesi, cümle kapısındaki kitabe

Evliya Çelebi'den, Yahya Efendi Tekkesi'nin çevresindeki koruların ve bahçelerin aynı zamanda halka açık bir mesire niteliğinde olduğunu öğreniyoruz:

*Andan mesîregâh-ı Yahyâ Efendi
bir kûhsâr-ı vâsı¹³⁸ çemenzâr dere
içre aslâ güneş te'sir itmez çenar-ı
'azîmler ve şecer-i bîd-i ser-nigûnlar¹³⁹
ve sakız dırahtları¹⁴⁰ ve servi ve ceviz-i
rûmî şecerleri¹⁴¹ ile müzeyyen¹⁴² bir
vâdîdir. Sâhib-i hayrâtlar her 'uyûn-u
câriyeler¹⁴³ dibinde birer çemenzâr
sofalar¹⁴⁴ inşa idüp sarıasma ve
karatavuk ve ishak kuşu ve ispinoz
ve filorina ve başdankara ve bülbül-i
bed nâm¹⁴⁵ ve bülbül-i nîk nâmın¹⁴⁶
hezârân¹⁴⁷ feryâd-i nâhişleri¹⁴⁸ ehl-i
teferrüccün cânına cânlar bağışlayup
cümle yârân-ı bâ safâ¹⁴⁹ taraf taraf
sohbet iderler bir teferrücgâh-ı
kadîmdir.¹⁵⁰*

Yahya Efendi'nin 1570'te vefatını müteakip, kendisine büyük saygı duyan II. Selim, kabrinin üzerine, tasarımı mimar Sinan'a ait olan kâgir kubbeli bir türbe inşa ettirmiş,¹⁵¹ aynı zamanda tekkeyi genişleterek yeni baştan inşa ettirmiştir. Birçok velî gibi, Yahya Efendi'nin de evi-

ne defnedildiği ve geçirmiş olduğu çeşitli onarımlara ve tadilata rağmen tekkede hâlâ görülen, mescit-tevhidhaneyle türbe arasındaki kaynaşmanın başından beri var olduğu anlaşılmaktadır. II. Osman devrinin veziriazamlarınan Güzelce Ali Paşa (ö.1621)¹⁵² tekkeye defnedilmiş ve kabrinin üzerine kâgir, kubbeli bir türbe inşa edilmiş, mescit-tevhidhane Velizade Ahmed Efendi adında bir hayır sahibinin minber ilavesiyle cami-tevhidhane-ye dönüştürülmüştür. Kaptanıderya ve veziriazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa (ö.1790)¹⁵³ 1777'de tekkenin içine bir çeşme yaptırmıştır.

Gerek Yahya Efendi'nin vakfetmiş olduğu zengin gayrimenkuller, gerekse zaman içinde müntesiplerin ve muhiplerin yaptıkları katkılar sayesinde, kuruluşunu izleyen bir buçuk yüzyıl zarfında tekkenin birtakım yeni binalarla donanarak başlı başına bir mahalle görünümü aldığı söylenebilir. Yüksek Denizcilik Okulu ile Çırağan Kempinski Oteli'nin bulunduğu yerde, Yahya Efendi Vakfı'na ait yedi gözlü kayıkhaneye, bahçeler, havuz, bahçı-

van odaları, menzil,¹⁵⁴ ekmekçi, kolluk,¹⁵⁵ ayazma ve çeşmenin var olduğu, ayrıca türbe civarında altmış adet, Beşiktaş ile Ortaköy'de de on adet olmak üzere, toplam yetmiş adet arsa ve evin bulunduğu tespit edilebilmektedir.¹⁵⁶ Bütün bu tesisleri barındıran arazinin bir kısmı Sultan Abdülmecid tarafından, saltanatının sonlarında (1861'den az önce), bir kısmı da 1873'te halefi Sultan Abdülaziz tarafından Yıldız ve Çırağan saraylarının arazisine katılmış, yukarıda adı geçen gayrimenkullerden günümüze Yahya Efendi Türbesi'ne bitişik birkaç ahşap meşrutadan başka hiçbirisi intikal etmemiştir.¹⁵⁷

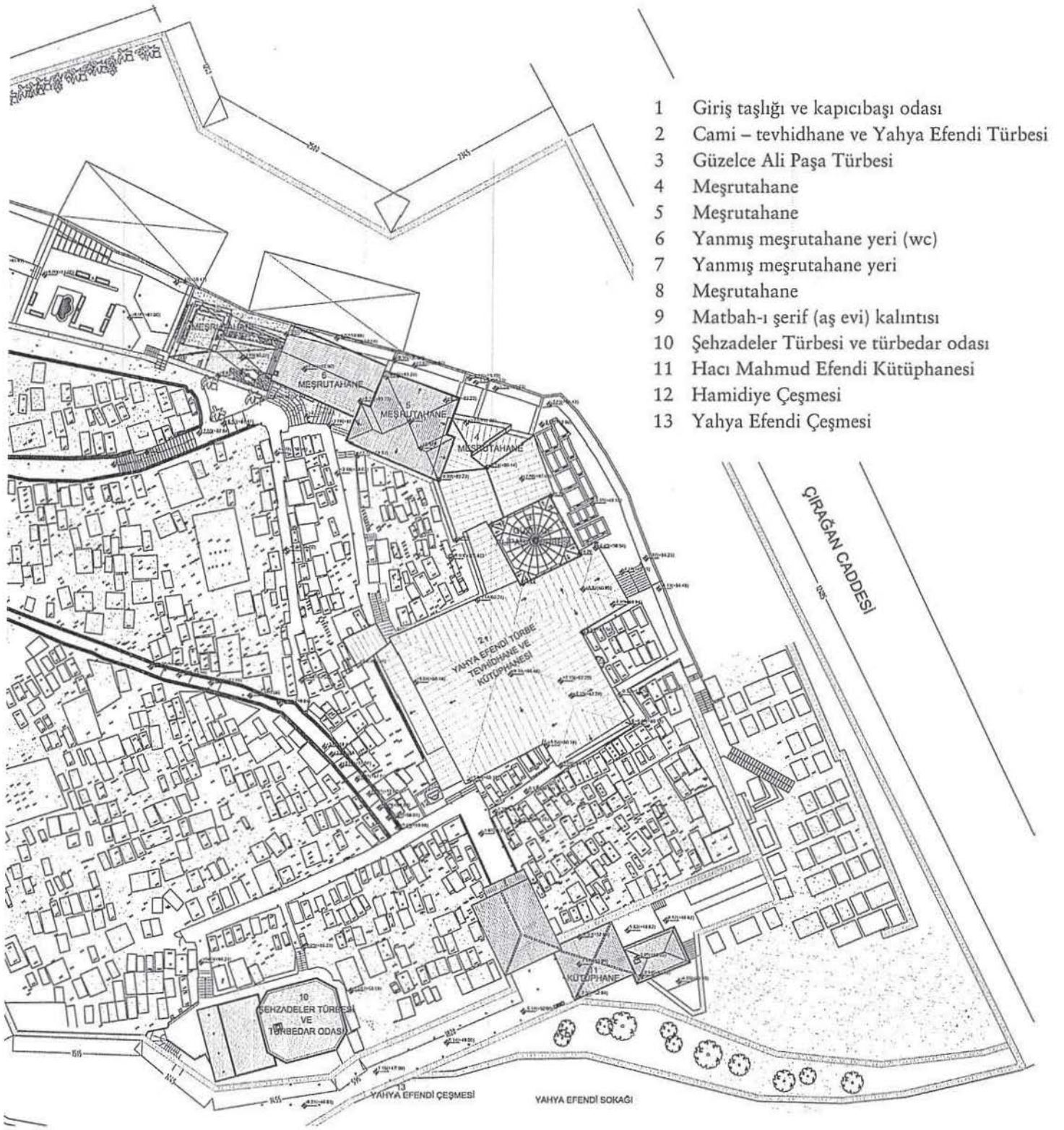
Yahya Efendi Türbesi 1817-18'de II. Mahmud tarafından "tamir ve tezyin olunmuş", bu arada yeni derviş hücreleri eklenerek tekke büyütülmüş, mevcut tekkenin yanında "müstakil bir zaviye" teşekkül etmiştir.¹⁵⁸ Abdülmecid döneminde de tekkenin onarım geçirdiği bilinmektedir.¹⁵⁹ Türbeler dışında, Yahya Efendi Tekkesi'nin bugünkü şeklini alması 1873'te Abdülaziz'in annesi Pervecniyal Valide Sultan'ın (ö.1883) büyük onarımı sonucunda olmuştur.¹⁶⁰ Ayrıca II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) 1881, 1895 ve 1903-1904'te de tekke çeşitli onarımlar geçirmiştir.¹⁶¹ Adı geçen padişahın bendegânından ve tekkenin mensuplarından olan Hacı Mahmud Efendi 1901'de cümle kapısına bitişik bir kütüphane inşa ettirmiş, 1903'te de tekkeye çıkan yokuş üzerinde Yahya Efendi'nin 1538'de yaptırdığı çeşmeyi tamir ettirmiştir. Aynı dönemde hazirenin kuzey kesimine, birçok hanedan

R14 Yahya Efendi Tekkesi, vaziyet planı

üyeleri defnedilmiş, yine bu kesimde II. Abdülhamid'in aile efradının gömülü olduğu Şehzadeler Türbesi¹⁶² inşa edilmiştir.

Tekkelerin kapatılmasını (1925) müteakip Yahya Efendi Tekkesi'nin cami-tevhidhanesi salt cami olarak kullanılmaya

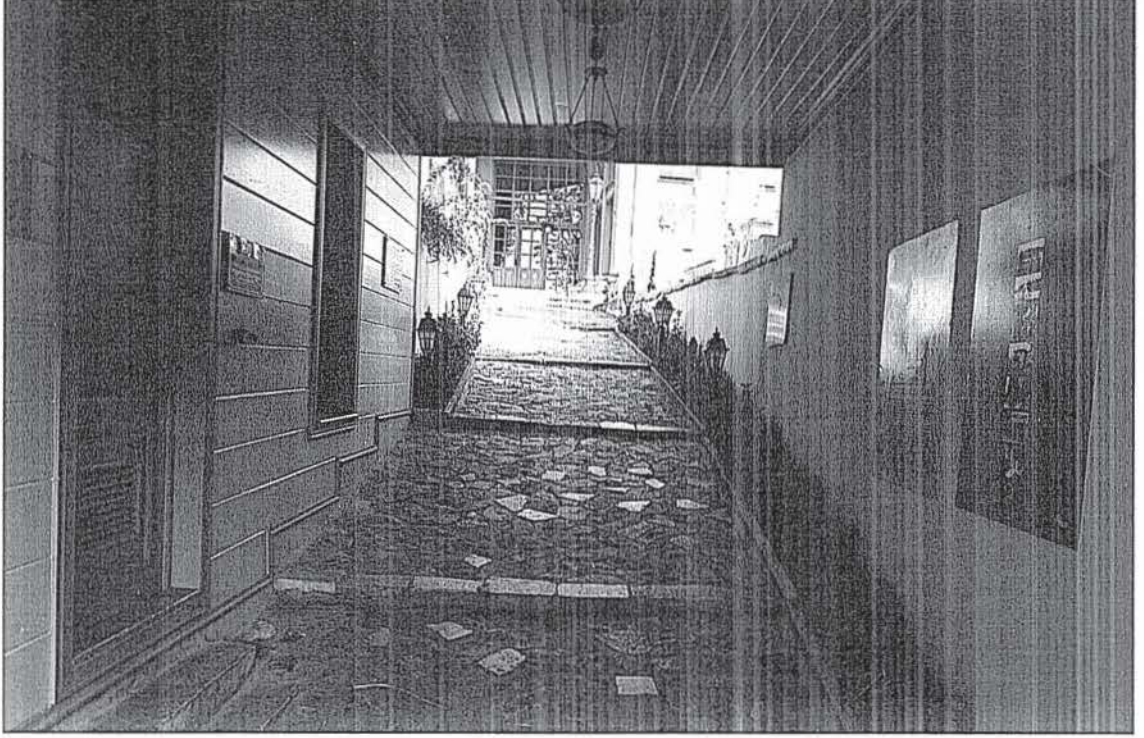

- 1 Giriş taşlığı ve kapıcıbaşı odası
- 2 Cami – tevhidhane ve Yahya Efendi Türbesi
- 3 Güzelce Ali Paşa Türbesi
- 4 Meşrutahane
- 5 Meşrutahane
- 6 Yanmış meşrutahane yeri (wc)
- 7 Yanmış meşrutahane yeri
- 8 Meşrutahane
- 9 Matbah-ı şerif (aş evi) kalıntısı
- 10 Şehzadeler Türbesi ve türbedar odası
- 11 Hacı Mahmud Efendi Kütüphanesi
- 12 Hamidiye Çeşmesi
- 13 Yahya Efendi Çeşmesi

başlamış, tekke müstemilatından ayakta kalabilmiş olan bölümlerde son postnişin Şeyh Abdülhay (Öztoprak) Efendi (ö.1961)¹⁶³ (R9) vefatına kadar ikamet etmiş, daha sonra söz konusu mekânlar cami görevlilerine mesken olmuştur. Kütüphanedeki kitaplar 1940'ta Süleymani-

ye Kütüphanesi'ne taşınmıştır.¹⁶⁴ 2013'te sona eren kapsamlı bir onarımdan sonra tekkede daha önce yapılmış olan bazı uyumsuz ayrıntılar ve süslemeler ortadan kaldırılmıştır. Yahya Efendi Türbesi İstanbul'da günümüzde de en çok ziyaret edilen velî türbelerindedir. Açık

R13 Yahya Efendi
Tekkesi, cümle
kapısını izleyen
geçit

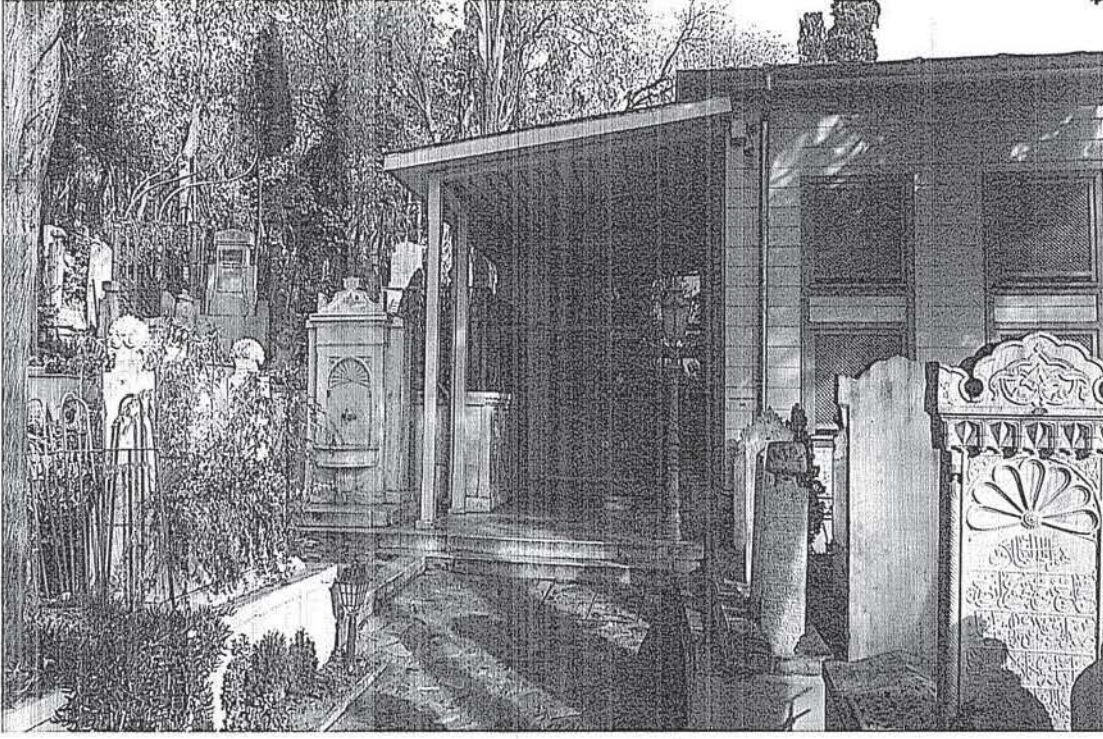
hava müzesi niteliğinde olan hazire de bakımlıdır.

Üveysî olan Yahya Efendi'nin vefatından sonra tekkenin Kadiriyye ve Nakşibendiyye tarikatlarına intikal ettiği, belirli zamanlarda her ikisine birden hizmet ettiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁵ Bu arada Üveysîliğin de tekkede en azından bir "meşrep" olarak yaşatıldığı söylenebilir.¹⁶⁶ Ayrıca, en azından 19. yüzyılın ilk yarısında tekkede "Yahya Efendi Türbedarı" ve "Yahya Efendi Tekkesi Şeyhi" adları altında iki ayrı şeyhin bulunduğu kayıtlardan belli olmaktadır.¹⁶⁷ Bu durum belki de *Hadikatü'l-cevâmi'*de sözü edilen ve 1817-18 onarımı sırasında II. Mahmud'un ihdas ettiği anlaşılan "müstakil zaviyenin" ortaya çıkmasıyla bağ-

lantılıdır.¹⁶⁸ Tekkenin toplu zikir günleri Perşembe ve Cuma idi.

Yahya Efendi Tekkesi, saray bahçeleriyle çevrili, İstanbul'da bazı başka tekkelerde de olduğu gibi, mesire özelliği arz eden bir mevkide yer almaktadır. Tekkenin, kuruluşundan 1870'lere kadar geçen zaman zarfında, geniş araziye serbestçe dağılmış çok sayıda yapıdan oluşan bir "tarikat külliyesi" niteliğinde olduğu görülür. Boğaz (kıble) yönüne doğru dik bir eğimle alçalan arazi istinat duvarlarıyla setlere ayrılmış, bu setlerden birinin üzerine tekkenin ana yapısı yerleştirilmiştir.

Kıyı hattını izleyen Çırağan Caddesi'nden, Küçük Mecidiye Camii'nin hemen yanından hareket eden Yahya Efendi Çıkamazı'na saptıktan sonra sağda Yahya Efendi Çeşmesi yer alır. Tekkeye ulaş-

R15 Yahya Efendi Tekkesi, esas giriş, Hamidiye Çeşmesi ve çevresi

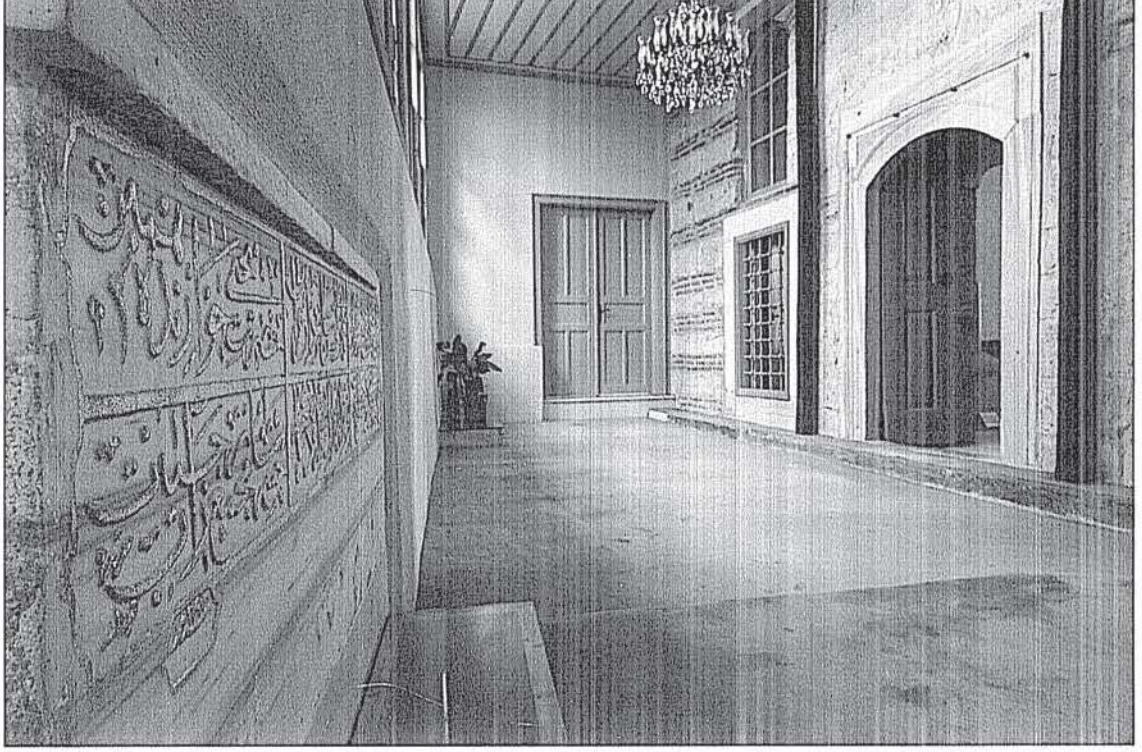
mak için çeşmeden sonra çıkmaz sokağın sağa doğru kıvrılan bir kesimini izlemek gerekir. Biraz ilerleyince soldaki istinat duvarının almaşık örgülü alt kesimi muhtemelen tekkenin ilk inşa döneminden kalmadır. Birkaç adım attıktan sonra solda tekkenin cümle kapısı, tam karşıdaysa Hacı Mahmud Efendi Kütüphanesi görülür (R10).

Soldan avlu duvarı, sağdan kütüphaneye kuşatılmış olan cümle kapısı, tablalı ahşap kanatlarıyla iddiasız bir görünüm sergiler (R11). Dikdörtgen açıklığın üzerinde 1873 tarihindeki büyük onarımı belgeleyen, ayrıca Pertevniyal Valide Sultan'ın İstanbul'daki diğer hayır eserlerini tatad eden ta'lik hatlı manzum kitabe yer alır (R12). Tekkenin o tarihteki postnişini Ha-

san Hayri Efendi'ye ait olduğu anlaşılan kitabe metni şöyledir:

*Vâlide-i Sultân Abdülaziz kim zâtını
Hayr için halk eylemiş Hallâk bîçûn û çerâ
Etdi inşâ bir sebîl ve mekteb ve câmi ki halk
Su içe ilm öğrene ve kıla namaz ide du'â
Bir de havz-ı bî-bedel yaptırdı kim tersânedede
Anda indi bahre bir zırlı sefîne ibtidâ
Rûhunu hoşnûd için Yahyâ Efendi'nin dahî
Kıldı ihyâ türbe-i pâk-i şerîfin bî-riyâ
Öyle hayrât u imarât etdi o sultân kim
Şühbesiz râzıdır andan rûh-i pâk-i Mustafâ
Yâ ilâhî ömrünü hadden füzûn kul kim ânın
Himmetiyle âlemi ma'mûr ide ser tâ bepâ
Hayri geldiler yediler dediler târîhini
Etdi bu bâb-ı şerîfi Vâlide Sultân binâ
Sene 1290[1873]*

R16 Yahya
Efendi Tekkesi,
Güzelce Ali Paşa
Türbesi'nin girişi
ve Cezayirli
Gazi Hasan Paşa
Çeşmesi

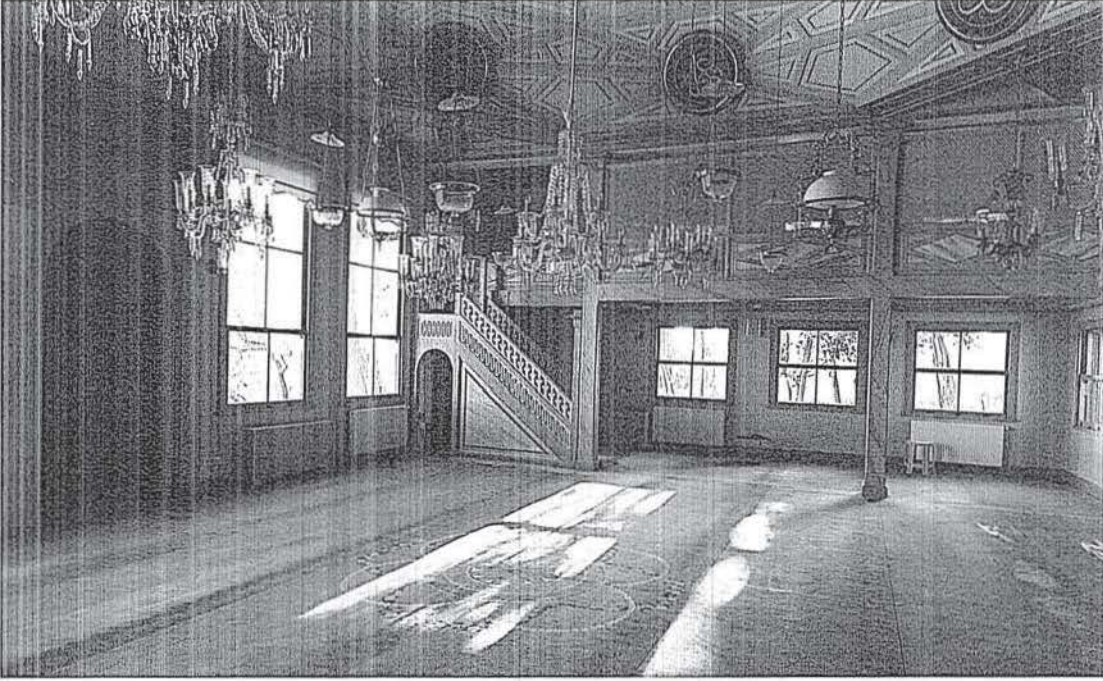

Cümle kapısının batı yönüne bitişik olan Hacı Mahmud Efendi Kütüphanesi tek katlı, dikdörtgen planlı basit bir yapıdır. Duvarları Batı standartlarında tuğlalarla örülmüş, cepheler sıvanmamıştır. Ahşap kırma çatı Marsilya tipi kiremitlerle örtülüdür. Çıkmaz sokağa bakan giriş cephesinde basık kemerli kapıyla iki adet pencere sıralanır. Kapı demir kanatlarla, pencereler de demir parmaklıklarla donatılmıştır. Pencerelerin arasında, kemerlerin üzerinde, baninin adını ve kütüphanenin inşa tarihini veren sülüs hatlı mensur kitabe yer alır:

*Muhibb-i Hânedân-ı Resûlullâh
sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât
el-Hâc Mahmud Efendi'nin rûhuna
el-Fâtîha sene 1319[1901]*

Cümle kapısını izleyen, zemini Arnavut kaldırımıyla kaplı yol tekkenin ana yapısına ulaştırır. Kısmen alaturka kiremit kaplı beşik çatıyla örtülü ve iki yandan hazirenin istinat duvarlarıyla sınırlı olan bu yolun başlangıcında, solda, birer kapı ve pencereye sahip bevâb¹⁶⁹ hücreleri yer alır (R13).

Tekkenin en önemli birimlerini içeren ana yapı, zaman içinde birbirine eklenmiş, farklı malzeme, inşaat tekniği ve üslup özelliklerine sahip çeşitli mekânların oluşturduğu organik ve karmaşık bir plan düzeni sergiler (R14). Bu yığışlı yapı grubunun zaman içinde birçok onarım ve değişim geçirmiş olmasına rağmen, Yahya Efendi Türbesi ile cami-tevhidhanenin başında beri boyut-

R17 Yahya Efendi Tekkesi, cami - tevhidhanenin genel görünümü

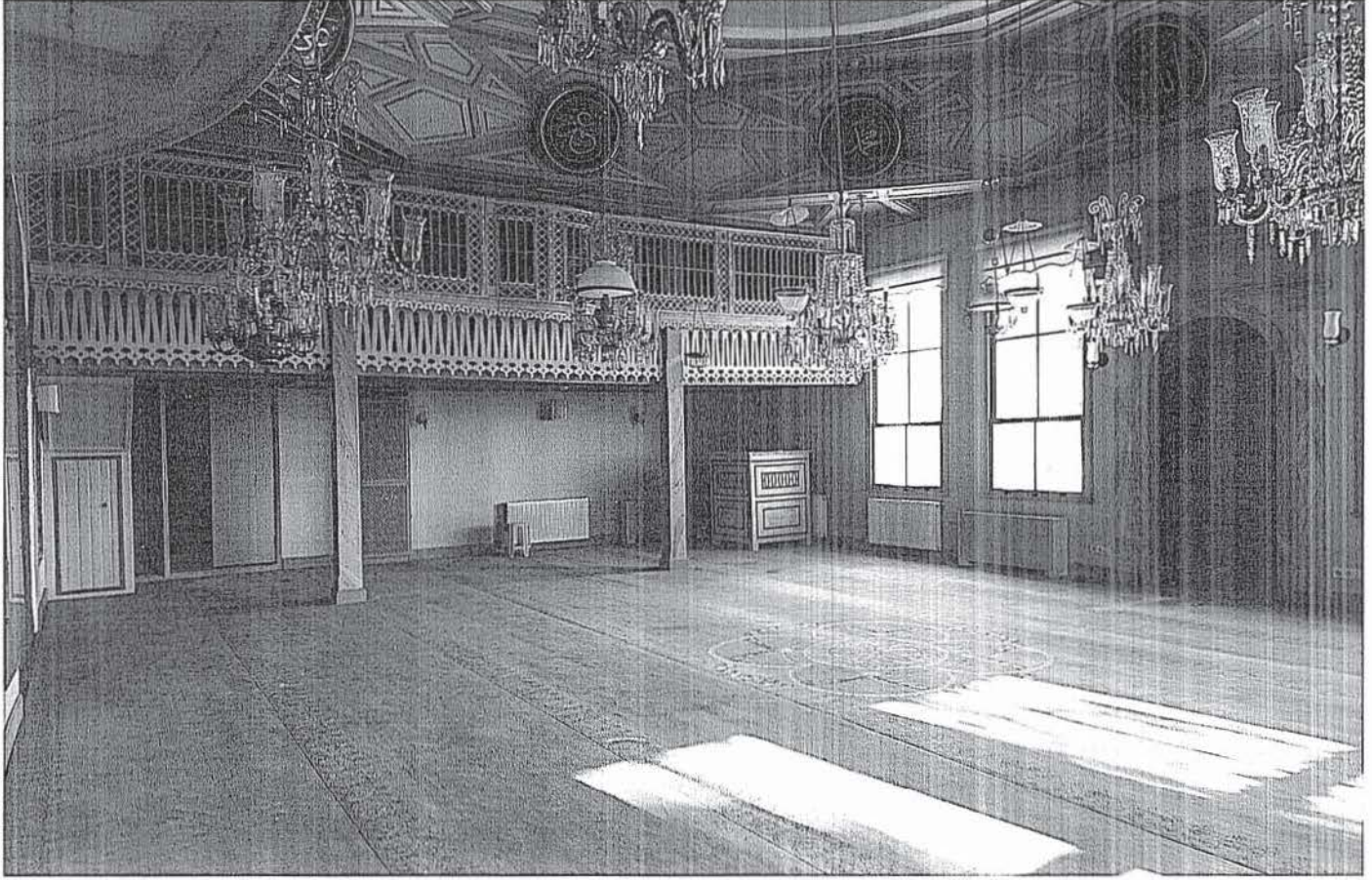
larıyla birbirleriyle bağlantılı konumlarının değişmediği anlaşılmaktadır.

Yapının kuzeybatı köşesinde, camekânlarla kuşatılmış esas giriş yer alır. Bunun sağında, kadınlar mahfiline geçit veren, kafesli pencerelere taçlandırılmış, yan yana iki küçük kapı bulunur. Girişin hemen solunda Hamidiye Çeşmesi, bunun arkasındaki sette de Yahya Efendi ile Hızır Aleyhisselâm'ın, altında buluştuklarına inanılan servi ağacı yükselir (R15). Girişin önünde, saçakla korunmuş olan sahanlıkta mermerden bir kuyu bileziğiyle "Selim Fatıha 1278[1861-62]" kitabeli, havan biçiminde bir sadaka taşı göze çarpar.

Tekkenin esas girişini "L" planlı bir koridor izler. Koridorun batı-doğu doğrultusunda gelişen ilk kesimi solda, hazire boyunca uzanan istinat duvarı niteliğinde, yüzeyi içeriden ahşap kaplı bir duvar-

la sınırlıdır. Bu duvarda insan boyundan yüksekte kalan ve hazireye açılan ufak pencereler sıralanır. Koridorun sağında Yahya Efendi Türbesi yer alır. Türbeden bu koridora açılan yuvarlak kemerli pencereler 19. yüzyılda tadil edilmiştir. Koridorun ucunda sıralan bir dizi abdest musluğu şadırvan işlevini görmektedir. Muslukların üzerinde, sonradan buraya yerleştirilmiş hissini veren bir mermer levhada, beyzî bir çelenk ortasında II. Mahmud'un 1233[1817-18] tarihli tuğrası göze çarpar.

Tavanı basit bir ahşap kaplamayla meydana getirilmiş olan ve II. Abdülhamid dönemindeki onarımlarda son halini aldığı anlaşılan bu koridor türbenin bitiminde dik açıyla sağa (güneye) kıvrılır. Güney-kuzey doğrultusunda uzanan bu kesiminde solda (doğuda) hazireye açılan beş adet dikdörtgen pencerenin sıralandı-

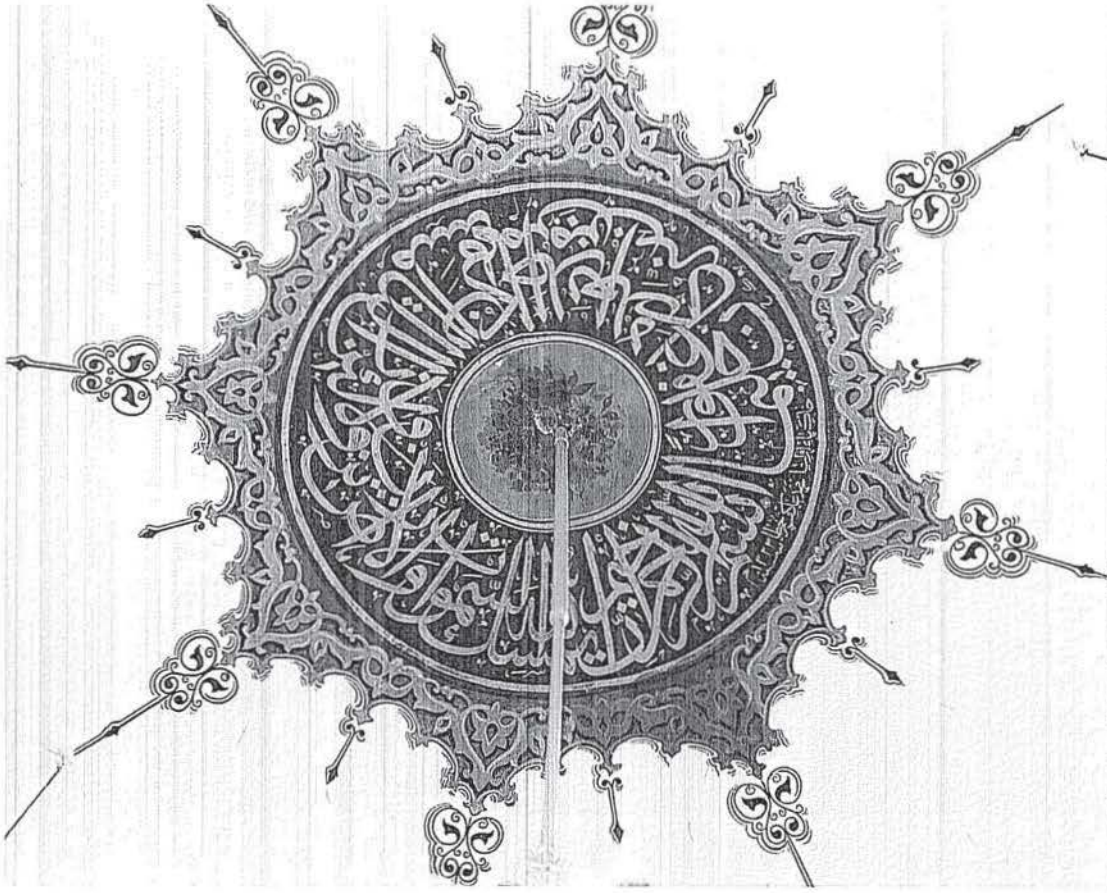

R18 Yahya Efendi Tekkesi, cami-tevhidhanede mahfiller

ği bir ahşap duvar, sağda Yahya Efendi Türbesi'nin giriş (doğu) cephesi yer almaktadır. Türbeden sonra sağa döndüğünde cami-tevhidhaneye açılan kapı ve hünkâr mahfiline geçilen merdiven, karşıda, cami-tevhidhanenin doğu yönüne bitişen bir grup ahşap mekân ve Güzelce Ali Paşa Türbesi'nin giriş (kuzey) cephesiyle karşılaşılır. Bu noktada koridor bu sefer sola kıvrılıp bir müddet devam ettikten sonra selamlık-harem kitlesine açılan kapıyla son bulur. Yine bu noktada Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi yer alır (R16).

Dikdörtgen bir alanı (15.90 x 9.00 m.) kaplayan cami-tevhidhane kuşkusuz İstanbul'daki benzerleri içinde, konumu, özellikle çevreye açılışı ve manzaraya

hâkimiyeti açısından müstesna bir yere sahiptir (R17). Kuzeyde Yahya Efendi Türbesi'ne bitişen mekânı diğer yönlerde kuşatan duvarlar ahşap iskeletli olup dışarıdan ahşap kaplama, içeriden bağdadi sıvayla donatılmıştır. Kuzey duvarının yanlarında, özgün boyutlarını koruyabilmiş birer adet dikdörtgen pencere vardır. Bu duvarın ortasında başlangıçta bunların eşi birer pencerenin bulunduğu, 19. yüzyıldaki onarımlarda bunun yerine yuvarlak kemerli, geniş bir dua penceresinin açıldığı anlaşılmaktadır. Kuzey duvarında bunlardan başka, kadınlar mahfiliyle harim arasında icabında (örneğin sakalı şerif veya başka emanetlerin ziyaretleri sırasında) bağlantıyı sağlayan, kapı karnadı gibi açılabilen kafesler yer almakta-

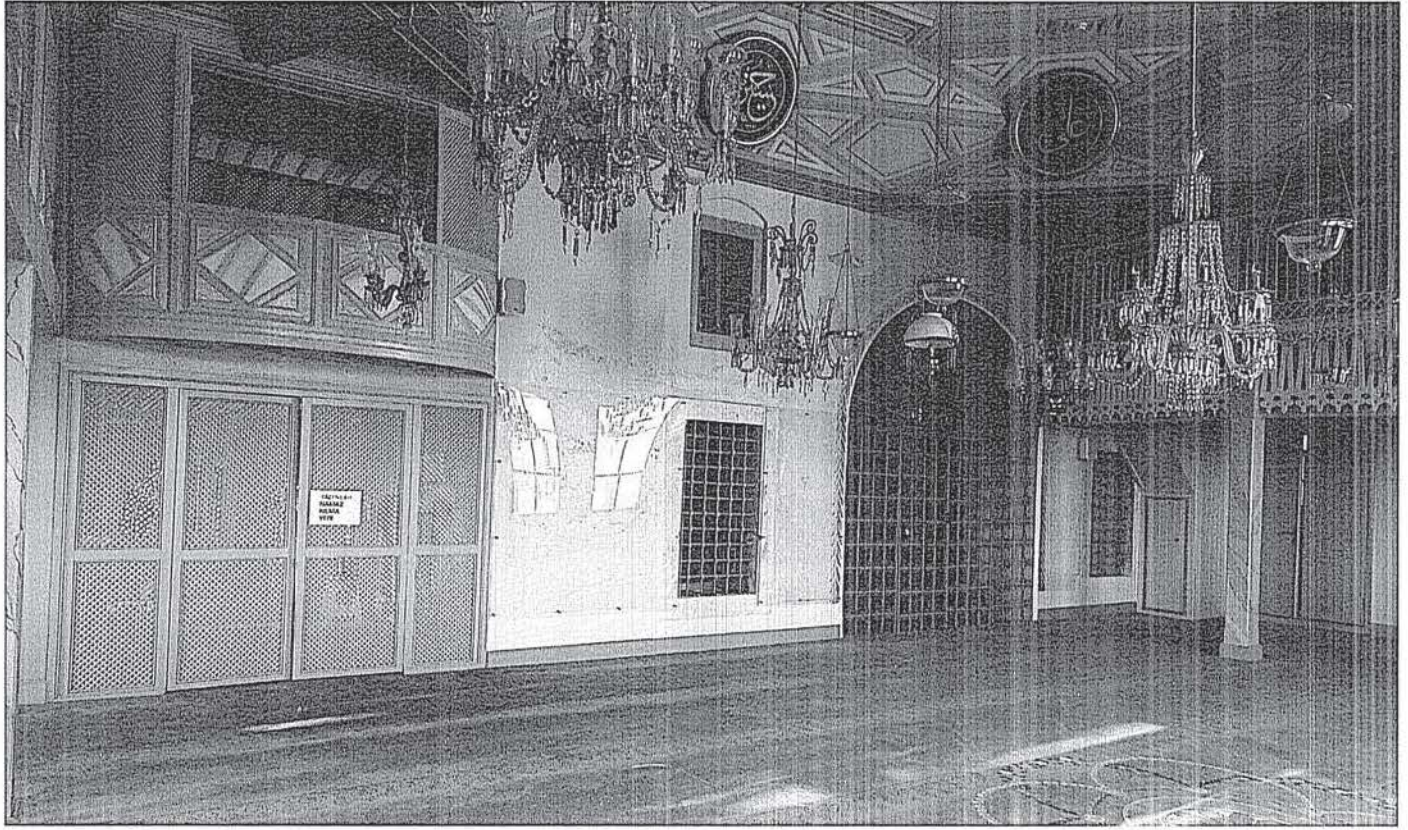
R19 Yahya
Efendi Tekkesi,
cami-tevhidhane
kubbesinin göbeği

dır. Kuzey duvarı batı yönünde kadınlar girişinden bir miktar ileriye taşmakta ve bu kesimde bir pencere bulunmaktadır. Cami-tevhidhane hariminde dışarı açılan bütün pencereler dikdörtgen biçimli olup içte ve dışta pervazlarla çerçevelenmiştir. Kible duvarının ortasında, içeriden yarım daire, dışarıdan yarım sekizgen planlı mihrap, bunun sağında ve solunda ikişer pencere yer alır.

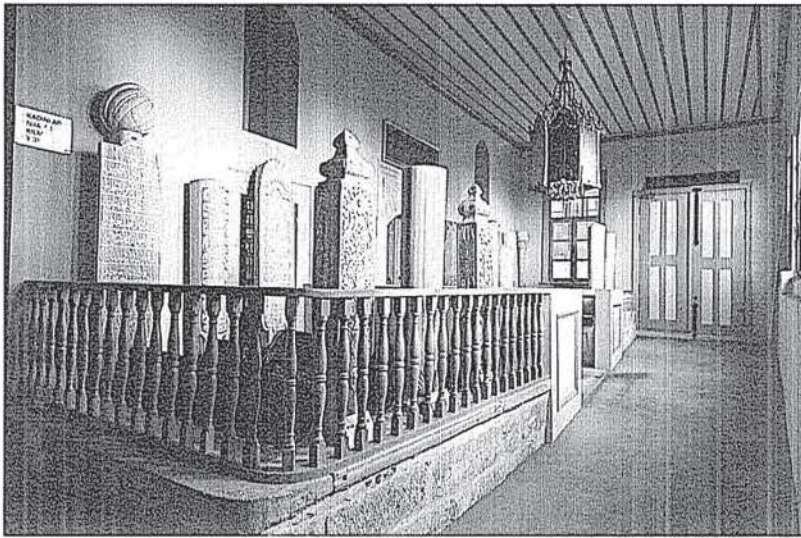
Cami-tevhidhanenin ortası kareye yakın dikdörtgen planlı bir alan, bunun yanlarında (doğu ve batı yönlerinde) mahfiller vardır (R18). Üst kattaki mahfilleri taşıyan kare kesitli ikişer ahşap sütun, erkeklere mahsus, maksure niteliğindeki bu dikdörtgen alanların sınırında yer alır. Sütunların arasında olması gereken ahşap

korkuluklar sonradan iptal edilmiş olsa gerekir. Üst katta doğuda yer alan mahfil hünkâr mahfilidir. Harim girişinin yanındaki dar ahşap merdivenden buraya ulaşılır. Yıldız Sarayı'nın marangozhanesinde –muhtemelen II. Abdülhamid'in delaletiyle- imal edildiği anlaşılan, torna işi ahşap kafesler hünkâr mahfilinin harime bakan yüzünü kapatır.

Ortadaki kare planlı bölümün üzeri, ahşap çatı altında gizlenmiş, bağdadi sıvalı basık bir kubbeyle kapatılmıştır. Kubbeye geçiş, kâgir mimari taklit edilerek, yüzeyleri çıtalarla üçgen ve beşgenlere taksim edilmiş, ahşap iskeletli bir kuşakla sağlanmıştır. Kubbenin, tığlarla kuşatılmış, daire biçimli göbeğinde, “Allah'ın semaların ve arzın nuru olduğunu” beyan

R20 Yahya Efendi Tekkesi, cami-tevhidhaneden Yahya Efendi Türbesi'ne açılan pencereler

R22 Yahya Efendi Tekkesi, Yahya Efendi Türbesi'nin girişindeki kabirler

eden ayet-i kerime sülüs hatla yazılmıştır. 1323/1905-06 tarihli yazının imzası "*Hâk-i pâ-y-i evliyâ Mehmed Arif-i pür-hatâ*" şeklindedir (R19).

Zemindeki maksurelerin düz ahşap tavanları "çubuklu" denilen türdedir. Üst kat mahfillerinde ahşap iskeletli ve bağdadi sıvalı aynalı tonoz birimleri tercih edilmiştir.

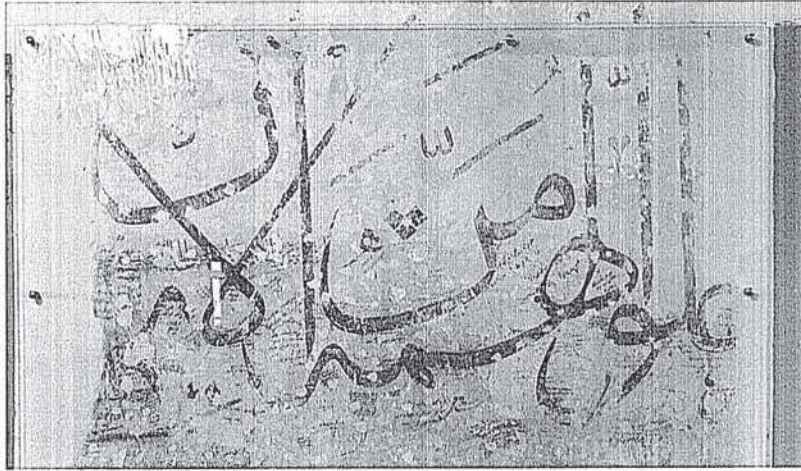
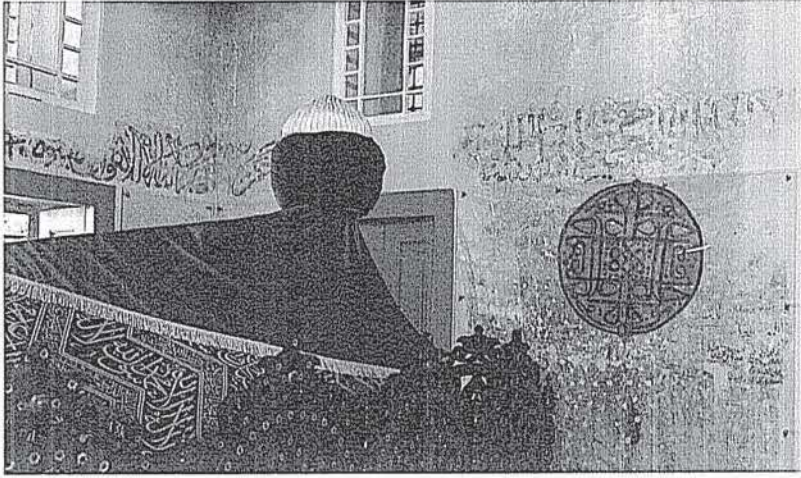
Ahşap bölümlerle çepeçevre sarılmış olan Yahya Efendi Türbesi düzgün kare (9.00 x 9.00 m) planlıdır. Batı ve doğu duvarları yapının inşa edildiği dönemin klasik üslubuna uygun kapı ve pencere düzenini korumuş, diğer iki duvar değişikliğe uğramıştır. Doğu duvarının ortasında dışarıdan basık kemeli, içeriden kırık kaş kemerli kapı, yanlarda altlı üstlü birer pencere grubu yer alır. Alttaki pencere-

R21 Yahya Efendi Tekkesi, Yahya Efendi Türbesi'nin içinden görünüm

lerin kesme taş sövelerle çerçevenilmiş olan dikdörtgen açıklıkları lokmalı demir parmaklıklarla donatılmış, sivri kemerli olan tepe pencerelerine ise alçı revzenler konmuştur. Bunun karşısına gelen batı duvarında –ortadaki girişin ekseninde olmak üzere– aynı özelliklere sahip üç pencere grubu vardır. Tekkenin giriş koridoruna bakan kuzey cephesinde özgün pencere düzeni tadil edilmiş, yuvarlak kemerlerle taçlandırılan ve geç dönem üslubunda demir parmaklıklarla donatılan üç pencereden doğu kesiminde bulunan ikisi ikiz pencere konumunda tasarlanmıştır. Cami-tevhidhane harimine açılan güney duvarında, ortada yer alan pencere iptal edilerek bunun yerine çok daha geniş, basık kemerli bir açıklık konurmuş, yandakiler oldukları gibi bırakılmıştır (R20).

Kuzey ve güney duvarlarındaki bu değişikliklerin 1873'teki onarım sırasında gerçekleştirildiği kesindir. Türbenin aslında pandantifli, çokgen kasnaklı ve tuğla örgülü bir kubbeyle örtülü olduğu rahatlıkla iddia edilebilir. Muhtemelen aynı tarihte (1873) özgün üst yapı iptal edilerek yerine bugünkü basık, bağdadi kubbe inşa edilmiş, cami-tevhidhanenin bağdadi kubbesi gibi bu da aynı çatı altına alınmıştır. Her iki mekândaki kubbe-lerin inşa teknikleri ve oranları arasında gözlenen benzerlikten, ayrıca türbenin son halini 1873'te almış olduğundan hareketle cami-tevhidhanedeki değişiklikleri de aynı yıla tarihlemek mümkündür. Kubbenin eteğinde, değişimli olarak dizilmiş akantus yapraklarından ve küçük konsollardan oluşan bir friz dolaşır.

R23 Yahya Efendi Tekkesi, Yahya Efendi Türbesi'nin duvarlarındaki hatlar ve grafitiler

Kubbenin ışınal bezemeli göbeği güllerden oluşan çelenklerle kuşatılmıştır.

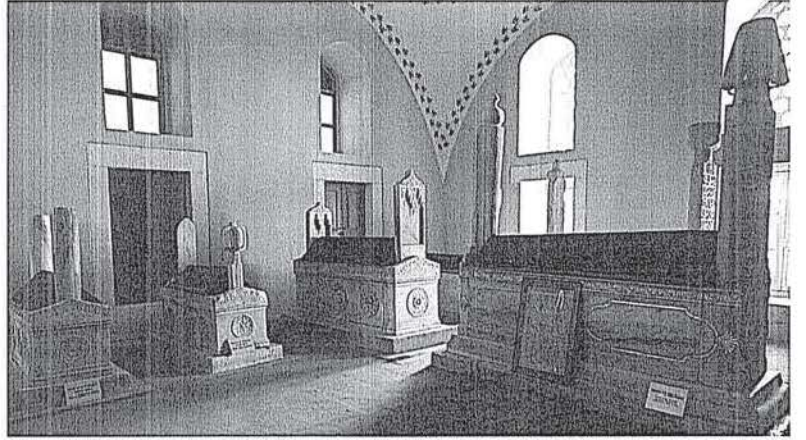
Türbede gömülü olanlar, birinci sırada Şeyh Yayha Efendi, Kanunî'nin kızlarından ve Yahya Efendi'nin manevî evladı olan "Tasasız" Raziye Sultan,¹⁷⁰ II. Abdülhamid'in evlatlarından Hatice Sultan (ö.1897)¹⁷¹ ile Şehzade Ahmed Bedreddin Efendi (ö.1903), Yahya Efendi'nin büyük oğlu Şeyh İbrahim Efendi, Yahya Efendi'nin annesi Afife Hatun; ikinci sırada Yahya Efendi'nin hanımı Şerife Hatun, dervişlerinden Ali Efendi, küçük oğlu Şeyh Ali Efendi, tekke şeylerinden Mehmed Nuri Şemseddin Efendi (ö.1866)¹⁷² ile torunu Şeyh Hasan Hayri Efendi'dir. Bütün bu kabirlerin üstüne ahşap sandukalar konmuş, etrafı "İstanbul işi" denilen türde sedef kakmalı ahşap korkuluklarla kuşatılmıştır (R21). Ayrıca türbenin giriş cephesine güneyden kuzeye doğru, Yahya Efendi neslinden Galata Kadısı Mehmed Said Efendi, Rumeli Kazaskeri Dürrîzade Mehmed Dürrî Efendi, Mehmed Said Efendi'nin eşi Ayşe Hanım, tekke şeylerinden Mehmed Nuri Efendi, Şeyh Mehmed Nuri Şemseddin Efendi'nin damadı Hacı Nuri Efendi'ye ait olduğu bilinen kitablesiz kabir,¹⁷³ Türbedar Hüseyin Şevki Efendi ile Türbedar Yusuf Efendi gömülüdür (R22).

Türbenin kubbesinin son onarımı sırasında türbenin güney, doğu ve batı duvarlarında, ayrıca cami-tevhidhaneden türbeye açılan geniş dua penceresinin çevresinde, farklı dönemlere ait hatlar ve grafitiler ortaya çıkarılmıştır (R23). Ta'lik, sülüs, divanî gibi değişik hatlarla yazılmış, ba-

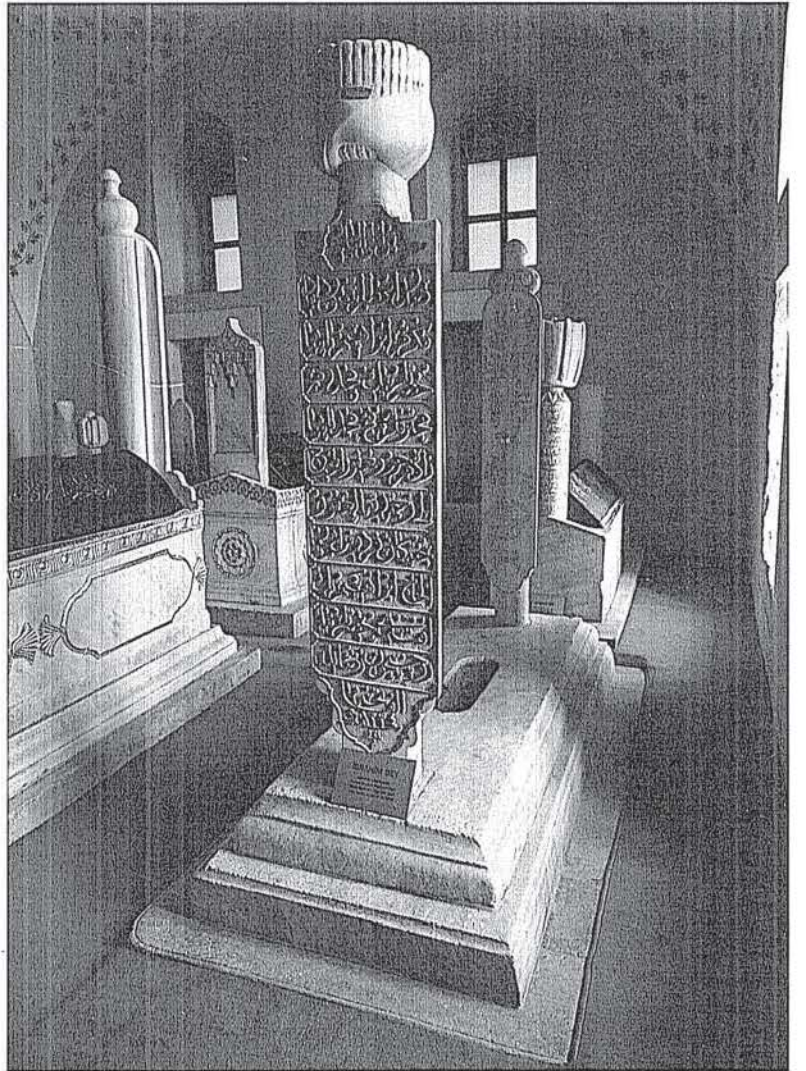
zıları mensur, bazıları manzum olan, henüz incelenmemiş bu hat ve grafiti grubu kuşkusuz tekkenin sosyal tarihi açısından önemli ipuçları barındırmaktadır.

Cami-tevhidhaneyle Güzelce Ali Paşa Türbesi arasında sıkışmış bulunan ahşap kanat, komşusu olduğu mekânlara göre güney yönünde taşkındır. Burada dikdörtgen planlı bir sofaya açılan, farklı boyutlarda dört oda vardır. Bunların meydan odası,¹⁷⁴ kahve ocağı¹⁷⁵ türünden mekânlar olduğu tahmin edilebilir.

Bu ahşap kanatla yine ahşap olan harem-selamlık kanadı arasında Güzelce Ali Paşa Türbesi yer alır. 17. yüzyılın klasik üslubunu yansıtan ve hemen hiç değişim geçirmeden günümüze gelebilmiş olan bu yapı kare planlı (7.00 x 7.00 m.) olup pandantifli bir kubbeyle örtülüdür (R24). Duvarları bir sıra kesme taş ve iki sıra tuğlayla almaşık düzende örülmüştür. Duvarlar ve kubbe içeriden sıvalı, kubbe dışarıdan kurşunla kaplıdır. Ahşap tekke bölümlerine komşu olan doğu ve batı duvarlarının sağır olması, türbe inşa edildiğinde de bu yönlerde ahşap birimlerin var olduğunu gösterir. Koridora açılan kuzey cephesinin ortasında basık kemerli giriş bulunmaktadır. Gerek girişin yanlarında ve gerek dışa açılan güney cephesinde, Yahya Efendi Türbesi'ndekilerle aynı özellikleri paylaşan ikişer pencere grubu vardır. Pandantiflerde ve kubbede görülen ve gri renkli yapraklarla asmalardan oluşan kalem işleri II. Mahmud döneminde revaçta olan ampir üslubunu yansıtır. Türbe, Güzelce Ali Paşa ile aile efradına ait toplam altı adet mermer lah-

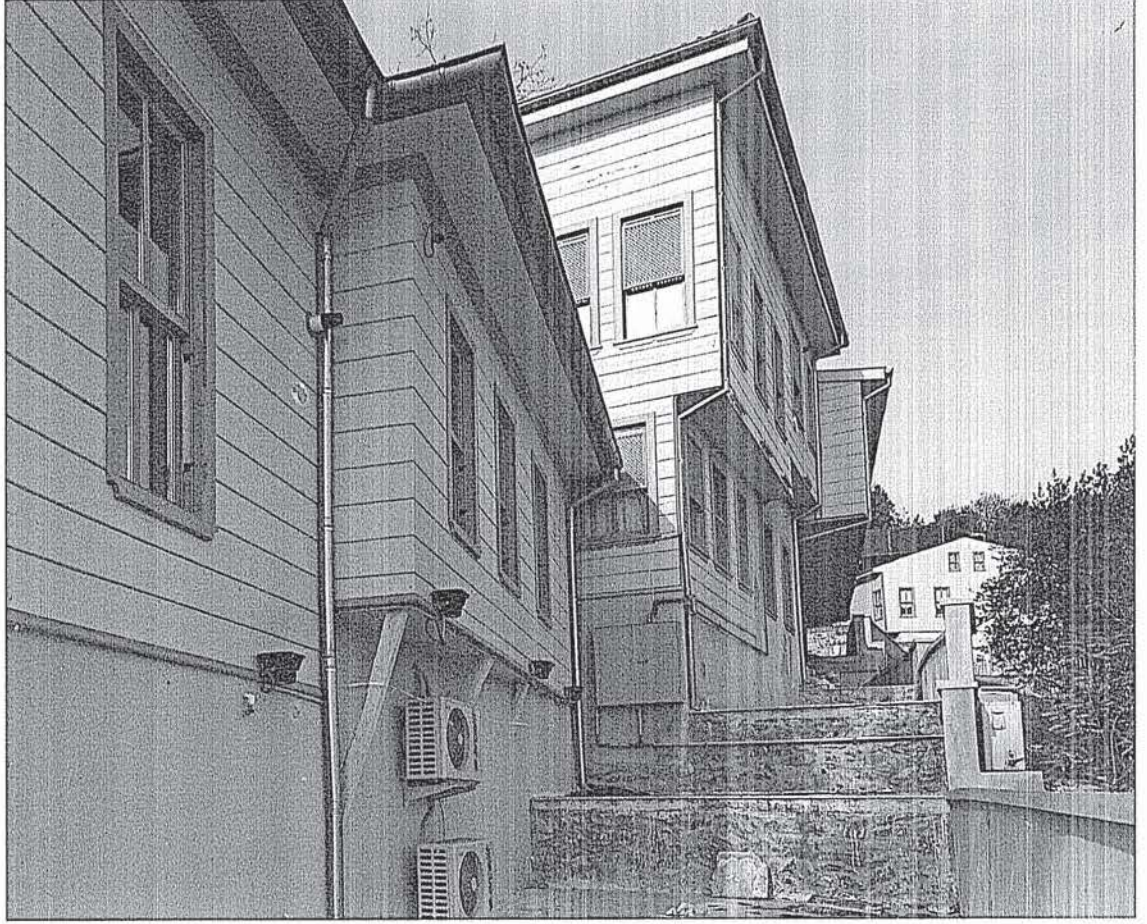

R24 Yahya Efendi Tekkesi, Güzelce Ali Paşa Türbesi'nin iç görünümü

R25 Yahya Efendi Tekkesi, Güzelce Ali Paşa Türbesi'ndeki lahitler

R26 Yahya Efendi
Tekkesi, harem-
selamlık kanadının
cephesi

R27 Yahya Efendi
Tekkesi, hazireden
görünüm

di barındırır. Lahitler özenli işçilikleri ve sergiledikleri ilginç motifler (hançer, vazodan çıkan çiçekler vb.) açısından devrin seçkin örneklerindedir (R25).

Moloz taş örgülü temel duvarları üzerinde yükselen ahşap iskeletli duvarlara sahip harem-selamlık kanadı kısmen tek, kısmen iki katlıdır (R26). Yer yer güneye doğru eliböğründelere oturan çıkmalarla genişletilmiştir. Bu kanatta sofalar ve koridorlarla birbirine bağlanan, eşsiz bir manzaraya açılan, geleneksel biçimde döşenmiş, farklı boyutlarda odalar sıralanmaktadır. Çubuklu tavanlar, yüklükler ve sedirlerle donatılmış olan bu odalardan bir kısmı şeyh ailesinin ikamet ettiği harem bölümüne, bir kısmı da dervişlerin barındığı, konukların ağırlandığı ve şeyh efendi riyasetinde sohbet meclislerinin kurulduğu selamlık bölümüne aittir.

Yahya Efendi'ye hayatta iken gösterilen teveccüh ve muhabbet vefatından sonra da devam etmiş, tekkesinin çevresi kendisine "komşu" olmak isteyen binlerce insanın kabriyle dolmuştur. Bu geniş hazireye gömülmüş olan birçok tarikat ehli, devlet ricali, ulema, hanedan ve saray mensubuna ait mezar taşları başlı başına bir araştırmaya konu teşkil edecek çeşitlilik ve zenginlik sergiler (R27).

Bazı şehzadelerin yanı sıra kadın efendilerin, ikballerin ve sultan efendilerin kabirlerini de barındıran Şehzadeler Türbesi köşeleri 45° pahlanmış kare planlı ve kırma çatılı bir yapıdır (R28). Moloz taş ve tuğlayla örülmüş olan duvarları sıvalı, çatı Marsilya kiremitleriyle örtülüdür. Cephelerinde -ortadaki yuvarlak kemerli,

R28 Yahya Efendi Tekkesi, Şehzadeler Türbesi

yandakiler dikdörtgen olmak üzere- üçlü pencere grupları görülür. Basit silmelerle çerçevelenmiş olan pencereler eklektik parmaklıklarla donatılmıştır. Giriş güneydoğu köşesindeki pahlı yüzeyde bulunur. Vaktiyle burada iki odalı ahşap bir türbedar evinin bulunduğu ve türbeye bunun içinden geçildiği bilinmektedir. Türbede yer alan on dört adet ahşap sanduka ampir üslubunda bezemeler içeren simli puşidelerle örtülmüş ve ahşap parmaklıklarla kuşatılmıştır.

Yahya Efendi Tekkesi'nde ilk göze çarpan özellik, yapıların çevreleriyle kurmuş olduğu ahenkli ilişkidir. Haziredeki yoğun yeşil doku tekkeyi âdeta kucaklamakta, türbeden etrafa yayılan ruhanî hava muhteşem manzarayla birleşerek İstanbul'un *genius loci*'sini hâlâ koruyabilen nadir köşelerinden birisini oluştur-

maktadır. Tanpınar tekkede hissedilen bu mistik atmosferi şöyle dile getirmiştir:

*İlâhî mağfiret Yahya Efendi
Dergâhı'nda adeta güzel bir insan
yüzü takınır. Ölüm burada, hemen
iki-üç basamak merdiven ve bir-iki
setle çıkılıveren bu bahçede hayatla o
kadar kardeştir ki bir nevi erme yolu,
yahut aşk bahçesi sanılabilir.*

Hamamlar ve Çeşmeler

Ortaköy Hamamı¹⁷⁷ (R29-30)

Muallim Naci Caddesi ile Ortaköy Dereboyu Caddesi'nin kavşağında yer alan yapı Kanunî dönemi veziriazamlarından Kara Ahmed Paşa'nın (ö.1556) kethüdası Hüsrev Bey (ö.1594) tarafından yaptırılmıştır. Tasarımı Mimar Sinan'a aittir ve onun eserlerinin dökümünü içeren tez-kirelerde "Ortaköy'de Boğaz Hisarı'nda Hüsrev Kethüda Hamamı" olarak mezkûrdur. İnşa tarihini veren kitabesi yoktur. Ancak Hüsrev Bey'in, Vefa'da Molla Hüsrev (Vefa Kilise) Camii civarında yer alan dârülkurrasına vakfedilmiş bulunduğu için söz konusu yapıyla aynı yıllarda (1565 civarında) inşa edilmiş olmalıdır. 1992'de sahip değiştiren yapı bu tarihten sonra asıl işlevini yitirmiş ve turistik amaçla kullanılmak üzere, özgün mimarisine ters düşen tadilatlar geçirmiştir.

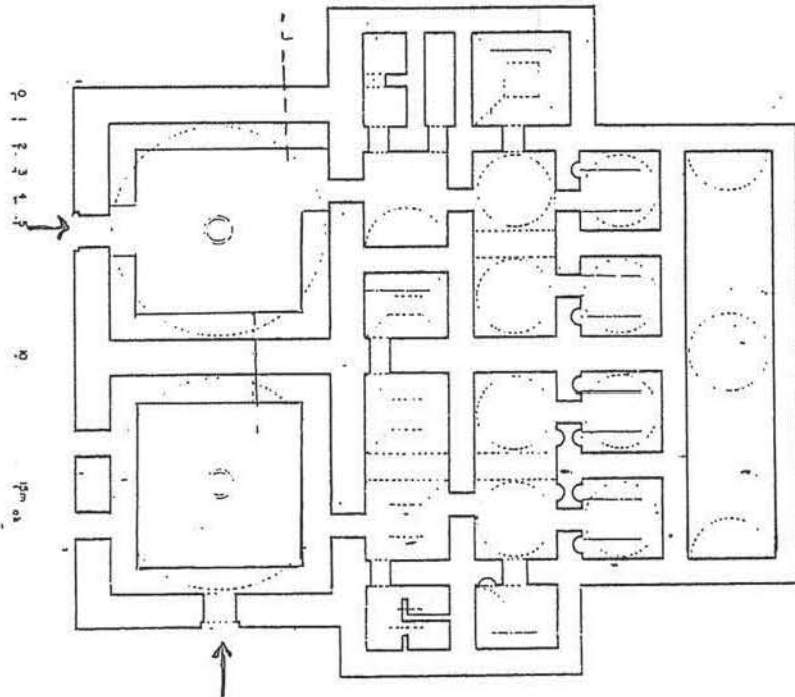
Hamamın, kirpi saçaklarla son bulan duvarları moloz taş ve tuğlayla örülmüş, sıvayla kaplanmıştır. Çifte hamam olarak tasarlanan yapı, Türk hamam mimarisinde en yaygın olan eyvanlı şemadan tamamen farklı bir düzen sergilemekte,

Semavi Eyice'nin önerdiği tipolojide "E tipi" olarak adlandırılan gruba girmektedir. Güneyde, Ortaköy Dereboyu Caddesi üzerinde yer alan eşit büyüklükteki soyunmalık (camekân) birimleri kare planlı ve kubbelidir. Kubbelere sekizgen kasnaklara oturmaktadır. Batıdaki erkekler bölümünün kapısı Muallim Naci Caddesi'ne, kadınlar bölümünün kapısı ise Ortaköy Dereboyu Caddesi'ne açılır. Söz konusu mekânlar, alttakiler dikdörtgen açıklıklı ve demir parmaklıklı, üsttekiler ise yuvarlak kemerli olmak üzere çift sıra halinde düzenlenmiş pencerelerle aydınlanmaktadır.

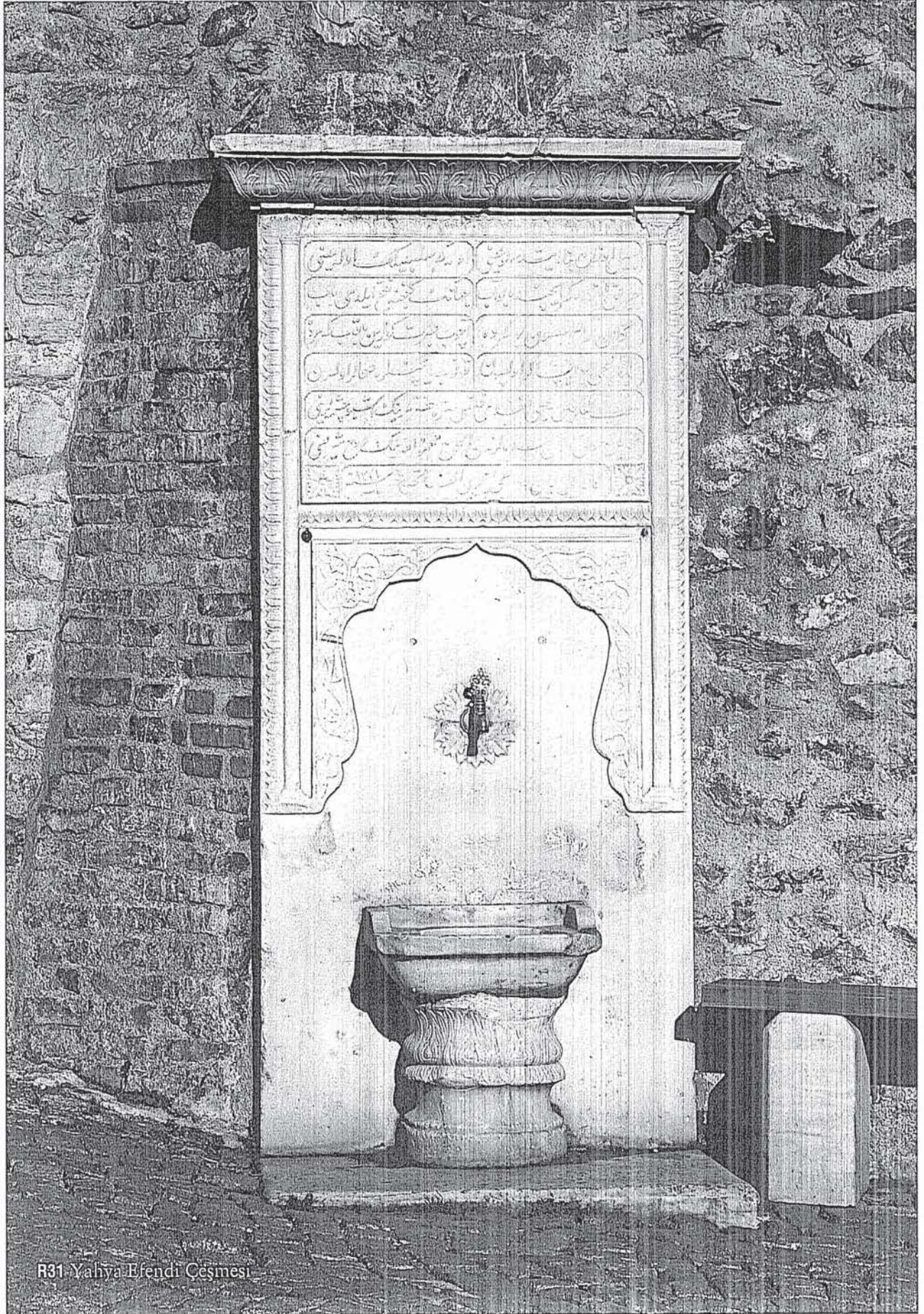
Ortasında fıskiyeli havuzların bulunduğu soyunmalık birimlerinden erkekler bölümüne ait olanın önünde, 20. yüzyılda eklendiği belli olan, üst katı çıkma yapan iki katlı bir kanat yer alır. Erkekler bölümünün ılıkılığı aynalı tonozlarla örtülü dört birimden meydana gelmektedir. İki göz helâyı barındıran sağdaki birim bir duvarla diğerlerinden ayrılmıştır. En solda yer alan ve keza bir duvarla ayrılmış olan birim ise tıraşlıktır. Kadınlar bölümünün ılıkılığında ise, helâlar ve tıraşlık beşik tonoz örtülü bir birimin solunda yer alır. Her iki bölümün sıcaklık kısımları simetrik bir planlama sergiler: Göbek taşlarının yer aldığı mekânlar, birer kemerle birbirinden ayrılan, kare planlı ve kubbeli iki birimden oluşmakta; biri yanlarda, ikisi kuzey yönünde olmak üzere, toplam üç adet halvet bu mekâna açılmaktadır. Kare planlı olan halvetlerden yanlarda yer alanlar aynalı tonozlarla, kuzeyde yer alanlar ise kubbelere örtü-

R29 Ortaköy Hamamı

R30 Ortaköy Hamamı, plan

R31 Yahya Efendi Çeşmesi

lüdür. Yapının kuzey cephesi boyunca su haznesi uzanmaktadır. Yapıda gerçekleştirilen tadilat sırasında sıcak mekânların sağır duvarlarında sivri kemerli pencereler açılmıştır.

Yahya Efendi Çeşmesi (1538)

Yahya Efendi Çıkmazı üzerinde yer alan çeşme 1538'de bizzat Şeyh Yahya Efendi tarafından tesis edilmiş, 1903'te, tekkenin girişindeki kütüphanenin banisi Hacı Mahmud Efendi tarafından yenilenmiştir. Bütünüyle beyaz mermerden mamul olan çeşmenin beyzî teknesi geç dönem çeşmelerinde rastlanan kurna (ya da kadeh) biçimindedir. Alt kesimi yivlenerek istiridye görünümü kazandırılmıştır. Aynasında I. Ulusal mimarlık üslubunu yansıtan dilimli kemer göze çarpar. Musluk kabartma bir rozetin içine yerleştirilmiştir (R31).

Kitabe iki kısımdan oluşur: Üstte Yahya Efendi'nin ilk çeşme için söylediği, son mısraı ebedle 945/1538 tarihini veren manzume, altta ikinci baninin adını ve ihya tarihini (1321[1903]) veren mensur kitabe yer almaktadır. Her ikisi de ta'likle yazılmış olan metinler şöyledir:

*Sebîl üzre bina etdim bu aynı
Ola kim selsebîlin aynı
Tarîk üzre kemer içinde bu âb
Cihânın gencine feth eyledi bâb
Gelen arâm kılsum bu kemerde
Açub ibret gözün baksun ki merde
Binâ târihi bu inşâlar olsun
Konub içenlere sıhbâlar olsun
Kutbü'l-ârifin Yahya Efendi kuddise
sırrûhû hazretlerinin işbu çeşmelerini*

*Tecdîde muvaffak olan bendelerinden el-
Hâc Mahmud Efendi'nin rûh-i şerîfine
ve kâffe-i ehl-i imân ervâhı için el-
Fâtîha sene 1321 Rebiyülâhir[1903]*

Tekeli Mustafa Ağa Çeşmesi

Muallim Naci Caddesi üzerinde, Ortaköy Hamamı'nın karşısında bulunduğu bilinen ancak tamamen tarihe karışmış olan bu çeşmeye ait bildiklerimiz İ. H. Tanışık'ın *İstanbul Çeşmeleri* kitabında aktarılanlarla sınırlıdır. Klasik üslupta olan çeşme çeşitli valiliklerde bulunan Tekeli Mustafa Paşa tarafından 1640'ta yaptırılmıştır. Bir kıtadan oluşan kitabesinin son beyti şöyle imiş:

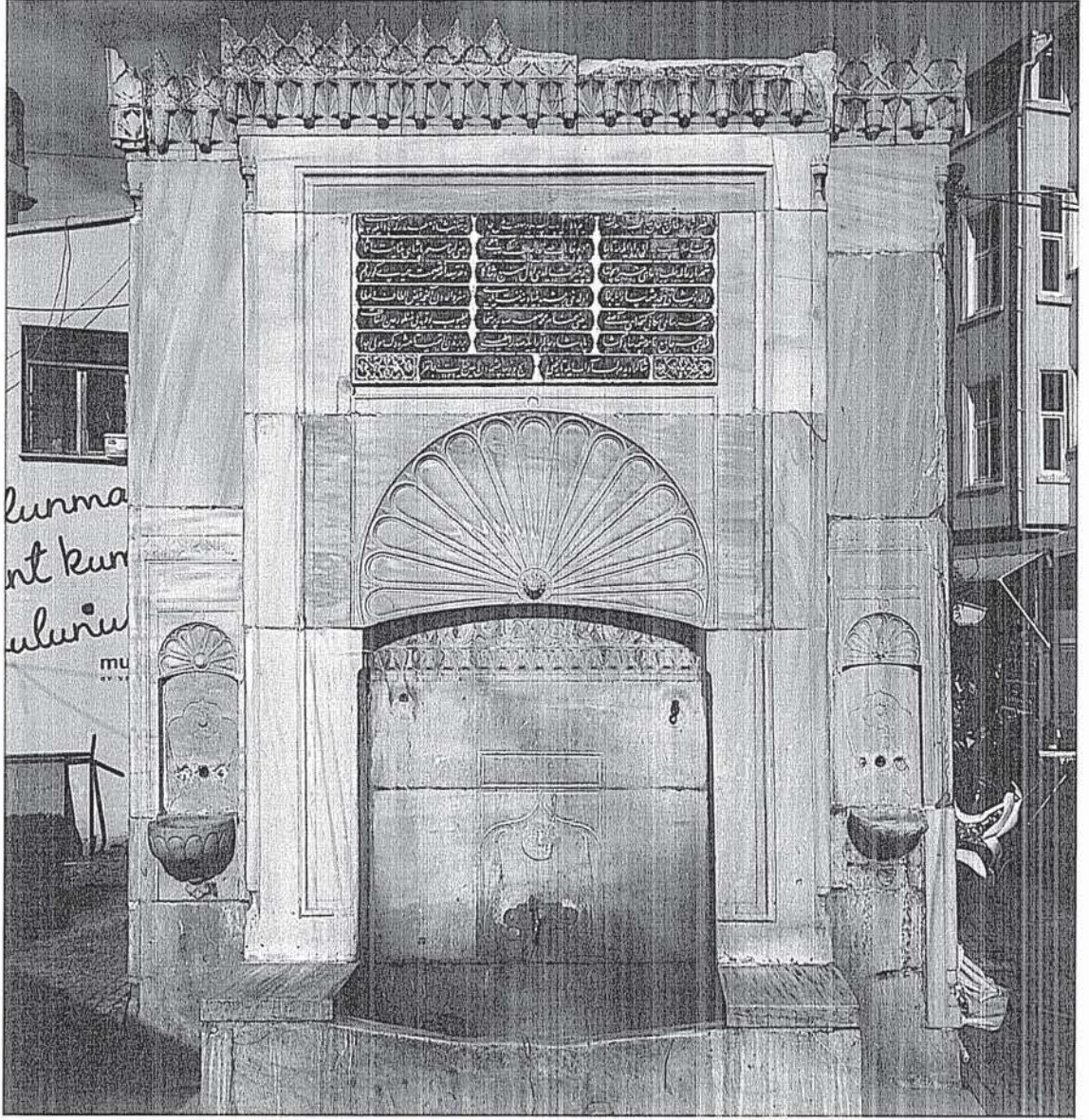
*Dedi târihini anın Cevrî
Canfezâ çeşme-i sevâb oldu
1050[1640]*

III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan'ın (ö.1805) çeşmeye bir masura su bahşettiğini belgeleyen 1212/1797-98 tarihli ikinci bir kitabesi bulunmaktaydı.

Nevşehirli İbrahim Paşa Çeşmesi

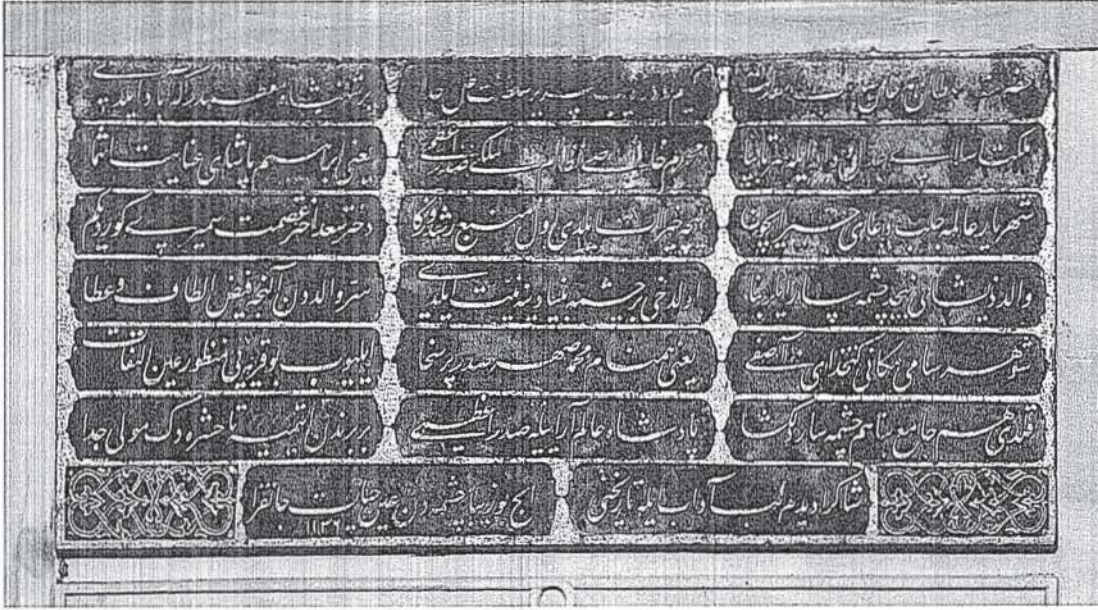
III. Ahmed'in veziriazamı ve damadı olan Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından 1723'te yaptırılan çeşmenin haznesi kaba yontulu küfeki taşlarıyla örülmüş, Boğaz yönüne (batıya) bakan ve çeşmeyi barındıran cephesi beyaz mermerle kaplanmıştır (R32, 33). Söz konusu cephe, ortadaki daha geniş ve çıkıntılı olan üç bölüme ayrılmıştır. Her üç bölümün de köşelerinde, alt ve üst bitimleri kum saatleriyle donatılmış ince sütunçeler yer almakta, alttaki mukarnaslı, üstteki palmetli iki saçak silmesi cephe boyunca devam etmektedir.

R32 Nevşehirli
İbrahim Paşa
Çeşmesi, doğu
cephesi

Kaval silmeli bir silmeyle kuşatılmış olan ortadaki bölümde ayna taşının yer aldığı kesim geri çekilmiş ve bir istiridye motifiyle taçlandırılmıştır. At nalı biçiminde bir kemer içine yerleştirilen istiridye kabartmasının altında iki sıra mukarnas uzanır. Kırık kaş kemerli ayna taşında, musluğun yanlarında başları eğik iki servi, üzerinde de yuvarlak bir rozet bulunur. Ayna taşının üst kesiminde içi boş dikdörtgen bir kartuş vardır. Çeşmenin

yalağı bu orta bölümdedir. Yanlardaki dar uzun yüzeylerde, dikdörtgen silme çerçevesi içinde aşağıdan yukarıya doğru, içinde yuvarlak bir rozet barındıran, kırık kaş kemerli ayna taşı, tepesi düğümlü istiridye kabartması, içi boş bir dikdörtgen kartuş ve alçak kabartma bir palmet dizisi sıralanmaktadır. Ortadaki bölümün üst kesiminde ta'lik hatlı manzum kitabe yer alır. Metni şöyledir:

Hazret-i Sultân Ahmed Hân-ı sâhib-i ma' delet
Kim odur zîyb-i serîr-i saltanat-ı zıll-i Hüdâ
Bu şehinşâhı-ı mu'azzamdır ki âbâd eyledi
Memleket-i İslâmı adl ü dâd ile ser tâ be pâ
Mahrem-i hâssı nizâmü'l-mülkü sadra'zâm
Ya'ni İbrahim Paşa-yı inâyet-intimâ
Şehriyâr-i âleme celb-i du'â-yi hayr için
Nice hayrât eyledi ol menba'-i rüşd ü zekâ
Duhter-i sa'd-ahter-i ismet-semûri gördü kim
Vâlid-i zî-şâmı nice çeşmesâr eyler binâ
Ol dabî bir çeşme bünyâdına niyyet eyledi
Sırr-ı vâlididen alınca feyz-i eltâf ü atâ
Şehver-i sâmi-mekânı kethüdâ-yi âsafî
Ya'ni hem-nânu Mehmed sıhr-ı sadr-ı pür-sehâ
Eyleyüb bu karyeyi manzûr-ı ayn-ı iltifât
Kıldı hem câmi' binâ hem çeşmesâr-ı dil-küşâ
Pâdişâh-ı alem-ârâ ile sadra'zâmı
Birbirinden etmeye tâ haşre dek Mevlâ cüdâ
Şâkir dedim leb âdâb ile târihini
İç bu zîbâ çeşmeden ayn-i hayât-ı can-fezâ
1136[1723]

R34 Şânîzâde el-Hac Mustafa Oğlu Mehmed Sadık Çeşmesi

İbrahim Paşa Çeşmesi'ni, her ne kadar arka ve yan cepheleri sağır olsa da, III. Ahmed döneminde ortaya çıkan meydan çeşmelerinin mütevazı bir örneği olarak nitelemek mümkündür. Nitekim III. Ahmed'in Ayasofya'nın doğusunda ve Üsküdar İskele Meydanı'nda yaptırdığı meydan çeşmeleri gibi, bu da çevresinde bir "kamusal alanı" tanımlamaktadır.

Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi

Yahya Efendi Tekkesi'nin bünyesindeki Güzelce Ali Paşa Türbesi'nin karşısında yer alan bu çeşme (R16), duvarın alt kısmına yerleştirilmiş bir kitabeyle bunun altında sıralanan bir dizi musluktan oluşur. Çeşmeden ziyade bir abdest alma yerini andırmaktadır. İstifli sülüsle yazılmış

olan ve Müderris Rüşdî Ali Efendi'ye ait olan manzum kitabe metni şöyledir:

*Hak bu kapdân-ı şecîrê âlî-sıfât
Gâzi Hasan Paşa serdâr-ı guzât
Hazret-i Yahyâ civârında hemîn
Kıldı bu hayrî ki cem'-i hasenât
Nûş eden âbın kıla Rüşdî du'â
Çeşmesâr-ı mecma'-i râd-ı hayât
Sene 1191[1777]*

Şânîzade el-Hac Mustafa Oğlu Mehmed Sadık Çeşmesi

Palanga Caddesi ile Çevirmeci Sokağı'nın kavşağında bulunan bu çeşme (R34) 1783'te Şânîzade el-Hac Mustafa oğlu Mehmed Sadık adında bir hayır sahibi tarafından yaptırılmış, zaman içinde harap düşmüş, günümüze ancak bezemeli ayna taşı ulaşabilmiştir.

Beyaz mermerden mamul olan dikdörtgen ayna taşı yanlardan kabartma sütunçelerle kuşatılmıştır. Sütunçelerin üzerinde barok üslupta kıvrımlı motiflerden ve madalyonlardan oluşan bezemeli alınlık, musluğun çevresinde de aynı tarzda süslemeler yer alır. "S" ve "C" kıvrımlarından meydana gelen bir kemerin taçlandırdığı Arapça metinli ve 1198/1783 tarihli kitabe günümüzde yerinde bulunmamaktadır. Söz konusu kitabenin istifli sülüs hattı ünlü hattatlardan İsmail Zühdi Efendi'nin (ö.1806) imzasını taşımaktaydı.

R35 Mehmed Neşat
Ağa Çeşmesi ve
kitabesi

Mehmed Neşat Ağa Çeşmesi

Kaynaklarda yanlışlıkla “Reşad/Reşat Ağa Çeşmesi” adıyla geçen söz konusu çeşme (R35) Aydınlık Sokağı ile Reşat Ağa Sokağı’nın kavşağında yer alır. Sülüs hatlı kitabesi şöyledir:

Sâhibül-hayrât ve'l-hasenât Muhammed Neşat Ağa'nın rûhuna lillâhi'l-Fatihâ
1323[1905]

Banisi büyük bir ihtimalle saraya mensup haremağalarındandır. Çeşmenin Batı normlarında tuğlalarla örülmüş olan ve çinkodan bir saçakla gölgelendirilen cephesinde beyaz mermerden mamul, yuvarlak kemerli iki ayna taşı ve iki ufak tekne yer almaktadır.

Hamidiye Çeşmesi

Yahya Efendi Tekkesi’nde, ana bina girişinin solunda yer alan Hamidiye Çeşmesi (R15), İstanbul’daki diğer “adaşları” gibi II. Abdülhamid tarafından 1906’da tesis edilmiştir. Beyaz mermerden mamul olan çeşmede beyzî bir tekne, neogotik üslupta bir kemerle donatılmış ayna taşı, I. Ulusal Mimarlık üslubunda, tepesinde palmet bulunan bir alınlık göze çarpar. Sivri kemerin içi, 16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı mimari süslemesinde görülen ve sanat tarihçileri tarafından bazen “tavus motifi” bazen de “istiridye motifi” olarak yorumlanan ışınsal dolguyla zenginleştirilmiştir. Alınlığın ortasında II. Abdülhamid’in tuğrası, altında 1324[1906] tarihi, bunun yanlarında ta’likle yazılmış “Hamidiye Çeşmesi” ibaresi yer alır.

Kadın Efendi Çeşmesi

Kuruçeşme Caddesi üzerinde, kara tarafında bulunan bu çeşme (R36) V. Mehmed Reşad’ın (1909-1918) eşlerinden ve oğlu Şehzade Necmeddin Efendi’nin (ö.1919) annesi olan Dürriaden Kadınefendi (ö.1909) tarafından 1909’da yaptırılmıştır. Mermerden mamul ayna taşı, çanak ve kitabe dışında çimento sıvalı olan çeşme ampir ve I. Ulusal Mimarlık üsluplarından öğeler içeren sıradışı bir eklektizmi yansıtır. Çeşme yüzeyi yanlardan çifte pilasterlerle kuşatılmıştır. Cephenin sağında, yivli iki pilaster arasına alınmış, beyzî çanaklı bir çeşme, solunda da, kilit taşı çıkık yuvarlak kemerli bir nişle ve yaklakla donatılmış ikinci bir çeşme yer alır. Sağdaki çeşmenin insanlara, soldakinin ise binek hayvanlarına hizmet ettiği tahmin edilebilir.

Pilasterlerin üzerindeki yatay silme, çeşmenin cephesi boyunca devam eder. Bunun üzerinde, yanlarda pilasterlerin sınırladığı kuşak üçe bölünmüştür; bu yüzeylerin ortasına, köşeleri pahlı ve içinde baklavalara barındıran kabartmalar yerleştirilmiştir. Ortada yer alan ve yanlardakilerden daha geniş olan yüzeyin üzerinde yarım daire biçiminde bir alınlık yer alır.

Yarım daire biçimindeki alınlığın ortasına yerleştirilmiş olan kitabe, beyzî bir madalyon içinde V. Mehmed Reşad tuğrasıyla taçlandırılmış, madalyonun yanlarında kalan üçgen yüzeyler I. Ulusal Mimarlık üslubunu yansıtan rumi kıvrımlarıyla doldurulmuştur. Sülüs hatlı mensur kitabenin metni şöyledir:

Pâdişâh-ı Meşrûtiyet-perver
Sultân Mehmed Hân-ı Hâmis
Hazretlerinin mahdûm-ı şehriyârîleri
Necmeddin Efendi Hazretlerinin vâlîde-i
Muhteremeleri Dürriaden Kadın Efendi
Merhûmenin hayrâtıdır
Sene 1327[1909]

Boğaz'ın Osmanlı dönemindeki iskân özellikleri Ortaköy'de de karşımıza çıkar. Şehir merkeziyle olan bağlantı büyük ölçüde deniz yoluyla sağlandığı için, burada da semtin "kalbini" iskele ve gerisindeki meydan oluşturmaktadır. Söz konusu meydanda 16. yüzyıldan itibaren bir İslâm ibadetgâhı buluna gelmiştir. Mahmud Ağa Mescidi yerini Mehmed Kethüda Camii'ne, bu da yerini Büyük Mecidiye Camii'ne terk edecektir. Boğaz semtlerinde iskele meydanlarının vazgeçilmez unsurlarından olan çeşme de Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından

18. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilir. Sahilde ileri gelen Osmanlı devlet adamlarına ve varlıklı gayrimüslimlere ait yerler sıralanmakta, meydanın gerisinde, Dereboyu'nda ve yamaçlarda Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerine ait meskenler yer almaktadır. Ortaköy kıyıları zamanla hanedan mensuplarının ikametine tahsis edilen sahilsaraylarıyla dolacaktır. Boğaz semtlerinin büyük çoğunluğunda gözlenen, farklı dinlere ve mezheplere bağlı cemaatlerin bir arada yaşaması Ortaköy'ün dokusuna açıkça yansımıştır. Kıyıda yer alan semte damgasını vuran Büyük Mecidiye Camii'nin hemen gerisinde Rum Ortodoks kilisesi ile sinagogun, daha içeride Ermeni kiliselerinin yer alması, ayrıca söz konusu cemaatlere ait eğitim binalarının varlığı, Osmanlı yüzyıllarında başarılı olan birlikte yaşama kültürünü günümüze somut biçimde aktarmaktadır.

NOTLAR

- 1 İleri gelen devlet adamları.
- 2 Tarafında.
- 3 Evlerdir.
- 4 Başlangıçta.
- 5 Sözü edilen kişi muhtemelen, 17. yüzyılın hasa başmimarlarından Mimar Mustafa Ağa'dır.
- 6 IV. Murad'ın kızlarından Safiye Sultan olması muhtemeldir (M. Çağatay Uluçay, *Padişabların Kadınları ve Kızları*, Ankara, 1980, 56).
- 7 Rumeli Beylerbeyi Ekmekçizade Ahmed Paşa (ö.1618).
- 8 Söz edilen kişi büyük bir ihtimalle, 16. yüzyıl sonunda ve 17. yüzyılın ilk çeyreğinde görev yapan, aynı zamanda önemli bir minyatür ressamı olan Nakkaş Hasan Paşa'dır (ö.1623).
- 9 Dopdoludur.
- 10 Bedesteni.
- 11 Cezalandırması.
- 12 "Mahmud" olmalı.
- 13 Güzeldir.
- 14 Sevimlidir.
- 15 Hayat pınarı.
- 16 Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zıllı, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. O. Şaik Gökyay, I, İstanbul, 1996, 193.
- 17 Bitişinde.
- 18 Başlangıçta.
- 19 Yukarıda adı geçendir.
- 20 Olarak adlandırılmıştır.
- 21 Büyük yalıtı.
- 22 Osmanlı İmparatorluğu'nun ünlü devlet adamlarından.
- 23 Vezir payesiyle saraydan ayrılmıştır.
- 24 Yenilemiş ve süslemiş.
- 25 Arasında.
- 26 Güzел, hoş.
- 27 III. Selim döneminde.
- 28 I. Abdülhamid'in kızı ve III. Selim'in kız kardeşidir (ö.1822) (Uluçay, *Padişabların Kadınları ve Kızları*, 104-105).
- 29 Şanı yüce kardeşinden (yani III. Selim'den).
- 30 Süslü.
- 31 Yeni bir tasarımla yenilemiştir. Buradaki *resm-i cedid* terimiyle barok üslup da kast ediliyor.
- 32 Yukarıda işaret edilen (sözü geçen).
- 33 Mülkiyetine.
- 34 Kendisine bağlı olanlar, bendegân.
- 35 Ünlü hattat.
- 36 Sahip.
- 37 Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'* İstanbul, 1281/1864-65, II, 122-123.
- 38 Bu dökümdе hâlen yerini tespit edebildiğimiz yapıların adları italik olarak verilmiştir.
- 39 Yahya Efendi Tekkesi'nin hizasında, Yıldız Parkı girişinin karşısı.
- 40 Galata Kadısı.
- 41 Eşinin
- 42 Kiracısı.
- 43 Kızının.
- 44 II. Mahmud'un annesi veya analığı olan Nakşidil Valide Sultan (ö.1817) (Uluçay, *Padişabların Kadınları ve Kızları*, 107-108).
- 45 Mevcut değildir.
- 46 Kız kardeşi.
- 47 Tütün tüccarı.
- 48 Kadılardan.
- 49 Gayrimüslim.
- 50 Koyun mezbahası.
- 51 Aşağı yukarı bugünkü iskelenin bulunduğu yer.
- 52 Vakfın gelirlerini toplayan görevli.
- 53 Hâlen Büyük Mecidiye Camii'nin bulunduğu yer.
- 54 Altında.
- 55 Arapçada "kapı" anlamına gelen bu kelime Osmanlı mimari terminolojisinde belirli bir mekân veya yapı dizisinin (dükkân/kayıkhanec/ev) adedini belirtmektedir.
- 56 İstanbul'un ünlü sarraflarından Camondo olabilir.
- 57 Gayrimüslimler için kullanılan ve "adı geçen" anlamına gelen terim.
- 58 Moralı.
- 59 Bkz. not 28.
- 60 "Bostancıbaşı Defterleri", *İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 1963, 2987-2988.
- 61 Semavi Eyice, *Ortaköy. Tarih-Sosyal ve Mimari Doku*, İstanbul, 1991, 7.
- 62 16. yüzyılda bu hususa ilişkin geleneğin dönüşüm geçirdiği tahmin edilebilir. Nitekim Ortaköy'de III. Ahmed döneminde inşa edilen Mehmed Kethüda Camii ile III. Ahmed'in halefi olan I. Mahmud'un (1730-1754) veziriazamı Hekimoğlu Ali Paşa'nın (ö.1758) Davutpaşa'daki camiinde de bir hünkâr mahfili yer almaktadır.
- 63 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, 310-316; Necdet Sakaoğlu, "İbrahim Paşa (Damat)", *Dünden Bugüne*, IV, 1994, 126-127.
- 64 Eyice, *Ortaköy*, 15.
- 65 A.e., 15.

- 66 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, I, 193; Ayvansarâyî, *Hadîka*, II, 122; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara, 1987, II, 19-20; A. Vefa Çobanoğlu, "Camiler", *Geçmişten Günümüze Boğaziçi*, İstanbul, 2008, I, 143-144.
- 67 P.Ç. İnciciyan, *18. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 1976, 115'te söz konusu camiye ilişkin şu bilgileri verir: Boğazın Rumeli sahilindeki ilk burun eskiden padişah mesiresi olan Defterdar-burnu'dur. I. Ahmed devrinde, defterdar Ekmekçioğlu Ahmed Paşa'nın buradaki sarayından dolayı mevkiye bu ad verilmiştir. II. Osman zamanında, h. 1028 senesinde ölen Defterdar Ahmed Paşa, II. Bayezid'in türbesine defnedilmiştir. Saray, bilahare temelinden yıktırılmış ve 1793'de, yerine, Abdül Hamid (I)in kızına mahsus yeni saray inşa edilmiştir ... Sahilde, kurşun kaplı kubbeli bir cami vardır. Bu caminin hizasında, Defterdar Ahmed Paşa'nın adını taşıyan Ekmekçioğlu deresi, ondan sonra da, sarp kayalık tepelerin eteğinde, Kuruçeşme köyü gelir. R. Ekrem Koçu da bu kaynakta tekrar eder ("Defterdar Burnu", *İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, 1966, 4335). Eyice ise Evliya Çelebi tarafından adı verilmeyen defterdarın, Kanunî döneminde aynı göreve tayin olunan Nazlı Mahmud Çelebi (ö.1546) olduğunu ileri sürmüştür ve bugünkü Büyük Mecidiye Camii'nin yerinde bulunduğu bilinen Mahmud Ağa Camii'nin banisi ile karıştırmıştır. Oysa bu semtin tarihine ilişkin en eski kaynak olan *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nde caminin "Süleymân Hân 'asrında" bir defterdar tarafından yaptırıldığı belirtilmekte ancak baninin adı verilmemektedir (Ayvansarâyî, *Hadîka*, II, 193). Hafız Hüseyin Ayvansarâyî baninin Defterdar İbrahim Paşa olduğunu kaydeder (Ayvansarâyî, *Hadîka* II, 122). *Bostancıbaşı Defteri*'nde ise yapı "Defterdar İbrahim Efendi Câmî-i Şerîfi" olarak kayıtlıdır. Caminin hünkâr mahfilî üzerinde yer alan ve II. Mahmud'un 1247/1831-32 tarihli ihyasını belgeleyen kitabenin üçüncü mısraı da "Kılub şevketle İbrâhim Paşa ma'bedin ihyâ" Ayvansarâyî tarafından verilen bilgiyi destekler. İnciciyan'ın aktardığı malumatın hatalı olduğu kesindir. Ayrıca söz konusu yazar Defterdar Ekmekçizade Ahmed Paşa'nın II. Bayezid'in türbesine defnedildiğini (!) ileri sürmüştür. Oysa paşa, Vefa'da yaptırmış olduğu medrese-sebil yapısına bitişik türbede aile efradıyla beraber gömülmüştür (Ayvansarâyî, *Hadîka*, I, 201; Zeynep Ahunbay, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul, 1975, 173-175; a.y., "Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi", *Dünden Bugüne*, III, 1994, 146-147). Kaldı ki padişah türbelerine ancak hanedana mensup olanlar gömülebilirdi.
- 68 S. Hakkı Eldem, *Köçeoğlu Yalısı*, İstanbul, 1977.
- 69 Eyice, *Ortaköy*, 10.
- 70 Eyice, *Ortaköy*, 11.
- 71 Kitapta söz konusu camiye ilişkin ayrıntılı bilgi veren makaleler olduğu için burada yapıdan kısaca söz edilmiştir.
- 72 BOA, Cevdet-Evkaf, no. 8714, 6 Muharrem 1060/09 Ocak 1650; BOA, Cevdet-Evkaf, no. 1845, 27 Safer 1180/04 Ağustos 1766; BOA, Cevdet-Saray, no. 5337, 5 Receb 1217/01 Kasım 1802; BOA, İrade-Dahiliye, no. 14140, 6 Receb 1267/08 Mayıs 1851; BOA, İrade-Dahiliye, no. 14092, 17 Receb 1267/19 Mayıs 1851; BOA, İrade-Dahiliye, no. 33050, 24 Şevval 1278/24 Nisan 1862; *Bostancıbaşı Defteri*, İÜ Ktp. TY, no. 8866, vr. 13b; *Bostancıbaşı Defteri*, İÜ Ktp., TY, no. 8865, vr. 22a; *Bostancıbaşı Defteri*, İÜ Ktp. TY, no. 8830, vr. 25b; *Surnâme*, İÜ Ktp., İbnülemin Yazmaları, no. 2802, vr. 13a; Ali Nutkî Dede, *Defter-i Dervîşân*, Süleymaniye Ktp., Abdurrahman Nafiz Paşa, no. 1194, vr. 22a; Hüseyin Fahreddin Dede, *Mecmua*, Konya Mevlana Müzesi İhtisas Ktp., no. 7467, vr. 109b; *İstanbul tekkeleri listesi*, Süleymaniye Ktp., Zühdü Bey Böl., no. 489, 1823 civ., no. 489, vr. 1b; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâyı Ebrâr*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, no. 2305-2309, V, 177-184; "Beşiktaş Mevlevîhanesi", Süleymaniye Ktp., A. Süheyl Ünver özel evrakı; M. Yaman, *Çırağan Sarayı Tarihi*, İÜ Edebiyat Fak. Tarih Böl. yayımlanmamış lisans tezi, 1945-1946, 23; Bige Özkan, *İstanbul'daki Mevlevîhaneler*, İÜ Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Böl. yayımlanmamış lisans tezi, 1967, 50. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, I, 129-130; Ayvansarâyî, *Hadîka*, II, 104-109; Atilla Çetin, "İstanbul'daki Tekke, Zâviye ve Hânkahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika", *Vakıflar Dergisi*, XIII, 1981, 590; Hatice Aynur, "Saliha Sultan'ın Dügün Töreni ve Şenlikleri", *Tarih ve Toplum*, 61, Ocak 1989, 34, no. 37; *Âsitâne-i Aliyyede ve Bilâd-ı Selâsede Kâin El'ân Mevcud ve Muhterik Olmuş Tekkelerin İsim ve Şöbretleri ve Mukabele-i Şerife*

Günleri Beyân Olunur, İstanbul 1256/1840, 13; Mehmed Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi*, II, İstanbul 1928, 241-242; Zâkir Şükri Efendi, *Die Istanbuler Derwisch-Konvente und ihre Scheiche (Mecmua-i Tekâyâ)*, yay. M. Serhan Tayşi - Klaus Kreiser, Freiburg, 1980, 71-72; Tabibzâde Derviş Mehmed Şükri ibn İsmâil, *İstanbul Hânkahları Meşâyihî*, yay. Şinasi Tekin - Gönül Alpay Tekin, Harvard Üniversitesi, 1995, 69, no. 142; Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul*, İstanbul, 1988, 40; S. Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi-Dini Eserler*, İstanbul, 1942-1943, I, 36-38, II, 399, 405-406, 498-500, 507-511; Şahabettin Uzluk, *Mevlevîlikte Resim. Resimde Mevlevîler*, Ankara, 1957, 66-69; "Beşiktaş Mevlevîhânesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, V, 1961, 2585-2587; Öz, *İstanbul Camileri*, II, 12; Erdem Yücel, "İstanbul Mevlevîhâneleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, XI/58, 1969, 28-33; I. Hakkı Üsküdarî, *Merâkid-i Mu'tebere-i Üsküdar*, yay. B. Nihat Şehsuvaroğlu, İstanbul, 1976, 89; Muzaffer Erdoğan, "Mevlevî Kuruluşları Arasında İstanbul Mevlevîhaneleri", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, IV-V, 1976, 37; Midhat Sertoğlu, "Dolmabahçe'den Beşiktaş'a", *Hayat Tarih Mecmuası*, 9, 1977, 66-67; I. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, Ankara, 1977, 374-375; Erdem Yücel, "Yok Olan İstanbul Mevlevîhâneleri", *TTOK Belleteni*, LX/339, 1977, 2, 7; A. Süheyl Ünver, "Beşiktaş-Çırağan Mevlevîhanesi Hakkında", *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, Konya, 1978, 165-171; M. Orhan Bayrak, *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar (1453-1978)*, İstanbul, 1979, 47; Erdem Yücel, "Beşiktaş (Bahariye) Mevlevîhânesi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, XII, 1982, 161-168; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1983, 339; "Bahariye (Beşiktaş-Maçka) Mevlevîhânesi", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, II, 1982, 975-981; Pars Tuğlacı, "Çırağan Mevlevîhanesi", *Tarih ve Toplum*, XIII/78, Haziran 1990, 44-45; Tanman, "Beşiktaş Mevlevîhânesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V, 1992, 553-554; Ekrem Işın, "İstanbul'un Mistik Tarihinde Beşiktaş / Bahariye Mevlevîhânesi", *İstanbul*, VI, Temmuz 1993, 129-137; a.y., "Beşiktaş Mevlevîhanesi", *Dünden Bugüne*, II, 1994, 168-171; Çelik Gülersoy, "Çırağan Sarayı", *Dünden Bugüne*, II, 503-506; Ekrem Işın, "Hüseyin Fahreddin Dede", *Dünden*

Bugüne, IV, 107-108; a.y., "Mevlevîlik", *Dünden Bugüne*, V, 1994, 422-430; Tanman, "Beşiktaş Mevlevîhanesi'ne İlişkin Bir Minyatürün Mimarlık Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *17. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı / Sempozyum Bildirileri (19-10 Mart 1998)*, İstanbul, 1998, 181-216; a.y., "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları / Tekkeler", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, ed. A. Yaşar Ocak, Ankara, 2005, 333; a.y., "İstanbul'da Mevlevîliğin Fiziksel Ortamı - The Physical Setting of the Mevlevî Order in İstanbul", *Saltanatın Dervişleri Dervişlerin Saltanatı - The Dervishes of Sovereignty The Sovereignty of Dervishes*, ed. Ekrem Işın, İstanbul 2007, 80-81, 84-85, 92; a.y., "Tekkeler", *Geçmişten Günümüze Boğaziçi*, İstanbul, 2008, I, 183-220.

- 73 Mevlevîliğe intisap edenlerin, "çile" olarak adlandırılan bin bir günlük hizmet sürecini başarıyla tamamlayarak "dede" payesini alabildikleri, tam teşekküllü Mevlevî tekkeleri.
- 74 Osmanzade Ta'ib Ahmed, *Hadikatü'l-Vüzerâ*, yay. D. Robischon, Freiburg, 1969, I, 66-67; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, 374-375.
- 75 Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 54-55.
- 76 "Ahmed Paşa (Melek)", *İstanbul Ansiklopedisi*, I, 1958, 419-426.
- 77 Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 83-85.
- 78 A.e., 102-104.
- 79 Birçok kaynakta Çırağan Yalısı'nın 1802-1804 arasında yeniden yaptırıldığı belirtilmiştir. Ancak Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 103'te, arşiv belgelerine dayanarak bu işlemin 1791-1795 arasında Yorgi Kalfa tarafından gerçekleştirildiği kayıtlıdır. Mevlevîhane inşaatının da aynı kalfa eliyle yaptırılmış olması kuvvetle muhtemeldir.
- 80 1230 (1814/15) tarihli *Bostancıbaşı Defteri*'nde, Beşiktaş İskeleyi ile Ortaköy İskeleyi arasındaki kıyıda sıralanan yapıların dökümünde şu kayda rastlanır: ... Çırağan Sahilsaray-ı Humâyûnu * Mevlevîhane Dergâhı * Mabeyin-i Humâyûn... ("Bostancıbaşı Defterleri", *İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 1963, 2987).
- 81 Kuruluşundan beri Hacı Bektaş Ocağı ile içli dışlı olan Osmanlı yönetiminin 1826'da, imparatorluğun en köklü ve etkin tarikatlarından olan Bektaşîliği bir çırpıda kanun dışı ilan edivermesi de bu açıdan değerlendirilebilir.
- 82 Bunlar Hanım Kadın Mescidi ile Eğribozlu

- Hacı Ahmed Ağa Mektebi'dir.
- 83 Afife Batur, "Maçka Silahhanesi", *Dünden Bugüne*, V, 237.
- 84 Ekrem Işın, "Hüseyin Fahreddin Dede", *Dünden Bugüne*, IV, 107-108.
- 85 Ekrem Işın, "İstanbul'un Mistik Tarihinde Beşiktaş / Bahariye Mevlevîhânesi", *İstanbul*, VI, Temmuz 1993, 129-137; a.y. - Tanman, "Bahariye Mevlevîhanesi", *Dünden Bugüne*, I, 1993, 537-540.
- 86 Zemini yükseltilmiş.
- 87 Sanatlı.
- 88 Kırmızı renkli.
- 89 Yüksek.
- 90 Beğenilmiş, seçilmiş.
- 91 Derviş odaları.
- 92 Batı tarafında.
- 93 Baştan aşağı.
- 94 Üç tarafı.
- 95 Kristal.
- 96 Doğal kristal.
- 97 Venedik'te ünlü cam imalat yeri olan Murano.
- 98 *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*, I, 192.
- 99 Mevlevîhanelerde söz konusu birimin fonksiyonu, diğer tarikatların tekkelerindeki mutfaklardan farklı olarak, yalnız yemeğin pişirilmesiyle sınırlı değildir. Matbah-ı şerif aynı zamanda Mevlevîliğe yeni intisap eden dervişlerin ("nevniyaz" veya "matbah canı"), "aşçı dede" veya "sertabbah" olarak anılan dedenin nezaretinde terbiye edildikleri, ayrıca sema meşklerinin gerçekleştirildiği, başka bir deyimle yemeklerin yanı sıra dervişlerin de "pişirildiği" mekândır (Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, 391-392; Barihüda Tanrıkorur, "Bir Eğitim Mimarîsi: Mevlevî Matbah-ı Şerîfi", *I. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi (3-5 Mayıs 1987) / Tebliğler*, Konya 1988, 271-298). Beşiktaş Mevlevîhanesi'nde başlangıçta matbah-ı şerifin bulunmaması şaşırtıcıdır. Bunun sebebi büyük bir ihtimalle, Ohrili Hüseyin Paşa'nın, II. Osman'a karşı 1622'de düzenlenen Yeniçeri ayaklanması sırasında öldürülmesi üzerine mevlevîhanedeki inşaat faaliyetinin yarım kalmasıdır.
- 100 Ayyansarayî, *Hadîka*, II, 105.
- 101 Bu arada Bige Özkan'ın, İ.Ü. Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Böl. Arşivi'nde bulunan, *İstanbul'daki Mevlevîhaneler* başlıklı ve 1967 tarihli, yayınlanmamış lisans tezinin görsel malzemesi arasında, Beşiktaş Mevlevîhanesi'nin semahanesini gösteren bir plan ve cephe çizimi bulunmaktadır. Muhtemelen Vakıflar Arşivi'nden alınmış olan bu çizimlerin, II. Mahmud döneminde Musahib Abdi Bey Yalısı'nın tadil edilmesiyle ortaya çıkan mevlevîhane binasına ait oldukları anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu yapının ne 1622 tarihli ilk mevlevîhaneye ne de III. Selim'in yeniden inşa ettirdiği mevlevîhaneye ilgisi vardır.
- 102 Rare Book Dept., Lewis Collection, env. no. T8. Söz konusu minyatür önceleri Adler Koleksiyonu'nda yer almış, daha sonra Lewis Koleksiyonu'na, buradan da Freer Library'ye intikal etmiştir.
- 103 Söz konusu minyatür daha önce yayınlanmış (Arnold, *Painting in Islam*, 113, Şek. XLII), ancak bu yayında, minyatürde tasvir edilen yapının kimliği tartışılmamış, "dancing dervishes in Constantinople" başlığı ve "A Turkish representation of the religious dance of the Mevlevis in Constantinople" açıklamasıyla yetinilmiştir.
- 104 Minyatürde, deniz kıyısında bulunan bir mevlevîhanenin semahanesinde icra edilen sema ayini tasvir edilmiştir. Çerçevenin solunda, sonradan eklendiğini tahmin ettiğimiz "meclis 34 Kulekapısı Mevlevîhanesi" yazısı dikkati çeker. "Kulekapısı Mevlevîhanesi" Galata Mevlevîhanesi'nin, Osmanlı döneminde kullanılan diğer adıdır. Ancak burada tasvir edilen yapının Beşiktaş Mevlevîhanesi olduğu kesindir. Her şeyden önce arka planda gözlenen, yelkenlilerle, kayıklarla dolu deniz ve karşı kıyı, Kulekapısı/Galata Mevlevîhanesi'nin konumuna ve topografya özelliklerine uymaz. Ayrıca minyatürün yapıldığı dönemde, İstanbul'da deniz kıyısında Beşiktaş Mevlevîhanesi'nden başka mevlevîhane bulunmamaktaydı. 15. yüzyılın sonlarında tesis edilen Galata Mevlevîhanesi'ndeki semahane altı kere yeniden inşa edilmiştir. Minyatürün yapıldığı yıllarda ayakta olan semahane ise, 17. yüzyıl başlarında yenilenen ve 1765'teki Tophane yangınında ortadan kalkan ikinci semahanedir. Galata Mevlevîhanesi'ne ilişkin Batılı sanatçıların üretmiş olduğu zengin görsel malzeme sayesinde semahanenin mimari özellikleri tespit edilebilmektedir. Bu arada minyatür sanatçılarının topografya gerçeklerini dikkate almadıkları, yukarıda değinilen hususların da minyatürün tanımı açısından kesin deliller oluşturamayacağı ileri sürülebilir. Ne var ki Pera'da bulunduğu için Batılı sanatçıların uğrağı olan Galata Mevlevîhanesi birçok resimde ve gravürde karşımıza çıkmakta, bu sayede söz konusu mevlevîhanenin,

17. yüzyıl başlarında yeniden yaptırılan ve 1765'teki Tophane yangınına kadar ayakta kalabilen semahanesinin ne şekilde olduğu tespit edilebilmektedir. Freer Library'deki minyatürün yapıldığı yıllarda kullanılmakta olan bu semahaneye minyatürde tasvir edilen semahanenin tasarımı arasında, kubbe ve mihrap dışında hiçbir ortak öge bulunmamaktadır. Kaldı ki, ileride görüleceği gibi, mimariye büyük ölçüde sadık kalan minyatür sanatçısının Galata Mevlevîhanesi'ndeki semahaneyi aslından bu kadar farklı tasvir etmiş olması da mümkün değildir.
- 105 Semazenlerin ayaklarına mest giymeleri Cumhuriyet döneminde, Hz. Mevlânâ'yı anma törenlerinde icra edilen sema gösterilerinde ortaya çıkmış olan bir uygulamadır.
- 106 Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, 370.
- 107 A. Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul, 2010, 88.
- 108 İstanbul'a yolu düşen hemen her yabancı Galata Mevlevîhanesi'ne giderek sema eden dervişleri izlemesi zaman içinde âdeti bir gelenek haline gelmişti. Geçen yüzyılda çeşitli Batı ülkelerinde basılan seyyah rehberlerinde, "Pera'daki dönen/dans eden dervişler" (Les derviches tourneurs de Péra / The dancing/whirling dervishes of Pera) ile "Üsküdar'daki haykıran dervişler" (Les derviches hurleurs de Scutari / The howling dervishes of Scutari) (Üsküdar'daki Rıfâî Asitânesi'nin dervişleri) kaçırılmaması tavsiye edilen *curiosités* arasında zikredilmektedir.
- 109 Ekrem Işın - M. Baha Tanman, "Galata Mevlevîhanesi", *Dünden Bugüne*, III, 362-367; a.y., "Yenikapı Mevlevîhanesi", a.e., VII, 1994, 476-485; Tanman, "Kasımpaşa Mevlevîhanesi", a.e., IV, 1994, 482-485.
- 110 Bu sözlü geleneği bana aktaran, Yenikapı Mevlevîhanesi'nden yetişmiş rahmetli semazenbaşı Ahmed Bican (Kasapoğlu) Dede'yi rahmetle anmak istiyorum.
- 111 Aynı türde mahfillerin bazı başka yapılarda da uygulanmış olması muhtemeldir. Ne var ki, çoğunlukta olan ahşap mevlevîhaneler zaman içinde yenilenmiş ve baştaki özelliklerini yitirmiştir.
- 112 Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği, semahanenin üç tarafında bulunan billur ve nefes nakışlarla bu kitabeli kaplamayı bağdaştırmak, Osmanlı mimari bezeme mantığı çerçevesinde pek mümkün değildir. Söz konusu nakışlar Evliya Çelebi'nin mimari tasvire "eklediği" hayalî unsurlar mıdır? Yoksa minyatürde gösterilemeyen gerçek unsurlar mıdır? Bu sorular şimdilik cevapsız kalmaktadır.
- 113 Tersane (Aynalıkavak) Sarayı'nda, İbrahim zamanında (1640-1648) yaptırılan ve III. Ahmed tarafından tamir ettirilen Has Oda Kasrı'nın deniz cephesinde, kaynaklarda "bel tahtası" denilen korkuluk (parapet) duvarının yüzeyi (S. Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, I, İstanbul, 1968, 257-260); Anadoluhisarı'daki Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'nın (1699) selâmlık divanhanesinde (Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, II, İstanbul, 1974, 151-179; Tülay Artan, "Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı", *Dünden Bugüne*, I, 239-240); Beşiktaş Mevlevîhanesi'ne komşu olan Çırağan Yalı Köşkü'nde (1719 civ.) (Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, II, 213-222; Tanman, "Yalı Köşkü", *Dünden Bugüne*, VII, 1994, 415-416); Dolmabahçe sırtlarındaki Bayıldım Köşkü'nde (1748) (Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, II, 230-237; Tanman, "Bayıldım Köşkü", *Dünden Bugüne*, II, 96-98) ve bunun önündeki vadide (bugünkü İnönü Stadyumu'nun yerinde) bulunan Cirit Köşkü'nde (1748 civarı) (Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, II, 230-237), pencerelerle saçak arasındaki yüzeyler bu tür kitabeli kaplamalarla donatılmıştır.
- 114 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nde bu kürsüden söz edilir: "(Beşiktaş Mevlevîhanesi'nin) mübarek şeyhi Hasan Dede'dir. Zamanımızda duası kabul edilen bir zât idi. Mukabele günleri kürsüde *Mesnevî-i şerif* okurken kendilerine bir vecd gelir 'Bu gece dersimizi Hazret-i Mevlânâ'dan böyle aldık. Kardeşlere de öyle anlatıyoruz' der idi. Vefatından sonra yerine Neyzen Derviş Yusuf Celâli şeyh oldu (Çengî Yusuf Dede ö.1669; şeyhlik: 1663-1669). *Mesnevî* okuturken birkaç kere mest olup kendisini kürsüden aşağı, dinleyenler üzerine atarak döner çarh gibi dönerek sema ettiği görülmüştür. Çaldığı ney doğrusu âşıkları kendinden geçirirdi."
- 115 Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, 341. Bu arada Galata Mevlevîhanesi'ndeki kürsünün, sema alanının doğu sınırında bulunması şaşırtıcıdır.
- 116 Evliya Çelebi kubbenin lâl renkli olduğunu belirtirken yaldızlı nakışların zeminindeki kırmızıyı kast etmiş olsa gerektir.
- 117 Terminoloji araştırmalarında dikkatten kaçmış olan bu terimin kullanıldığı kaynakların birisi de *Hadikatü'l-cevâmi*'dir. Söz konusu terim Farsçadaki "cehâr/çâr (dört)" ve "puşîde" (örtü) kelimelerinden meydana gelmiş olup dört adet çatı parçasıyla (kıрма

- çatıyla örtülmüş anlamına gelmektedir.
- 118 İstanbul'da Davud Paşa Sarayı'nda Mehmed Paşa Köşkü (Sancak Köşkü) (16. yüzyılın sonu veya 17. yüzyılın ilk yarısı) (Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, I, 240-249); Topkapı Sarayı'nda Sepetçiler Köşkü (1643) (Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, I, 335-357 (Şek. 248 ve 249'da bu tür kubbelerin ahşap strüktürü bütün ayrıntılarıyla gösterilmiştir); Doğan Kuban, "Sepetçiler Kasrı", *Dünden Bugüne*, VI, 1994, 527-528); Tersane (Aynalıkavak) Sarayı'nda Has Oda Kasrı (İbrahim dönemi - III. Ahmed döneminde onarım) (Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, I, 250-284; Tülay Artan, "Aynalıkavak Kasrı", *Dünden Bugüne*, I, 485-486); Edirne Sarayı'nda Kum Kasrı (1667) (Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, II, 26-60); İstanbul-Anadoluhisarı'nda Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı (1699) ilk akla gelen örnekleri oluşturmaktadır.
- 119 Topkapı Sarayı'nda Şevkiye Köşkü (Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, II, 329-336; Tanman, "Şevkiye Köşkü", *Dünden Bugüne*, VII, 165-166) ile Gülhane Kasrı (Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, II, 399-402; Tanman, "Gülhane Kasrı", *Dünden Bugüne*, III, 438-439), ayrıca İstanbul-Acıbadem'de Hünkâr İmamı Köşkü (Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, II, 345-354; Tanman, "Hünkar İmamı Köşkü", *Dünden Bugüne*, IV, 98-99) III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmud (1808-1839) dönemlerine ait ilginç örneklerden bazılarıdır. Diğer taraftan İstanbul-Çengelköy'de Sadullah Paşa Yalısı (18. yüzyılın son çeyreği) (Tülay Artan, "Sadullah Paşa Yalısı", *Dünden Bugüne*, VI, 396-397; Tanman, "Sadullah Paşa Yalısı'nın Geç Dönem Osmanlı Mimarlığındaki Yerine İlişkin Bazı Gözlemler", *Sadullah Paşa ve Yalısı - Bir Yapı Bir Yaşam*, İstanbul, 2008, 123-141) ile İstanbul-Beylerbeyi'nde Hasib Paşa Yalısı'nda (19. yüzyıl ortaları) (Halûk Sezgin, "Hasib Paşa Yalısı", *Dünden Bugüne*, IV, 9) da aynı türden beyzî kubbeli sofalar bulunmaktadır.
- 120 Bunlar içinde günümüze ulaşabilen en eski örnek Topkapı dışındaki Takkeci Cami-tekkesi'nde (1591-92) (İ. Aydın Yüksel, "Takkeci İbrahim Ağa Camii", *Dünden Bugüne*, VII, 194-195) bulunmaktadır. Galata Mevlevîhanesi'nin 17. yüzyıl başlarında yenilenen semahanesinde de ahşap bir kubbenin varlığı tablolarda ve gravürlerde görülebilir. Bu arada Takkeci Cami-tekkesi ile Galata Mevlevîhanesi'ndeki ahşap kubbe-ler arasındaki benzerlik de dikkat çekicidir. Diğer taraftan hepsi İstanbul'da bulunan, Kumkapı'da İbrahim Paşa (Muhsine Hatun) (1532/33) (Tanman, "Muhsine Hatun Mescidi ve Tekkesi", *Dünden Bugüne*, V, 495, Fatih'te Dırağman (1541/42) (Tanman, "Dırağman Külliyesi", *Dünden Bugüne*, III, 49-51), Yedikule'de Hacı Evhad (1585) (Tanman, "Hacı Evhad Külliyesi", *Dünden Bugüne*, III, 473-475), Kocamustafapaşa'da Ramazan Efendi (Bezîrgân) (1586) (Tanman, "Ramazan Efendi Camii ve Tekkesi", *Dünden Bugüne*, VI, 301-303) cami-tekkelerinde de başlangıçta aynı türden kubbelerin tasarlandığı, sonradan ortadan kalktıkları tahmin edilmektedir. Geç döneme ait örnekler arasında da Kocamustafapaşa'da Küçük Efendi Cami-tekkesi (yeniden inşa: 1825) (Tanman, "Küçük Efendi Külliyesi", *Dünden Bugüne*, V, 150-152), Yenikapı Mevlevîhanesi (yeniden inşa: 1817 ve 1837-38), Sultanahmet'te Kaygusuz Tekkesi (1863/64) (Tanman, "Kaygusuz Tekkesi", *Dünden Bugüne*, IV, 500) ve Unkapanı'nda Şazeli Tekkesi (yeniden inşa: 1886/87) (Tanman, "Şazeli Tekkesi", *Dünden Bugüne*, VII, 138-139) zikredilebilir.
- 121 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkân*, İstanbul 1963, 89.
- 122 A.e, 75.
- 123 Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, İstanbul 1983, 430 (Eserin arkasında destegülün çizimleri bulunmaktadır).
- 124 I. Dünya Savaşı yıllarında, dedemin kadı olarak görev yaptığı Kastamonu'da, mevlevîhanede icra edilen semalarda çeşitli renklerde tennûrelerin giyildiği bizzat annem Saffet Tanman (ö.2012) tarafından nakledilmiştir. Ahmed Bican (Kasapoğlu) Dedem de aynı şeyi İstanbul'daki Yenikapı Mevlevîhanesi için söylemiştir. Semazen giysilerinin (tennûrenin ve destegülün) istisnasız beyaz kumaştan olması, ayaklara mes giyilmesi gibi, Cumhuriyet dönemi sema gösterilerinde ortaya çıkmış bir uygulamadır.
- 125 Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, 455-456; Ö. Tuğrul İnançer, "Mevlevî Musikisi ve Sema", *Dünden Bugüne*, V, 420-422.
- 126 Tanman, "Relations entre les *semahane* et les *türbe* dans les *tekke* d'Istanbul", *Ars Turcica / Akten des VI. Internationalen Kongresses für Türkische Kunst*, München, 1987, 312-322.

- 127 Mevlevî sembolizminde bir mikrokozmos olarak algılanan semahanenin mihrabından (post makamından) bunun karşısındaki girişe uzanan, daha doğrusu uzandığı farz edilen çizgi, daha açık bir ifadeyle mekânın kible ekseni "hatt-ı istivâ" (ortalama / dengeleme / eşitleme çizgisi) olarak adlandırılır. Hatt-ı istivânın başladığı post makamı "Mutlak Varlık alemini", bunun tam karşısındaki nokta "İnsan/Âdem mertebesini" simgelemekte, Mutlak Varlık'tan İnsan'a inişi (nüzülü) temsil eden kavis, görünen maddî aleme, İnsan'dan Mutlak Varlık'a çıkışı temsil eden diğer kavis ise görünmeyen manevî aleme işaret etmektedir. Mevlevî mukabelesi sırasında hatt-ı istivâyâ kesinlikle basmamaya özen gösterilir (A. Işık Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları: Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul, 1977, 142-143, şek. 11).
- 128 Bunlar arasında özellikle Mevlevî musikisinin kadim çalgıları olan halîle (zil), rebâb ve tambur sayılabilir.
- 129 Arka planda görülen kıyı şeridindeki yerleşimleri ve yapıları tam olarak teşhis etmek pek mümkün değildir. İlk bakışta ortadaki koy Üsküdar limanı, bunun sağındaki burunda yükselen kubbeli ve tek minareli yapı Şemsi Paşa Camii, koyun solundaki burunda seçilen, dört adet bacası olan yayvan bina da Mihrimah Sultan Medresesi gibi durmaktadır. Ancak Beşiktaş Mevlevîhanesi'nin tam karşısına gelen yer Paşalimanı'dır. Nakkaşın, karşı kıyıda en önemli yerleşim olan Üsküdar'ı, kompozisyona katabilmek için biraz kuzeye kaydırması muhtemeldir.
- 130 Örnek olarak Topkapı Sarayı'nda Havuzlu Köşk ile İftariye Köşkü, Edirne'de Köprülü Mehmed Paşa Konağı'ndaki Yazlık Köşk, Edirne Hacıdoğan Mahallesi'nde Yazlık Divanhane, Edirne'de Dolaplı Bahçe Köşkü, Edirne Sarayı'nda İftariye Köşkü, Edirne'de Ahmed Paşa Köşkü, İstanbul-Fenerbahçe'de Fener Köşkü, Edirne Sarayı'nda Aynalı Kasır, Edirne'de Vezir Konağı'nda Havuzlu Sofa, Belgrad Ormanı'nda Başhavuz ve Valide Havuzu Köşklere, İstanbul-Sadâbâd'da Kasr-ı Neşat, Topkapı Sarayı'nda Tomak Köşkü verilebilir (Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, I, 99-107, 329-334, II, 2-7, 15-25, 67-87, 110-123, 204-208, 223-229).
- 131 Tanman, "Beşiktaş Mevlevîhanesi'ne İlişkin Bir Minyatürün Mimarlık Tarihi Açısından Değerlendirilmesi". Restitüsyon çizimlerini

gerçekleştiren Doç. Dr. Kayahan Türkantoz'a teşekkürü borç bilirim.

- 132 Bu kısımda, minyatürde gözlenen ve daha önce sözü edilen mimari ayrıntılara (kubbe, mihrap vs.) tekrar değinilmemiştir.
- 133 Evliya Çelebi'nin bahsettiği, semahanenin üç tarafındaki billur ve nefes nakışların, mekânın doğu, batı ve güney duvarlarındaki (üç tarafındaki) pencerelerin üzerinde bulunduğunu varsaydığımız bu panolardaki kalem işleri içinde yer aldığı da bir ihtimal olarak ileri sürülebilir.
- 134 Tanpınar, *Beş Şehir*, 87.
- 135 Müminzade Ahmed Hasîb Efendi, *Dergahname*, 1750 civ., Süleymaniye Ktp., Esat Efendi Böl., no. 3465, *Müstakimzade Mecmuası* içinde, v. 65b-68a; Atatürk Kitaplığı, O. Ergin yazmaları, no. 561, *Mecmua* içinde, s. 208-210, 213, 217; Atatürk Kitaplığı, Belediye yazmaları, no. 0.43, *Mecmua* içinde, 200-208, beyit 101; *İstanbul tekkeleri listesi*, 1220 civ., Atatürk Ktp., O. Ergin yazmaları, no. 1825, no. 124; *İstanbul tekkeleri listesi*, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, no. E.1772, 3333, 1805-1826 arası, no. 141; *İstanbul tekkeleri listesi*, Süleymaniye Ktp., Zühdü Bey Böl., no.489, 1823 civ., v. 7b; Melekpaşazade Kadri Beyefendi, *Hankâhname (İstanbul tekkeleri listesi)*, Süleymaniye Ktp., N. Arlasez Böl., no.36, 1833-1846 arası, v. 8a, no. 188; *Sultan II. Mahmud'un kızı Salihâ Sultan ile Tophane-i Amire Müşiri Halil Rıfat Paşa'nın izdivacı merasimindeki davetlilerin kaydına mahsus defter*, I.Ü. Merkez Ktp., İbnülemin M. K. İnal Böl., no. 2802, 21 Zilhicce 1249/01 Mayıs 1834, v. 15a ve 19b; *Âsîtâne-i Aliyye ve Bilâd-ı Selâse'de Kâin El'an Mevcud ve Muhterik Olmuş Tekkelerin İsim ve Şöhretleri ve Mukabele-i Şerife Günleri Beyân Olunur*, 2, 15; *Bâb-ı Âlî, Nezâret-i Umûr-ı Dâhiliye, Sicil Nüfus İdare-i Umûmiyesi, Dersaadet ve Bilâd-i selâse nüfus-i millîsine mahsus istatistik cedvelidir*, R.1301/1885-86, 55; *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, I, 192-193; Ayvansarâyî, *Hadîka*, II, 109-115; Hacı İsmail Beyzade Osman Bey, *Mecmua-i Cevâmî'* İstanbul, 1304/1886-87, II, 46-47, no. 72; Bandırmalızade Ahmed Münib, *Mecmua-i Tekâyâ*, İstanbul, 1308/1890-91, 16; Mehmed Raif, *Mîr'at-ı İstanbul*, İstanbul, 1314/1896-97, I, 290-296; 1329 *Senesi İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası*, İstanbul, 1330/1911-12, 19; İ. Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul, 1943, II, 6, 122, 235; Halûk Şehsu-

- varoğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul, [1953], 146, 148-149; Zeynep Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmed Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul, 1975, 42; Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmua-i Tevârih*, yay. F. Ç. Derin – V. Çabuk, İstanbul, 1978, 18; Çetin, “İstanbul’daki Tekke, Zâviye ve Hânkahlar Hakkında 1199(1784) Tarihli Önemli Bir Vesika”, 590; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul, 1986, 255, 265, 334, 354; Günay Kut – Turgut Kut, “İstanbul Tekkelerine Ait Bir Kaynak: Dergehname”, *Varia Turcica*, IX, *Türkische Miscellen-Robert Anhegger Armağanı*, İstanbul, 1987, 236, no. 97; Öz, *İstanbul Camileri*, II, 69-70; Aynur, “Salih Sultan’ın Düğün Töreni ve Şenlikleri”, 39, no. 205; Tanman, “Settings for the Veneration of Saints”, *The Dervish Lodge - Architecture, Art and Sufism in Ottoman Turkey*, Berkeley-Los Angeles-Oxford, 1992, 149, 152, 154; a.y., “Yahya Efendi Tekkesi”, *Dünden Bugüne*, VII, 409-412; a.y., “Tekkeler”, *Dünden Bugüne Beşiktaş*, ed. Nuri Akbayan, İstanbul, 1998, 201-207; a.y., “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları / Tekkeler”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Ankara, 2005, 353, 357; a.y., “Ottoman Architecture and the Sufi Orders: Dervish Lodges”, *Sufism and Sufism in Ottoman Society*, Ankara, 2005, 353, 357; a.y., “Tekkeler”, *Geçmişten Günümüze Boğaziçi*, İstanbul, 2008, I, 193-196.
- 136 Hayatı, eserleri ve manevi kişiliği için için bkz. Ayvansarâyî, *Hadîka*, II, 109-112; Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, [tarihsiz], I, 227; Sevgen, *Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi*; Aysel Okan, İstanbul Evliyalari, İstanbul, [1964], 18-30; Nazmi Sevgen, *Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi, Hayatı-Menkıbeleri-Şiirleri*, İstanbul, 1965; Nezihe Araz, *Anadolu Evliyalari*, İstanbul, 1972, 333-348; M. Halit Bayrı, İstanbul Folkloru, İstanbul, 1972, 176; Bayrak, İstanbul’da Gömülü Meşhur Adamlar, 124; M. Yekta Dümer, *Hikmetler ve Âşıklar Bahçesi (Hadîkatü’l-Uşşâk ve’l-Hikemât)*, İstanbul, 1980; I. Demir – H. O. Yıldırım, *Beşiktaşlı Şeyh Yahyâ Efendi ve Üveysilik*, İstanbul, 1997, 68-143; Safer Baba, *Istîlâhât-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye (Tasavvuf Terimleri)*, İstanbul, 1998, 207; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, haz. A. Yılmaz – M. Akkuş, II, İstanbul, 1999, 124-135;
- 137 Çırağan’daki bu hayır eserlerine ilaveten, Yahya Efendi’nin, 1521 civarında Trabzon’dan İstanbul’a geldiğinde Boğaz’ın Karadeniz girişinde, Anadolu yakasında bulunan Yoros’ta bir müddet inzivaya çekildiği, daha sonra burada mescit, medrese ve hamam inşa ettirdiği, ayrıca İstanbul ve civarında –biri tıp medresesi olmak üzere- toplam beş adet medrese tesis ettiği kaydedilmiştir (Sevgen, *Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi*, 6-7).
- 138 Geniş dağlık yer.
- 139 Başları aşağı sarkan söğüt ağaçları (salkımsöğütler).
- 140 Sakız ağaçları.
- 141 Anadolu cevizi ağaçları.
- 142 Süslü.
- 143 Akan pınarlar.
- 144 Zemini yükseltilmiş sohbet sekileri.
- 145 Adı kötüye çıkmış.
- 146 Adı iyiye çıkmış.
- 147 Binlerce, pek çok.
- 148 Nâhiş feryatları.
- 149 Sefa içinde olan dostlar.
- 150 *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*, I, 192. Söz konusu mesire hâlen Yıldız Parkı’na girdikten sonra sağda yer alan vadi olsa gerektir.
- 151 Yahya Efendi Türbesi Sinan’ın eserlerinin dökümünü içeren tezkirelerde kayıtlıdır (Kuran, *Mimar Sinan*, 225, 265).
- 152 Osmanzade, *Hadîkatü’l-vüzerâ*, I, 65-66.
- 153 *A.e.*, III, 41-43.
- 154 Ev.
- 155 Karakol.
- 156 Sevgen, *Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi*, 5.
- 157 Öte yandan, 17. yüzyılın sonlarında Yuşa Tepesi’nden Yoros’a kadar uzan geniş arazi içinde, sahilde birçok ev, han, dükkân, fırın, ayrıca Kabakoz Çiftliği Yahya Efendi Vakfı’nın diğer bir önemli grubunu oluşturmaktaydı. Bunlardan da geriye bir şey kalmamıştır (Sevgen, *Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi*, 6).
- 158 Ayvansarâyî, *Hadîka*, II, 115.
- 159 Sevgen, *Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi*, 11.
- 160 Cümle kapısındaki kitabe bu onarımı belgelemektedir.
- 161 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nde (BOA) II. Abdülhamid dönemi onarımlarına ilişkin şu belgeler tespit edilmektedir: Yıldız-Mütenevvi Mâruzât, dosya no. 8, sıra no. 33, Beşiktaş’ta Yahyâ Efendi Dergâhı’nın tâmiri hakkında Evkâf Nezâreti’nin istizânı (2 adet), 18 Safer 1299/08 Ocak 1882; İrade-Evkâf, no. 1305/13, Beşiktaş’ta kâin Yahyâ

- Efendi Dergâh-ı Şerifi'nin tâmiri mesârif-i inşâiyesinin Hazîne-i Evkâf'ın zuhûrat mesârifine kayd ve mahsûbu için Şûrây-ı Devlet Dâhiliye Dâiresi'nin mazbatası üzerine lede'l-arz şeref-sâdır olan irâde-i seniyye, 26 Cemâziyelahir 1313/13 Aralık 1895; İrade-Evkâf, no. 2248/9, Beşiktaş'ta vâki Yahyâ Efendi Hazretleri Türbesi'nin münhedim olan muhâfaza duvarının icra-i tâmirine dâir istizânı hâvî irâde-i seniyye, 17 Şevval 1321/05 Ocak 1904; İrade-Evkâf, no. 200/5, Beşiktaş'ta Yahyâ Efendi Türbesi muhîr duvarının keşf-i evvel hâricinde sarf edilen mebâliğin icrâ-i mahsûbuna dâir irâde-i seniyye, 11 Safer 1322/27 Nisan 1904.
- 162 Şehsuvaroğlu, Sevgen ve Öz bu yapının "II. Abdülhamid'in kızı Zekiye Sultan'ın türbesi olduğunu belirtirler. Ne var ki söz konusu türbede Zekiye Sultan gömülü olmadığı için bu adlandırmanın doğruluğu şüphelidir.
- 163 Çok sevilen ve sayılan bir zat olan Abdülhay Efendi vefatına kadar burada sohbet yoluyla irşat faaliyetini sürdürmüş, vefatında mihrabın önüne defnedilmiştir. Hayatı için bkz. *Yahya Efendi Dergâhı Son Postnişini Şeyh Abdülhay Öztoprak Efendi'nin Hayatı ve Dersleri*, İstanbul, 1980.
- 164 Sevgen, *Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi*, 10.
- 165 Sevgen, *Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi*, 10'da, Yahya Efendi'den sonra tekke mensuplarının Nakşibendîliğe "temayül ettikleri" bildiriliyor. Ancak, 1823 civarına tarihlenen tekke listesinde Nakşibendiyye'ye, 1805-1826 arasında ait olan diğer tekke listesine Kadiriyye'ye, 1833-1846 arasında kaleme alınmış olan *Hankahnâme*'de tekrar Nakşibendiyye'ye bağlı olduğu, 1834 tarihli *Salihâ Sultan* ile 1840 tarihli Âsitâne'de ise aynı zamanda her iki tarikata hizmet ettiği kayıtlıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısıyla 20. yüzyılın başlarına ait olan kaynaklarda ise yalnızca Nakşibendiyye'nin adı geçer.
- 166 Nitekim son postnişin Abdülhay Efendi'nin kabir taşındaki kitabeden Nakşibendî-Kadirî-Üveysî olduğu anlaşılmaktadır.
- 167 Nitekim Salihâ Sultan'ın düğününe davetli Nakşibendî şeyhleri arasında "Beşiktaş'da Yahyâ Efendi Türbedârı el-Hâc Hâfız Ali Efendi" (v.15a) ile "Beşiktaş'da Yahyâ Efendi Tekkesi Şeyhi es-Seyyid Mustafa Efendi" (v.19b) olarak iki ayrı zatın adı veriliyor.
- 168 Nitekim tekkede iki ayrı tarikattan iki şeyhin varlığına işaret eden kaynaklar 1834 ve 1840 tarihli olup 1817-18 onarımından sonrasına aittir.
- 169 Kapıcı.
- 170 Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, 246; Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 39.
- 171 Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 182.
- 172 19. yüzyılın önde gelen mutasavvıflarından olan bu zatın eserlerinden *Miftâhü'l-kulûb* ünlüdür. Hayatı, kişiliği ve eserleri için bkz. el-Hac Mehmed Nuri Şemsüddin el-Nakşibendî, *Tam Miftâhü'l-Kulûb (Kalplerin Anahtarı)*, İstanbul, 1969, XII-XV.
- 173 Sevgen, *Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi*, 12.
- 174 Tekkelerde dervişlerin kendi aralarında oturup sohbet edebildikleri mekân.
- 175 Tekkelerin selâmlığında ağırılanan konuklara kahve, çay pişirilen mekân.
- 176 Tanpınar, *Beş Şehir*, 150.
- 177 Kuran, *Mimar Sinan*, 393; Eyice, *Ortaköy*, 7-8; Tarkan Okçuoğlu, "Ortaköy Hamamı", *Dünden Bugüne*, VI, 144; M. Nermi Haskan, *İstanbul Hamamları*, İstanbul, 1995, 251-253.
- 178 Ayvansarâyî, *Hadîka*, II, 110-111; Raif, *Mir'at*, 293; Tanışık, *Çeşmeler*, II, 6 (İnşa tarihi yanlışlıkla 965/157 olarak verilmiştir); Öz, *İstanbul Camileri*, II, 69; Sevgen, *Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi*, 7-8; Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul, 1993, 814, 817.
- 179 Tanışık, *Çeşmeler*, II, 24; Eyice, *Ortaköy*, 10; Egemen, *Çeşme ve Sebiller*, 625.
- 180 Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, II, 52; Eyice, *Ortaköy*, 12-13; Egemen, *Çeşme ve Sebiller*, 414-415.
- 181 Tanışık, *Çeşmeler*, II, 122; Egemen, *Çeşme ve Sebiller*, 345.
- 182 Egemen, *Çeşme ve Sebiller*, 780.
- 183 İbnülemin M. Kemâl Inal, *Son Hattatlar*, İstanbul, 1955, 472-476.
- 184 İsmail Ersevîm, "Aydınlık Sokak", *İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1960, 1520; Egemen, *Çeşme ve Sebiller*, 705.
- 185 Tanışık, *Çeşmeler*, II, 235; Egemen, *Çeşme ve Sebiller*, 327.
- 186 Tanışık, *Çeşmeler*, II, 235; Egemen, *Çeşme ve Sebiller*, 449.
- 187 Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 183-184.